

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE
ESKİ ANADOLU KANUNLARININ
ETKİLEŞİMİ VE MUKAYESESİ**

UĞUR CAN TUTKAOĞLU

**TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

MAYIS 2016

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ ANADOLU KANUNLARININ
ETKİLEŞİMİ VE MUKAYESESİ**

UĞUR CAN TUTKAOĞLU

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MAYIS 2016

Uğur Can TUTKAOĞLU tarafından hazırlanan “ ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ ANADOLU KANUNLARININ ETKİLEŞİMİ VE MUKAYESESİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Eski Çağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

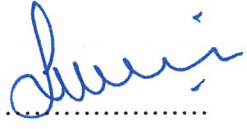
Danışman:Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Başkan :Prof. Dr. Salih ÇEÇEN

Sümeroloji Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Üye : Doç. Dr. Esmâ REYHAN

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Tez Savunma Tarihi: 26/05/2016

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Uğur Can Tutkaoğlu

26/05/2016

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ ANADOLU KANUNLARININ ETKİLEŞİMİ VE MUKAYESESİ

Yüksek Lisans

Uğur Can TUTKAOĞLU

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mayıs2016

ÖZET

Eskiçağ 'da farklı coğrafyalarda, insanlar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Anadolu coğrafyası maden açısından zengin bir potansiyele sahiptir. Mezopotamya coğrafyası ise zengin bir tarım potansiyeline sahiptir. Her iki coğrafyada birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermektedir. Mezopotamya'da Sumer ve Sami kavimler hüküm sürmüşlerdir. Mezopotamya'da hüküm süren bu kavimler Anadolu insanlarını da etkilemiştir. Ancak bu etkileşim iki taraflı gerçekleşmiştir. Her iki coğrafyada yaşayan insanlar tarafından oluşturulmuş kanunlar kıyaslandığında, benzer düşünceler ortaya çıkmaktadır. Kanunlarda görülen farklı anlayışlar ise bu coğrafyada hüküm süren kavimlerin farklı kökenlere dayanmasından kaynaklanmaktadır. Mezopotamya kanun metinlerinde geçen Su Ordali uygulaması Anadolu'ya aittir. Hukuk geleneklerden beslense de insani ihtiyaçlara dayanmaktadır ve bir toplumsal tecrübe ürünüdür. Bu ürünü kullanan kültürlerin geçmişten bağımsız olması imkânsızdır.

Bilim Kodu : 1108

AnahtarKelimeler : Eskiçağ, Hukuk, Sumer, Sami, Hitit, Mukayese,

Sayfa Adedi : 121

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

EFFECTION AND COMPARISON OF ANATOLIAN AND MESOPOTAMIAN
LAWS

(M.S. Thesis)

Uğur Can TUTKAOĞLU

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

May 2016

ABSTRACT

People lived in different places at ancient ages. Land of Anatolia has a rich potential of mines. Land of Mesopotamia has a rich potential of farmery. Both lands provided themselves needs. Semitic and Sumerian people ruled in lands of Mesopotamia. These people ruling in Mesopotamia effected Anatolian people. But this efection was mutual. When comparing laws Created by Anatolian and Mesopotamian people, we appear similar ideas. Different ideas appearing in laws is to originate that these peoples came from differend lands. Water Ordeal appearing in Mesopotamian laws has Anatolian people. Law originate social needs and law is production of social expriences. Even if law is supported by tredations. Cultures using this production is impossible to be independent from past times.

Science Code : 1108

Key Words : Ancient, Law, Sumerian, Semitic, Hittite, Comparison

Page Number : 121

Supervisor : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

TEŞEKKÜR

Bana bu konuda çalışmamı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK'e teşekkür ederim. Çalışma esnasında gönderdiği kaynaklar ve verdiği fikirler sebebiyle değerli hocalarım Doç. Dr. Esmâ REYHAN ve Prof. Dr. Salih ÇEÇEN'e teşekkür ederim. Son olarak bana bu çalışmamda en büyük desteği veren ve çalışmamın ilerlemesini sağlayan değerli hocam Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
1.GİRİŞ	1
2. MEZOPOTAMYA TARİHİ VE HUKUK ANLAYIŞI	11
2.1. Mezopotamya Coğrafyası ve Demografik Özellikleri	11
2.2. Sumerliler ve Hukuk Anlayışları.....	12
2.2.1. Urukagina fermanı	13
2.2.2. Gudea reformları	15
2.2.3. Ur – Nammu kanunu	17
2.3. Samiler ve Hukuk Anlayışı	20
2.3.1. Babil öncesi Mezopotamya tarihi ve hukuk anlayışı	20
2.3.1.1. Lipit – İştâr kanunnamesi.....	22
2.3.1.2. Eşnunna kanunu.....	25
2.3.2. Babilliler ve hukuk anlayışı.....	28
2.3.2.1. Hammurabi kanunu	30
2.3.2.1.1. Hammurabi kanununda aile hukuku	31
2.3.2.1.2. Hammurabi kanununda borçlar hukuku.....	34
2.3.2.1.3. Hammurabi kanununda toprak hukuku	36
2.3.2.1.4. Hammurabi kanununda ceza hukuku	39
2.3.2.2. Hammurabi'nin ardılları.....	41
2.3.2.3. Kaslar devri Babil.....	42

	Sayfa
2.3.3. Asurlular ve hukuk anlayışı	44
2.3.3.1. Eski Asur çağı.....	45
2.3.3.2. Orta Asur çağı ve hukuk anlayışı	47
3.ANADOLU TARİHİ VE HUKUK ANLAYIŞI	53
3.1. Anadolu Coğrafyası ve Tarihi	53
3.2. Hitit Öncesi Devirlerde Anadolu Hukuk Anlayışı.....	53
3.2.1. Hitit öncesi devirde Anadolu aile hukuku	58
3.2.2. Hitit öncesi dönemde Anadolu borçlanma hukuku	63
3.2.3 Hitit öncesi dönemde Anadolu toprak hukuku	66
3.2.4. Hitit öncesi dönemde Anadolu ceza Hukuku.....	67
3.3. Hititler ve hukuk anlayışı	69
3.3.1. Hititlerde Aile Hukuku.....	76
3.3.2. Hititlerde borçlanma hukuku.....	78
3.3.3. Hititlerde toprak hukuku	79
3.3.4. Hititlerde ceza hukuku.....	81
4. HUKUK ANLAYIŞLARI VE KANUNLARININ MUKAYESESİ	85
4.1. Sumer Hukuk Anlayışının Sami Hukuk Anlayışı ile Mukayesesi	85
4.1.1.Sumer medeniyeti ve Sami medeniyeti arasındaki ilişkiler.....	85
4.1.3. Sumer ve Sami borçlanma hukukunun mukayesesi	89
4.1.4. Sumer ve Sami toprak hukukunun mukayesesi	90
4.1.5. Sumer ve Sami ceza hukukunun mukayesesi.....	91
4.2. Sumer ve Hitit Hukuk Anlayışlarının Mukayesesi	92
4.2.1. Sumer ve Hitit medeniyetlerine genel bakış	92
4.2.2. Sumer ve Hitit aile hukukunun mukayesesi.....	93

	Sayfa
4.2.3. Sumer ve Hitit borçlanma hukukunun mukayesesi	94
4.2.4. Sumer ve Hitit toprak hukukunun mukayesesi	95
4.2.5. Sumer ve Hitit ceza hukukunun mukayesesi.....	96
4.3. Sami ve Hitit Hukukunun Mukayesesi	97
4.3.1. Sami ve Hitit hukukuna genel bakış	97
4.3.2. Sami ve Hitit aile hukukunun mukayesesi	98
4.3.3. Sami ve Hitit Borçlanma Hukukunun Mukayesesi.....	99
4.3.4. Sami ve Hitit toprak hukukunun mukayesesi.....	100
4.3.5. Sami ve Hitit ceza hukukunun mukayesesi	101
5. SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	107
EKLER.....	113
Ek-1. Resimler.....	114
ÖZGEÇMİŞ	121

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısıltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısıltmalar

AnAr

ArAn

M.Ö.

Vd.

Vs

Açıklamalar

Anadolu Araştırmaları Dergisi

Archivum Anatolicum

Milattan Önce

Ve Diğerleri

Vesaire

1.GİRİŞ

İnsan toplumsal varlıktır¹. Tek başına hayatını sürdüremez. Devamlılık için toplumsallaşma zarureti vardır. Toplum ise bilinçli bir özne değil, sistem oluşturan süreçlerin sonucu ortaya çıkan bir objedir² ve düzeni esas alır. Ama toplumsal yapı her dönem dış ve iç etkenlerle değişikliğe uğramış ve yeniden şekillenmiştir.

Hukuk belirli bir devride sosyal hayatı düzenleyen kanunların tümüdür³ ve hukuk da toplumsal yaşamın zorunlu bir sonucudur⁴. Diğer bir ifadeyle nerede toplum varsa orada hukuk vardır⁵. Her toplumun bir geçim biçimi, bir yaşam biçimi ve bunların etkisiyle oluşan bir düşün biçimi vardır⁶. Bu sebeple de her kavmin bu esaslar üzerine kurgulanan, kendine has bir hukuk anlayışı vardır⁷.

Yazılı hukuk öncesinde sözlü hukuk mevcuttur. Sözlü hukuk ise toplumsal yaşamın kendiliğinden işleyen mekanizması tarafından oluşturulmuştur⁸. Sözlü hukuk aynı zamanda yazılı hukukun doğmasında da itici bir rol üstlenmiştir. Yazının keşfi dışında, yazılı hukukun ortaya çıkmasındaki etmenler nüfusun yoğunlaşması ve çeşitlenmesi, ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi ve bu kuralların uygulanmasında yaptırım gücüne sahip olan iktidarın varlığını söyleyebiliriz⁹. Ortaya çıkan yazılı hukuk geleneği içerisinde yer alan Önasya yasalarının tümü Casuistic biçimde düzenlenmiş yasa derlemeleridir¹⁰. Bu durum dönemin hukuk geleneğini tam olarak anlamamıza engel teşkil etmektedir.

Hangi toplumsal yapıya sahip olursa olsun, her insan hukuki çerçeve içerisinde farklı sorumluluklara sahiptir. Köleler bu sosyal sorumlulukların en ağır yükünü

¹ Güriz, A. (2012). *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 42.

² Maisels, C. K. (1999). *Uygarlığın Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 48.

³ Süel, A. (2012). *Hititlerde Suç ve Ceza*, Ömer Çapar'a Armağan(yayına hazırlayanlar: Turgut Yiğit, Mehmet Ali Kaya ve Aysen Sina), Hel Yayıncılık, Ankara, 309.

⁴ Gözübüyük, A. Ş. (2009). *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1

⁵ Kılıç, Y. (2014). *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Yayınları, Konya, 13

⁶ Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, .3, 4.

⁷ Bilgiç, E. (1947a). *Çivi Yazılı Hukuki İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları*, Belleten, Cilt XI, Sayı 44, Ankara, 572.

⁸ Özcan, M. T. (1990). *Yazılı Hukukun Hareket Noktası İlkel Hukuk*, AnAr, Araştırmaları, C. XII, İstanbul, 59.

⁹ Dinçol, B. (2003). *Eski Önasya Toplumlarında Suç ve Ceza*, İstanbul, . 1.

¹⁰ Dinçol, 2003, a. g. e. .2.

üstlenmektedir. Zira onlar hukuki açıdan bir özne değil, bir nesnedir. Tüm hakları onları alıp satan efendilerine aittir. Eskiçağ dünyası da kölelik üzerine kurulmuştur. Çünkü en ağır işler köleler tarafından gerçekleştirilmiştir. Mezopotamya ve Anadolu kavimleri de bu hususa önem vermiş ve onlara ağır cezalar uygulayarak itaatlerini sağlamaya yönelmişlerdir. Savaş tutsakları, borç karşılığı satılma durumu ve evlatlık olarak verildiği aileyi reddeden çocuklar köle olarak toplum içerisinde yer almaktadır¹¹. Kölelerin her dönem var olduğu bilinmektedir. Af etme yetkisine sahip olan kralın borç sebebiyle köle olan insanları özgür bırakması da dikkate değerdir. Urukagina, Lipit – İştâr, Hammurabi ve Ammi – Şaduqa bu yetkiyi kullanan krallardan bazılarıdır.

Toplumsal yaşamın zorlaşması ve insanlara gereğinden fazla sorumlulukları verilmesi, toplumsal düzeni sarsmış ve ihtilal benzeri olaylar gerçekleşmiştir. Zira değişen her denge bir hukuki belge ve farklı bir adli sistemle koruma altına alınmıştır. Din adamları tarafından toplanan ağır vergiler altında ezilen Mezopotamya insanı da bu tür bir atılımla din adamlarını hâkimiyetine son vermiş ve Urukagina adında hanedana mensup olmayan birini başa geçirmeyi başararak bu yönde ilk adımı atmışlardır.

Mezopotamya Fırat ve Dicle ırmaklarının suladığı verimli bölgeye verilen isimdir. Bu bölge çok verimli olduğu için, sürekli istilalara uğramış ve demografik yapısı da sürekli göçlerle değişkenlik göstermiştir¹². Bu göç dalgasının ilki Sümerliler tarafından gerçekleştirilmiştir. Gerçekleşen bu göçler ve farklı toplumsal gruplar, bunları birleştirecek olan hukuk kurallarını da zorunlu kılmıştır. Bu sebeple toplumsal faaliyetler yazıya aktarılmıştır. Her ne kadar Urukagina metni ilk hukuki metin olarak sunulmaktaysa da, esas Hukuki belgeler Ur mezarları buluntularından sonraya, gayrimenkul satışı ile ilgili taş kitabelerle başlar¹³.

Mezopotamya'da davalara kral haricinde vezirler ve şehir meclisleri de ilgilenmektedir¹⁴. Zira Gilgamiş destanında Uruktan gelen haberci üzerine

¹¹ Kılıç, Y. – Mutlu, S. A. (2013). *Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar*, Turkish Studies, Volume 8/7, 284.

¹² Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 9.

¹³ Bilgiç, 1947a, a. g. m. 577.

¹⁴ Dinçol, B., 2003, a. g. e, 20.

ihthiyarlarla görüşerek karar alınması, meclisin yargı ve karar üzerindeki etkisini kanıtlamaktadır. Ayrıca İsin karlı Ur – Ninurta'nın kocasının öldürülmesinde suç ortağı olan fakat mahkemede gerçeği söylemekten imtina eden susan kadın davası yüzünden vatandaşlar meclisinin olağanüstü toplantıya çağırılması, bu meclisin hukuki işlemlerde aktif olduğunu ispatlamaktadır¹⁵.

Ur – Nanşe tarafından kurulan Lagaş hanedanının son kralı Urukagina, yayımladığı talimatname ile ilk hukuki atılımı gerçekleştirmiştir. Hanedana mensup olmayan Urukagina, Lagaş kralı Lugallanda'ya karşı isyan ederek kral olmuştur¹⁶. Yayınladığı talimatnamede ise halkı rahiplerin zulmünden kurtarmak için isyan ettiğini ifade etmiştir. Urukagina'nın metninde görülen biçim ve şekil Mezopotamya hukuk geleneğinin temel biçimini gösteren ilk örnektir. Buna göre kanun metni prolog, metin ve epilog olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Lagaş hanedanının ardından gelen Akkad istila ordusu Mezopotamya'da birliği kurmuş, ordularıyla uzun mesafeli seferler düzenlemiştir. Akkadlar devrine ait kaynakların pek azı orijinaldir. Bunlar Sargon ve Naram Sin zafer abideleri, Saripul kaya kitabesi, Maniştusu obeliski'dir. Bunun haricinde Şar Tamhari metinleri şeklinde adlandırılan kaynak da bu konuda bize yardımcı olmaktadır¹⁷. Akkad hanedanının kurucusu olan Sargon hakkındaki bilgilerimiz sadece bir efsaneden ibarettir. Bu efsaneye göre Sargon bir sepet içinde nehre bırakılmış ve Kiş kralının hizmetkârı tarafından bulunmuştur. Sarayda büyüyen Sargon, Kiş sarayını ele geçirmiştir. Sonra Lugal - zaggesi'yi yenerek bölgeyi ele geçirmiş ve bölge dışında askeri seferler gerçekleştirmiştir. Geniş topraklara sahip olan Sargon, bu başarısını kurmuş olduğu düzenli ordu sistemine borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Fakat son dönemlerinde isyanlarla uğraşması, Akadlı Sargon'un bölgede tam kontrolü sağlayamadığını söyleyebiliriz. Onun ardılları arasında en önemli kişi torunu Naram – Sin'dir. O da dedesi gibi uzun mesafeli seferler düzenlemiştir. Anadolu'ya düzenlediği seferi izah eden bir steli de mevcuttur. Otoritesini sağlamlaştıran Naram – Sin daha da ileri giderek kendini tanrı ilan etmiş ve Nippur'u yağmalamıştır. Eskiçağ 'da tanrılara yapılan hakaret faciaya sebep olur inanışına dayanarak, tanrı Enlil onları mahvetmek için Gutileri göndermiştir. Guti

¹⁵ Kinal, F. (1962). *Eski Önasya Medeniyetlerinde Halk Meclisleri*, Belleten, C. XXVI, S. 104, Ankara, 644.

¹⁶ Kinal, 1983, a.g. e., 60.

¹⁷ Kinal, 1983, a. g. e., 75.

saldırıları sonucu Akkad krallığı yıkılmıştır. Gutiler kuzey bölgesini ele geçirirken güney bölgesinden vergi almakla yetinmişlerdir.

Akkad hukuku hakkındaki bilgilerimiz sadece esir satışı ve tarla kiralamasına ait olan birkaç mukaveleden ibarettir¹⁸. Akkad şehrinin bulunamamış olması, konumuza ait belgelerin eksik olmasına sebep olmaktadır. Zira ele geçen bu belgeler Ur, Nippur gibi Sümer kentlerinden çıkartılmıştır.

Guti istilası sırasında Lagaş'ta hüküm süren Gudea, barışçıl ilişkiler kurmuş ve şehirde tapınaklar inşa ettirmiştir. Belgelere göre tapınağın malzemeleri Suriye ve Amanos dağlarından getirtilmiştir. Gudea tarafından sağlanan bu barış ortamı, sadece mimariyi değil, çoğu sanatsal faaliyeti de etkilemiştir. Gudea'ya ait 12 heykelin olması ve Sümer edebiyatının şaheseri olarak tanımlanan inşaat tabletleri bunu kanıtlamaktadır¹⁹.

III. Ur hanedanının kurucusu olarak adlandırılan Ur – Nammu, Sümer ülkesinde birlik sağlamıştır. Yayınladığı kanunların prologunda Sümer ülkesinde nasıl birlik sağladığını anlatmış ve Sümer ülkesine adaleti getirdiğini ifade etmiştir. Kendisinden önce hukuki metinler bulunmasına rağmen bunlardan hiçbiri kanun niteliği taşımıyordu. Ur – Nammu yayınladığı bu kanunla kanun koyucu ilk kral olmuştur. Oğlu Şulgi ise Ur – Nammu'nun yaptığı imar faaliyetlerini sürdürmekle kalmamış kendisini tanrı şeklinde tanıtmıştır. Ayrıca hem Nippur hem de Ur'daki iki yazıcılık okulunu ona bağlarlar²⁰. Daha sonra Amar – Sin, Şu – Sin ve İbbi – Sin olmak üzere üç kral tahta geçmiştir. Bu krallar devrinde Martu sorunu ortaya çıkmıştır. Çölden ülkeye sızan Martu kavimleri ülkedeki asayışı bozmuş ve kargaşaya sebep olmuştur. Sümer kralları bu problemi çözmek için Martu duvarı şeklinde adlandırılan bir sur inşa etmiştir. Fakat bu savunma stratejisi de onları durduramamıştır.

III. Ur hanedanının üç kralının adı Akadçadır. Bu durum Sami kökenli Akkadlarla Sümerlerin aynı toplum içerisinde kaynaştıklarını ispatlamaktadır. Bundan sonraki belgelerde de Sümer ve Akad halkı bir arada geçmektedir.

¹⁸ Bilgiç, 1947a, *a. g. m.*, 579

¹⁹ Kinal, 1983, *a. g. e.*, 89.

²⁰ Oates, J. (2004). *Babil*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 51.

Amurru(Martu) göçleri sonucu III. Ur hanedanı çökmüş ve yerine kent devletleri modeli ortaya çıkmıştır. Bu devirde siyaseten hâkim durumda olan Sümerler geri plana çekilmiş ve Sami kökenli halk da ön plana çıkmıştır²¹. Bu devir İsin Larsa devri şeklinde adlandırılmıştır. İsin şehri valisi İşbi – Erra bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha sonra Nippur kentini ele geçirerek bölgede üstünlüğü sağlamıştır. Fakat İsin Şehri hiçbir zaman tüm Babil ülkesini hâkimiyet altına alamamıştır²². İsin hanedanının beşinci kralı Lipit – İştar bazı kanunlar yayınlamıştır. Yayınladığı kanunların dili Sümercedir. Ele geçen kısım esas metnin yaklaşık beşte biri kadar olmalıdır²³. Bu sebeple de genel bir değerlendirme yapmak olanaksız gibi görünmektedir. Ele geçirilen metinler ise gemi kiralama, işçi kiralama, hırsızlık, kölelik, aile, hayvan kiralama hakkında hükümler içermektedir²⁴. Lipit - İştar'dan sonra İsin şehri Larsa kralı Gungunum tarafından işgal edilmiştir.

Güney Mezopotamya'daki siyasi manzara böyle, iken, Kuzey Mezopotamya'da bağımsızlığını ilan eden Eşnunna kenti, bir kanunname yayınlarak kendi düzenini kurmuştur. Ticari faaliyetlerle ekonomik yapısını güçlendiren Eşnunna kenti Elam tarafından da desteklenmektedir. Zira kent kralı tarafından yayınlanan yasaların ilk bölümü ticari materyallerin değişim değerleridir. Bunun yanı sıra hırsızlık, kira bedelleri, haksız yere haczetme, yaralama, kölelik, hayvan zararları gibi konuları kapsar²⁵.

Kent devletlerinden sonra bölgede siyasi üstünlüğü ele geçiren Amurru kökenli Eski Babil hanedanının²⁶ altıncı hükümdarı Hammurabi, bölgede üstün konumda olan Larsa kralı Rim – Sin'i yenmiştir. Güney Mezopotamya'ya hâkim duruma gelen Hammurabi, Kuzey Mezopotamya'da bulunan Mari, Eşnunna gibi kentleri ele geçirerek bölgede bütünlüğü sağlamış ve İsin – Larsa devrini sonlandırmıştır. Siyasi bütünlüğün ardından bu devleti yönetmek ve ülke içerisinde birlik kurmak için kanun yayımlamıştır. Çünkü ülke içerisinde yaşayan insanlar, bu devletin

²¹ Kinal, 1983, *a. g. e.*, 103.

²² Saggs, H. W. (1995). *Babylonians*, British Museum Press, London, .95.

²³ Dinçol, B., 2003, *a. g. e.*, 7.

²⁴ Tosun, M. – Yalvaç, K.,(2002). *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi – Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 60 – 71.

²⁵ Dinçol, B., 2003, *a. g. e.*, 7.

²⁶ Köroğlu, K. (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 107.

yurttaşı olmanın yanında, Ur, Larsa, İsin vs. halkıydı²⁷ ve farklı geleneklere sahipti. Hammurabi kanununun prolog bölümünde geçen farklı şehir ve tanrılara yapılan atıfta bunu kanıtlamaktadır.

Hammurabi siyasi yaşamından çok yayınladığı kanunla ismini duyurmuştur. Yasalar 2,25m yüksekliğindeki bazalt bir dikme taşta 49 sütun halinde kazınmıştır²⁸. Bu anıt J. De Morgan tarafından Sus'ta yapılan kazılarda çıkartılmıştır²⁹. Çıkartılan bu taşın üstünde metin haricinde, şamaş ve Hammurabi'nin resimleri dikkat çekicidir. Kanun metni ise Akadça yazılmıştır ve Mezopotamya geleneğine uygun bir şekilde kaleme alınmıştır³⁰. Metnin prolog kısmında tanrıların verdiği güçle, zayıfı güçlüden korumak amacıyla bu kanunu yaptığını ifade etmektedir. Metinde her şehrin ayrı ayrı belirtilmiştir. Sümer kanunlarına benzer maddeler de mevcuttur. Şekil olarak Sümer kanunlarına benzese de Hammurabi kanunu Sümer kanunlarından farklı tarafları da mevcuttur. En önemli fark ise Amori geleneği olan Lex Talionis'in yani dişe diş, göze göz ilkesinin karşımıza çıkmasıdır.³¹ Hammurabi kanunu Mezopotamya'da ortaya çıkartılan en uzun kanun metni olması tezimiz açısından bir hareket noktası da oluşturmaktadır.

Babil devletinin yanında kuzeyde bir şehir devleti olan Asur, Anadolu'da gerçekleştirdiği ticari faaliyetlerle koloniler kurmuştur. Bu kolonilerde iki ayrı tipte ticari yerleşme vardır. Bunlar büyük bir alanı kaplayan ve merkez statüsü taşıyan Karum (liman) ve daha düşük bir statüde olan Wabartum(konuk)'dur³². Asurlu tüccarlar Zagros dağlarının doğusundan elde edilen kalay ve güneydeki Babil ülkesinden sağlanan tekstil ürünlerini Anadolu'ya taşıyorlardı³³. Bu dönemden kalan belgelerin çoğu, bugün Kültepe olarak adlandırılan, Kaniş şehrinden çıkartılmıştır. Kaniş şehri hukuki işlemlerin de son noktasıdır. Zira diğer Karum veya Wabartum dairelerinde çözülemeyen davalar Kaniş Karum'unda

²⁷ Mieroop, M. V. D. (2014). *Hammurabi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 77.

²⁸ Oates, J. 2004, a. g. e.78

²⁹ Klengel, H. (2001). *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Telos Yayınları, İstanbul, 190.

³⁰ Kinal, 1983, a g e., 140.

³¹ Oates, J., 2004, a. g. e., 79.

³² Kuhrt, A. (2013). *Eskiçağ 'da Yakındoğu*, Cilt I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 119.

³³ Köroğlu, K. 2013, a. g. e.,101.

çözömlenmektedir³⁴. Burada da sorun halledilemezse, Asur Şehir mahkemesine devredilirdi. Bu belgelere g6re Anadolu'ya gelen Asurlu t6ccarlar, buradaki yerli halkla ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkiler ticaretten 6te olup, evlilik yoluyla yerli halk ve t6ccarlar arasında akrabalıklar kurulmuştur. Hukuki a6ıdan Mezopotamya hukukunu i6eren tabletler 6oŐunlukta olmasına raŐmen³⁵, Anadolu hukukuna dair unsurlar da yer almaktadır. 6zellikle belgelerde ge6en “bir yerli gibi suya dalacaktır” ibaresi Su Ordali'nin Anadolu'da yazısız d6nemde de var olduğunu g6stermektedir³⁶. Daha sonra dış g66lerin h6kimiyetine giren Asur, Amarna 6ağında bağımsızlığını elde etmiştir. Bu noktada Asur Uballit 6nemli bir rol 6stlenmiŐtir. Bu devirde bağımsızlığını ifade etmek ve halkın kontrol altında tutmak i6in kanunlar yayınlanmıŐtır. Bu kanunlarda da Sami 6Đeler ağır basmakla beraber, kadınların giyimi ve zina gibi su6lara 6nem verilmiştir. Su Ordali Şeklinde tanımlanan yargılama usul6 de mevcuttur. İlk defa S6merler tarafından yayınlanan kanunlarda ortaya 6ıkan bu metodun Asur'da da kullanılması dikkat 6ekicidir.

Asur koloni 6ağının son d6nemlerinde Anadolu'da Şehir devleri arasında bir savaş yapıldığına dair bilgiler vardır. Hitit krallığı da bu i6 savaş sonrasında kurulmuŐtur³⁷. Hitit krallığının kurucusu I. Labarna'dır. Fakat bu kral yazdırtığı vasiyetnamede kendini Tavananna'nın kardeşi Şeklinde tanıtır ve k6keni Anitta'ya dayanan KuŐŐara hanedanına mensup olduğunu ifade eder. Bu da bize Labarna'nın KuŐŐara Şehrinde yer alan bu beyliğin stat6s6n6 y6kselterek devlet konumuna getirdiğini s6yleyebiliriz. Zamanla geliŐerek imparatorluk stat6s6ne y6kselen Hitit devletinin kanun ve hukuki nizam'dan yoksun olması kabul edilemez. Zira kurucu olarak tanımlanan I. Hattuşili yayımladığı vasiyetname ile kralın yanında bulunan Panku Meclisine ve krala nasihatlerde bulunması bu nizamın kanıtı sayılabilir. I. Murşili'nin 6l6m6nsen sonra gelen karmaŐa d6nemi, bu nasihatlere uyulmadığının kanıtıdır. Hukuki nizamdan yoksun olmak kargaşaya sebep olur. Bu d6zensizliğin nedeni Hitit belgelerine tanrıların 6fkesi Şeklinde ifade edilmiştir.

³⁴ Şahin, H. A. (2000). *Kaniş Karum Mahkemesi*, III Kayseri ve Y6resi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 459.

³⁵ G6nbattı, C. (2000a). *Eski Anadolu'da “Su Ordali”*, ArAn, Volume 4, Ankara,74.

³⁶ G6nbattı, C.(2000b). *İlk 6ivi Yazılı Kaynaklar IŞığında Anadolu'da Hukuk Anlayışı*, III. Kayseri ve Y6resi Tarih Sempozyumu, Kayseri, 222

³⁷ 6akmak, D. (2012). *Hitit İmparatorluğunun Toplumsal ve İktisadi Yapısı*, Libra Yayınları, İstanbul, 165.

Hitit devletinin en büyük özelliği bir hukuk devleti olmasıdır³⁸. Hititler yerel ve merkezi olarak güçlü bir adalet sistemi oluşturmuşlardır. Adalet sistemini oluştururken yerel ögelere de önem vermiş ve her yerleşkede kendilerine özgü mahkeme ve kurallar konulmuştur. Bu kuralları uygulamak için her şehirde bir yaşlılar meclisi bulunduğunu ve bu meclisin de davalara baktığını bir yasa maddesinden anlamaktayız³⁹. Ancak taşrada yerleşen halkı kontrol etmek amacıyla “Bel Madgalti” şeklinde geçen görevliler atanmıştır. Bu görevlilere özel direktifler de gönderilmiştir.

Toplam iki yüz paragraftan oluşan Hitit yasaları iki kısımdan oluşur⁴⁰. Bunlar Eğer bir kimse ve Eğer Bağlar Bahçeler şeklinde adlandırılır. Hitit yasaları ise diğer Mezopotamya yasalarının aksine bir kişiye ait değildir ve yasaların zaman içerisinde değiştirildiği de metinlerden anlaşılmaktadır. Eski Mezopotamya uygarlıklarında görüldüğü üzere kral aynı zamanda baş hâkimdir. Taşrada çözülemeyen davalar kralın huzurunda çözülmektedir. Kral istediği zaman suçluyu affetme yetkisine sahiptir. Davalar kralın kapısı şeklinde adlandırılan bir meydanda çözülmektedir. Hitit kanunlarında, Hammurabi kanununun tersine, tazminat yoluyla adaleti sağlama ilkesinin gösterdiği gibi, kişiye herhangi bir maddi yarar sağlamayan cezalandırıcı ve öç almaya yönelik bir adalet anlayışı yoktur⁴¹.

Hitit kanunları haricinde tapınak ve devlet görevlileri için de ayrı ayrı direktifler verilmiştir. Bu direktiflere bakıldığında din adamları temizliğe büyük önem vermektedir. Hitit yasalarının aksine bu kuralı ihlal eden görevliler şiddetle cezalandırılırdı. Hititlerde de diğer eskiçağ kavimleri gibi din ve hukuk mefhumları iç içedir⁴². Tapınak görevlileri tarafından yapılacak bir hata, tanrılar tarafından şiddetle cezalandırılırdı. Hititler de tanrılarının öfkesine büyük önem verir ve ülkedeki felaketlerin ardında bu gibi ihlallerin yattığına inanırlardı. Direktif metinleri hacrindeki Hitit metinlerine baktığımızda da bunu açıkça görebiliriz.

Anadolu ve Mezopotamya arasında coğrafi yakınlığı haricinde kültürel yakınlık da bulunmaktadır. Bu kültürel yakınlığı sağlayan en önemli etmen iki coğrafyada

³⁸Süel, 2012, *a. g. m.*, 310.

³⁹Süel, 2012, *a. g. m.*, 311.

⁴⁰Doğan, E. (2012). *Hitit Hukuku*, Fam Yayınları, İstanbul, 72.

⁴¹Bryce, T. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Ölüm*, Dost Yayınları, Ankara, 48.

⁴²Dinçol, B., 2003, *a. g. e.*, 2.

yaşayan insanların arasında gerçekleşen ticari faaliyetlerdir. Mezopotamya tarım açısından zengin ve zengin su kaynaklarına sahip olmasına rağmen maden ve ağaç gibi kaynaklardan da yoksundur. Anadolu ve Suriye de ise bu kaynaklar bol miktarda bulunmaktadır. Mezopotamya bu kaynaklara nehir yollarını kullanarak temin yoluna gitmiştir⁴³. Aralarındaki ilişki sosyal yaşamlarına etki etmiş ve hukuk kurallarında da benzerlikler görülmesini sağlamıştır. İlk örnekleri Sümerliler tarafından verilen yazılı hukuk Mezopotamya'ya gelen diğer kavimler tarafından da bazı kısımları değiştirilerek uygulanmıştır. Mezopotamya dışında Anadolu'da da uygulanan bu hukuki gelenek eski Önasya şeklinde tanımlanan bölgede büyük bir etki yapmış ve roma hukukuna da yansımıştır. Sümer'den Hitit'e uzanan bu büyük etkileşim, yasalarda da benzerliklere neden olmuş ve çivi yazılı hukuk şeklinde adlandırılan hukuki geleneğin varlığını kanıtlamıştır.

⁴³ Köroğlu, 2013, *a. g. e.*, 17.

2. MEZOPOTAMYA TARİHİ VE HUKUK ANLAYIŞI

2.1. Mezopotamya Coğrafyası ve Demografik Özellikleri

Mezopotamya Fırat ve Dicle ırmaklarının arasındaki bölgeye verilen isimdir. İki ırmak tarafından sulanan verimli bölge tarımsal potansiyeli yüksektir. Buraya gelen halklar, iki ırmak arasında sulama kanalları kurmuş ve bu şekilde daha yüksek verim almayı başarmışlardır. Zira eski Mezopotamya devletlerinin hepsi, yaptırdığı tapınakların yanında, kanallarla kendilerini övmüşleridir.

Bölge verimli tarım alanına sahip olmasına rağmen, maden ve ağaç kaynaklarından yoksundur⁴⁴. Eski Babil devrinde ev kiralama sözleşmelerinde veya miras paylaşımlarında ahşap öğelerin ayrıca belirtilmesi, bölgedeki ağaç unsurunun kıymetini kanıtlamaktadır. Ayrıca bölgede hiç taş yoktu⁴⁵. Bu güçlüğü ise, ticari faaliyetlerle gidermeye çalışmışlardır. Zira Anadolu ve Mezopotamya arasında kurulan en eski bağlar bu zaruretten kaynaklanmaktadır. Bölgedeki yerleşim yerlerinde kerpiç ve alçak düzlüklerde yetişen ve yaprakları dam örtmeye yarayan hurma ağaçlarıdır⁴⁶. Kapı ve pencere yapımında kullanılan ağaç ise yukarıda sözü edildiği gibi Anadolu ve Suriye bölgelerinden temin edilmektedir.

Bereketli olduğu için sık sık istilalara uğrayan Mezopotamya bölgesinin sosyal yapısı ise, çok çeşitli unsurlardan oluşmaktadır⁴⁷. Mezopotamya medeniyeti Ural – Altay dil grubunu temsil eden Sumerliler, Sami Babiller ve Hint – Ari kavimlerinin müşterek malıdır. Bu medeniyet sarmalının ilk halkasını Sumerliler oluşturmaktadır. Arkeolojik verilere göre nereden, nasıl geldikleri hakkında fikir birliğine varılamayan Sumerliler Uruk devrinde bölgeye ulaşmışlardır. Bölgeye ulaşan Sümer kavimleri Kuzey Mezopotamya'ya bile yerleşmemiş, Güney Mezopotamya'da kalmış ve birlikten yoksun bir şekilde siyasi hayatlarına devam etmişlerdir⁴⁸.

⁴⁴ Oates, 2004, a. g. e., 11

⁴⁵ Klengel, 2001, a. g. e., .32.

⁴⁶ Kuhrt, 2013, a. g. e., 24.

⁴⁷ Kinal, 1983, a. g. e., s. 9

⁴⁸ Bilgiç, E. (1982). *Atatürk Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri*, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, Ankara, 81.

Ubeyd devrinde yerleşime açılan güney Mezopotamya bölgesi, Ur devrinde bir kente dönüşmüş ve sonunda Kent devleti statüsüne yükselmiştir. Bölgede bu kadar farklı unsurun olması, bölgedeki medeniyet öğelerinin gelişimine de önayak olmuştur.

İlk örneği Sümerliler tarafından verilen hukuki metin örneği, Mezopotamya hukuki geleneğinin temelini oluşturmaktadır. Zira Mezopotamya'da yazılan tüm kanun veya kanun hükmünde metinler prolog, metin ve epilog olmak üzere üç ayrı bölümden oluşur. Prolog bölümünde tanrılar tarafından seçildiği, siyasi başarıları ve adaleti getirdiği şeklinde ifadeler yer almaktadır. Metin kısmı yasaları içermekle beraber, epilog adı verilen son bölüm ise bir tür sonsöz olarak nitelendirilebilir.

2.2. Sumerliler ve Hukuk Anlayışları

Bölgede yapılan kazılarda ortaya çıkartılan buluntulardaki farklılıklar bölgeye yabancı bir kavmin, Sumerlilerin geldiğini kanıtlamıştır. Ancak nereden geldiği konusunda farklı fikirler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Zagros dağlarından geldiğini ifade ederken, bir grup da deniz üzerinden geldiğini savunmuştur. Nereden geldiği belli olmasa da filolojik verilere dayanarak bu kavmin Ural – Altay kökenli olduğunu ifade edebiliriz.

Sumerliler bölgeye geldiklerinde sulara setler çekmişler ve şehir devletlerini kurmuşlardır⁴⁹. Sulama ve kanal tesisleri inşa etmişler ve bu tesislerle Sümer memleketini mamur bir hale getirmişlerdir⁵⁰. Kurulan her şehir devleti bir tanrıya mal edilmiştir. Şehrin başında bulunan liderler kendilerini ENSİ olarak tanıtmışlardır. Kurulan şehri devletleri kendi aralarında sürekli mücadele etmişler fakat bölgede bütünlük sağlamayı başaramamışlardır⁵¹. İlk krallar hakkında efsaneler haricinde, pek fazla belge yoktur. Bu efsane metinleri de sonradan oluşturulmuş ve çeşitli coğrafyalara yayılmışlardır. Efsanelere göre yedi şehir kurulmuştur. İlk krallık Eridu'ya verilmiştir. Sonraları Ur, Uruk ve Kiş gibi kentler krallığa sahip olmuşlardır.

⁴⁹ Gökçek I. G. – Akyüz, F. (2013). *Sümer Kanunları*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt IX, Sayı 1, Elazığ, 1.

⁵⁰ Bilgiç, 1982, a. g. m., 92.

⁵¹ Bilgiç, 1982, a. g. m., 81.

Sumerliler yazıyı icat etmekle birlikte ilk yazılı belgeleri de oluşturmuşlardır. bu belgelerden en eskileri MÖ 3. Binyılların hemen sonrasına tarihlendirilmiş ve şahitlerin de bulunduğu hukuki bir formaliteye uygun biçimde düzenlenmiştir⁵².

Tello'da Fransızların kazıları sonucunda elde edilen verilere göre, Er hanedanlar döneminin son zamanlarında iki şehir devleti dikkat çekmektedir. Bunlar sürekli aralarında savaşan Lagaş ve Umma şehirleridir. Lagaş Hanedanının kralları toplam 170 yıl kadar hüküm sürmüşlerdir⁵³. Bu süre içerisinde rakibi olarak gördüğü Umma krallığı ile sürekli savaşmış ve zaman zaman üstünlüğü ele geçirmiştir. Eannatum'un Akbaba Steli bu üstünlüğün sembolüdür. Fakat burada Kiş kralının aracılık yapması ve muzaffer kralın Kiş kralı unvanını alması Kiş krallığının da üstün bir konumda olduğunu kanıtlamaktadır. Zaman içerisinde Lagaş krallığı sürekli Umma şehri ile savaşmıştır. Dışarıda savaşan krallık içeride de karmaşaya sürüklenmiştir. Zaten ellerinde çok az toprak olan halk, hanedanın son devirlerinde ekonomik sıkıntılarla karşılaşmışlardır⁵⁴.

2.2.1. Urukagina fermanı

Urukagina Lagaş hanedanının son kralıdır ve yeni kronolojiye göre MÖ 2350 yıllarında yaşamıştır. Kazıttırmış olduğu talimatname ile tarihi ilk reformcu olarak geçmiştir. Lagaş kentinde ortaya çıkan bir kargaşa sonucu halkın desteğini alan Urukagina bir halk ihtilali ile dokuz yıldır krallık yapmış olan Lagaş kralı Lugalanda'yı devirerek tahta geçmiştir⁵⁵. Reformcu yapısıyla idari alandaki yolsuzlukları ortadan kaldıran Urukagina bazı devlet adamlarının, özellikle din adamlarının, tepkisini çekmiştir. Zira bu kral devrinde dışarıdan gelen Umma saldırısını engelleyememiş ve Lagaş şehrinin ortadan kalkmasına seyirci olmuştur.

Urukagina metni şekil açısından diğer Mezopotamya kanunlarında olduğu bir prolog, bir epilog ve metin kısmı olmak üzere üç bölümden oluşur⁵⁶ ve her madde

⁵² Bilgiç, E. (1963). *Eski Mezopotamya Kavimlerinde Hukuk Anlayışı ve Ananesi*, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 3.4, Ankara, 104.

⁵³ Gökçek– Akyüz, 2013, *a. g. m.*, 2.

⁵⁴ Bilgiç, 1982, *a. g. m.*, 99.

⁵⁵ Gökçek – Akyüz, 2013, *a. g. m.*, 2.

⁵⁶ Kılıç – Mutlu, 2013, *a. g. m.*, 285.

eğer ile başlar⁵⁷. Ancak Urukagina metni kanun değil bir reform talimatnamesi olarak kabul edilmektedir⁵⁸. Talimatname metni üç Őekli üzerinde duran bir oval plaka üzerinde yazılmış 3 – 4 versiyon halindedir⁵⁹.

Urukagina talimatnamesi halkın sosyal yapısını yeniden Őekillendirmek ve din adamlarının hizmetinde ezilen halkı yeniden yaŐama dōndürmek amacıyla kazıtırlmıŐtır. Metinde geçen “eski günlerin kesin hükümlerini koyduęu⁶⁰” sözünden, Ur Nanşe soyundan gelen bu Şehir devletinin başlangıçta düzeni olduğu fakat sonradan nizamın bozulduğunu söyleyebiliriz. Esasen bu reformun özü Urukagina eskiden mevcut olan hüküm ve adaleti tesis ve ihya etti, öksüze ve dul kadına kimse haksızlık yapmadı⁶¹.

Metinde tapınağı sürekli eleŐtirmesi ve halka gereksiz borç yükleyen bir kurum olarak göstermesi, Urukagina'nın din adamlarına karşı bir pozisyon aldığını kanıtlamaktadır. Fakiri zengine, zayıfı güçsüze ezdirmemesi durumu ise sonradan Babil kralı Hammurabi ve kanun koyan diğer krallar tarafından metinlere yansıtılması, Mezopotamya'da oluşturulan yazılı hukukun bir genel birikim ürünü olduğunu da göstermektedir.

Urukagina metni kölelerden söz etmez. Var oldukları kesin olmakla birlikte, sayıları önemli bir boyuta ulaşmamış olsa gerek⁶². Urukagina'nın dikkate değer bir yanı da çok eŐlilięin yasaklanmasıdır⁶³. Bu suçu işleyen kadınların suya atılması, Erken Sümer çağında su ordali'nin uygulandığının kanıtıdır.

Urukagina tarafından kurgulanan toplumsal düzen kısa bir süre için uygulanabilmiŐtir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere Umma kralı Lugal Zaggesi Şehri işgal ederek bu hanedanı sona erdirmiŐtir. Bu işgal üzerine:

⁵⁷ Kınal, 1983, *a. g. e.*, 60.

⁵⁸ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 107.

⁵⁹ Tosun, M. (1973). *Sümer, Babil, Asurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet anlayışı ile ilgili terimler*, Belleten, C. XXXVII, S.148, Ankara, 563.

⁶⁰ Tosun – Yalvaç, 2002. *a. g. e.*, , 24.

⁶¹ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 108

⁶² Khurt, A. (2013). *Eskiçağ'da Yakındoğu*, Cilt I, Türkiye İŞ Bankası Yayınları, İstanbul, 51.

⁶³ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 108.

“Ummalı adam Lagaş’ı yok ettiği için Ningirsu’ya karşı günah işledi. Ona karşı kalkan eli kesilsin. Girsu kralı Urukagina hiç günah işlemedi. Bu günah Umma hükümdarı Lugalzaggisi’nin tanrıçası Nidaba’nın boynuna.”⁶⁴

Akadlar geniş topraklara yayılmasına rağmen, bölgede tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Akad kralı Sargonun ölmeden önce isyanlarla mücadele etmesi ve oğlu Rimuş’unda bu isyanlardan söz etmesi bölgede halkların tam olarak kontrol altına alınamadığını göstermektedir. Son kral Naram Sin’den sonra Gutiler tarafından Akad krallığı tarihe gömülmüştür. Guti istilası güney Mezopotamya’yı etkilememiştir. Gutiler sadece oradan vergi almışlardır. Bu krallıklardan biri ise Lagaş şehridir.

2.2.2. Gudea reformları

II. Lagaş sülalesi son Akad kralı Şudurul zamanında Ur- Baba tarafından kurulmuştur. Arkeolojik belgelere göre Lagaş’ın bu devirde 17 şehir ve 8 kasabası vardır⁶⁵. Gudea bu sülalenin ikinci kralı ve Ur Baba’nın oğludur.

Gudea devrinde Lagaş Gutilerle tabi olarak hayatını sürdürmüşlerdir⁶⁶. Gudea sadece Lagaş’ta değil, Ur, Uruk, Umma, Adab ve Bad – Tibira gibi kentlerde de mimari faaliyetlerde bulunmuş ve tapınaklar inşa ettirmiştir⁶⁷. Gudea döneminde mimari faaliyetler dışında, edebi eserlerde zengindir. Döneminden kalan ilahiler bu devri tanımlamak açısından önemli bir yere sahiptir⁶⁸.

Gudea devri Lagaş krallığının Rönesans devri olarak adlandırılmıştır. Bu dönemden günümüze çok sanat eseri kalmasına rağmen, Gudea’yı heykellerinden tanımaktayız.⁶⁹ Bu heykelleri arasında Statu B şeklinde adlandırılan heykel

⁶⁴ Khurt, 2013, a. g. e., 56.

⁶⁵ Kinal, 1983, a. g. m., 88

⁶⁶ Bilgiç, 1982, a. g. m., 100.

⁶⁷ Kinal, 1983, a. g. m., 88.

⁶⁸ Landsberger, B. (1943). *Sümerler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, Ankara, 92.

⁶⁹ Oates, J., 2004, a. g. e., 45.

üzerine birtakım sosyal reformlardan bahseden bir metin kazıttırılmış ve bu heykeli Eninnu tapınağına diktirmiştir⁷⁰. Bu metnin dördüncü kolonunda yer alan metin:

“Sigia adamını, erkek ve kadın büyücüleri kentten çıkardı. Bir kadının taşıyamayacağı tuğla sepetini, kahraman erkek ona yaptı. Tanrı Ningirsu'nun tapınağını Eridu'nunki gibi tertemiz yaptı. Kamçı ile kimse dövülmedi. Kayışla ki,mse dövülmedi. Ana, oğluna hiç vurmadi. Vali, çavuş, işçi başı, işin başında bulunanların ellerinde vuracak şey taranmış yün idi⁷¹.”

Metinde de görüleceği üzere Urukagina reformunda olduğu gibi güçsüzü güçlüye karşı korumayı amaçlamaktadır. Aynı heykelin yedinci kolonunun kırk dördüncü satırında yer alan e.dumu.nita nu.tuk dumu.sal.bi i.b.l.la ba.mi.nu.tur(r), (Erkek çocuğu olmayan eve (o), varis durumuna bu evin kızını getirdi.)⁷² Cümlesinden de anlaşılacağı üzere, aile hukuku ile ilgili metinler de mevcuttur.

Lagaş hanedanı Gudea'dan sonra devam etmiş, ancak Namhani devrinde Güney Mezopotamya'da tam bağımsızlık adına mücadele veren Ur Kralı Utu – Hegal tarafından işgal edilmiştir. Görüleceği üzere Urukagina devrinde kısa süreliğine uygulanan reform talimatnamesinin benzeri, yine Lagaş'ta Gudea tarafından uygulanmaya çalışılmıştır.

Ancak güneyde hâkimiyetini sağlayan Utu – Hegal Gutilere karşı sefere çıkmış ve onları mağlup ederek Mezopotamya'daki Guti hâkimiyetine son vermiştir. Utu-Hegal Lagaş'ta Namhari'yi de yenmiş ve bölgede bütünlüğü sağlamıştır. Ancak Ur Valisi Ur- Nammu III. Ur hanedanını kurmuştur. III. Ur hanedanından kalma binlerce metin bulunmuştur. Çünkü bu devirde bürokrasinin temel görevi kayıt tutmaktı⁷³.

Bu kaynaklardan elde edilen veriler, bizim krallığın işleyişini tam olarak algılamamızı sağlamaktadır. Yeni krallığın sistemini oluştururken Akad modelini

⁷⁰ Tosun, M., 1973, *a. g. m.*, 565.

⁷¹ Tosun, M. – Yalvaç, K. (1981). *Sümer Dili ve Grameri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 29.

⁷² Yalvaç, K. (1965). *Eski Babil'de Kız Evladın Miras Meselesi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXIII, Sayı 1.2, Ankara, 32.

⁷³ Köroğlu, 2013, *a. g. e.*, 91.

örnek almıştır⁷⁴. Zira bu devirde krallarda valilere, komutanlara gönderilmiş mektuplar mevcuttur⁷⁵. Askeri işler de doğrudan krala hesap veren birlik komutanlarının sorumluluğundaydı⁷⁶.

2.2.3. Ur – Nammu kanunu

Ur – Nammu Mezopotamya ve Önasya tarihinde ilk kanun koyan Sümer kralıdır. Kanun metni geleneksel Mezopotamya kanunlarında görüldüğü üzere üç bölümden oluşmaktadır. Ancak prolog bölümünün tümü ve metin bölümünün bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Kanun Metninin proloğu teolojik, tarihi ve ahlaki olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır⁷⁷. Teolojik Kısımında Ur şehrinin tanrılar tarafından Sümer ve Akad krallığının merkezi olarak seçilmesinden, tarihi kısmında kral Ur- Nammu'nun Sümer ve Akad memleketleri üzerinde hâkimiyeti tesis için giriştiği faaliyetlerden ve daha uzun ahlaki kısmında ise, Urukagina Reformuna benzer bir şekilde, Sümer memleketindeki bürokratik suiistimallerden ve kralın reformu ile bunların bertaraf, çeşitli tartılar ve ölçüleri ıslah ettiğinden ve nihayet sakatları, yetimleri ve fakirleri fena muamele ve suiistimallerden koruduğundan bahsedilmektedir⁷⁸.

Kanun metni üzerinde bulunan 22 paragraf aileye, büyücülüğe, kaçak kölelere ve yaralanmaya ait hükümleri içermektedir⁷⁹. Metin içerisinde yer alan hükümler genelde mağdur tarafın mağduriyetinin giderilmesine yönelik maddi cezalar verilmiştir⁸⁰. Sadece hırsızlık ve evli bir kadına tecavüz gibi suçların cezası ölümdür⁸¹. Kanun metninde görülen zina ve büyücülükle ilgili kısımlarda, suçlunun suçu sabit olmadığı noktalarda, bir suçsuzluk ispatı olarak su ordali kullanılmıştır.

Yazdırtığı kanunnamede aile hukuku ile ilgili maddelerin diğer konulara göre daha geniş yer kaplaması dikkat çekicidir. Ayrıca aile kurmak için öncelikle kızın

⁷⁴ Köroğlu, 2013, *a. g. e.*, 88

⁷⁵ Kinal, 1983, *a. g. e.*, 93.

⁷⁶ Oates, 2004, *a. g. e.*, 46.

⁷⁷ Bilgiç, 1982, *a. g. m.*, 101.

⁷⁸ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 108.

⁷⁹ Gökçek, – Akyüz, 2013, *a. g. m.*, 6.

⁸⁰ Florioti, H. H. D. – Demirci, G. (2013). *Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlgin Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma*, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 32, Sayı 54, Ankara, .30.

⁸¹ Dinçol, B., 2003, *a. g. e.*, 12.

babasına belirli bir ücret ödenirdi. Ücret ödendikten sonra o kız başkasıyla evlenemezdi. Eğer bu kurala aykırı evlilik olursa, ya para veren kişiye parası faiziyle ödenirdi⁸². Bunun yanında evlenme ve boşanma durumları da sözleşme ile resmileştiriliyordu. Boşanma durumunda ise adam eşine belirli bir ücret ödemektedir. Eğer eşi dul olarak aldıysa, bu ücret ½ mana gümüş olarak tespit edilmiştir. Eğer eşini kız olarak aldıysa bu ücret 1 mana gümüşe çıkmaktadır⁸³.

Kanun metninde kölelikle ilgili maddeler de mevcuttur. Metne göre efendisine bağlı kölenin kaçması suçtur. Köleyi iade etmeyip alıkoyması durumunda o kişi cezalandırılırken, köleyi yakalayıp sahibine getiren kişi de ödüllendirilecektir⁸⁴. Sahibine bağlı olmasına rağmen köleler de mülk sahibi olabilir ve sonunda kölelikten kurtulabilirdi:

“A[aduga]’nın köle kadını Am[mazaza] kendini A[aduga]’dan kurtardı. Ona satış fiyatı olarak 6 ½ mina gümüş ile yetişkin bir inek verdi. Aaduga ile Ninabbana(karısı) yaşadıkça onların çocuklarına ve eşlerine bakacak. Aaduga ile Ninabba’dan(onlar öldükten) sonra Ammazaza dilediği yere gidebilir. Kimse buna karşı gelemez. [Bir çömlekçiyle birkaç köle görevlisi tanıktır.]”⁸⁵

Hukukun işlenişi hakkında da elimizde metinler mevcuttur. Ur krallığında kralın hukuki işlevi bilinmemektedir. Davalara zaman zaman kendisi, ama daha çok ensi ve hâkimleri tarafında görülürdü⁸⁶. Mahkeme süreci kaleme alınır ve saklanırdı. Bu görevi mabetlerde faaliyete geçen okullarda yetişen kişiler yerine getirmektedir. Mahkeme sürecinden sonra oluşturulan metin D. TİL. LA şeklinde adlandırılırdı. Ur – Nammu’nun ardılı ve oğlu Şulgi’nin hükümdarlığının otuz ikinci senesinden başlayarak İbbi – Sin’in hükümdarlığının acıklı üçüncü yılında biten dönemden kalma üç yüzü aşkın mahkeme kaydı mevcuttur. Bu kayıtların on üçünün gerçek hukuk davalarıyla ilişkisi olmayıp yalnızca anlaşmalar, evlilik, boşanma, nafaka, hediye ve satış işlemleri gibi noterlik işlemleridir. Bunlardan geri kalanı ise gerçek hukuk davaları olup içeriği evlenme, boşanma, miras, köle, tekne kirama, hırsızlık, mala zarar verme ve görevi kötüye kullanma konusunda kararlaştırılmış hükümler

⁸² Tosun, –Yalvaç, 2002, a. g. e., 41.

⁸³ Tosun, –Yalvaç, 2002, a. g. e., 40.

⁸⁴ Kılıç, Y. – Mutlu, S. A., 2013, a. g. m., 286.

⁸⁵ Khurt, 2013, a. g. e., 81.

⁸⁶ Oates, 2004, a. g. e., 47.

mevcuttur⁸⁷. Bir Dİ. TİL. LA örneğinde görüleceği üzere bu metinler sadece hukuki değil devrin sosyo – Kültürel yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Bir Dİ.TİL.LA örneğinde görüleceği üzere:

“TİR.anna-ummi, Nippur Puhruimuna gitti ve anlattı: Kızım Tuttuptum, Nişinişu'nun yanındadır. Ona Amat-ilia adını vermiş. Ben kızımı kahramanlar kapısında gördüm. Kızım Nippurludur. Ben onu parayla satmadım, evlenmek için de vermedim. TİR-anna-ummi yemin etti. Kızını kahramanlar kapısında tanıdıktan sonra, onu Dİ.TİL.LA ile aldı.”⁸⁸

Metinde görüleceği üzeri TİR.anna.ummi kızının haksız yere köle olduğunu ispatlayıp onu yanına almıştır. Bu metinden de anlaşılacağı üzere baba kızını satma yetkisine de sahiptir.

Sumer medeniyetine ait bu kanunnameler ve reform talimatnameleri dışında Ana İttişu şeklinde adlandırılan bir kanun metni de bulunmaktadır. Bu kanun metni Ninive'de bulunan Asurbanipal'e ait kütüphanede ortaya çıkartılmıştır⁸⁹. Sümerce ve Akadça yazılmıştır. Hangi şehirde ve kim tarafından yazıldığı bilinmemekle birlikte III. Ur sülalesi devrinde yazıldığı kanısına varılmıştır⁹⁰. Kolon III ve IV olmak üzere iki tablet bulunmuştur. Kanun maddeleri incelendiğinde aile hukuku, işçi kiralama konularında hükümler bulunmaktadır. Metnin aile hukukuna dair hükümleri incelendiğinde anneye ve babaya karşı saygısızlık cezalandırılmaktadır. Anne evladını reddetme hakkına da sahiptir. Mezopotamya'da görülen genel kanaatin aksine annenin de evladını reddetme hakkına sahip olduğunu ve bunun sonucunda evladın aile mülkünden uzaklaştırıldığını görmekteyiz. Ancak kadının kocasına karşı saygısızlık yapması durumunda, kadın suya atılırken erkek tarafından yapılması ½ mana gümüş tazminatla cezalandırılmaktadır⁹¹. Burada önemli olan kadın değil annenin evladı üzerindeki nüfuzu ve aile içindeki statüsüdür.

⁸⁷ Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 119.

⁸⁸ Kinal, 1983, a. g. e., 136.

⁸⁹ Gökçek, – Akyüz, 2013, a. g. m., 7.

⁹⁰ Kinal, 1983, a. g. e., 137.

⁹¹ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 48.

Ancak Ur hanedanının son devirlerinde işleyen hukuki nizamın bozulduğunu görmekteyiz. Amurru göçleri ardından karmaşık bir demografik yapıya geçilmesi. ve suçlarda artış olması nizami bir şekilde işleyen hukukun bozulmasına sebep olmuştur. Bu bozulma “Sümer ve Ur’un Yıkılışına Ağıt” adlı metinde şu ifadelerle anlatılmıştır:

“Hükümler eskiden ant içilen Dublamah’da (Ur’da Ay tanrısının tapınağının kapısı) verilmekteydi.

Mahkemeye taht kurulmaz, adalet yerine getirilmezdi⁹²”

2.3. Samiler ve Hukuk Anlayışı

2.3.1. Babil öncesi Mezopotamya tarihi ve hukuk anlayışı

Samiler, Sümerler devrinde Mezopotamya’ya gelmişlerdir. Yıllarca Sümer hâkimiyeti altında yaşamışlardır. AkkadlıSargon, büyük bir ihtimalle, yaptığı ihtilal neticesi selefini tahtından ederek Kiş kralı olmuş ve Mezopotamya’da hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Kurduğu devletin en önemli farkı düzenli ordu sistemidir. Düzenli orduyla beraber Mezopotamya dışına da seferler gerçekleştirmiş ve Savaşın Kralı olarak adı efsaneleşmiştir. Ardılları devrinde devlet içerisinde isyanlar patlak verse de Naram – Sin dedesi gibi bölge dışına seferler gerçekleştirmiştir. Düzenli ordu ve güçlü bir otoriteye sahip olmasına rağmen kuzeyde yaşayan Gutiler’insaldırıları karşısında yıkılmaktan kurtulamamıştır.

Akkad devleti hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Bu sebeple geniş bir hukuki analiz yapmak imkânsızdır. Zira Akkad hakkındaki belgelerin çoğu Ur, Nippur ve diğer Sümer kentlerinden ortaya çıkartılmıştır. Çıkartılan belgeler ise esir satışına ve tarla kiralınmasına aittirler.⁹³ Her ne kadar hukuki çerçevesi bilinmese de bölgedeki Samilere önderlik etmiş ve bölgede Sami etkisinin artmasına sebep olmuştur. III. Ur sülalesinin son üç kralının Sami kökenli isimler alması da bunun kanıtıdır.

⁹² Khurt, 2013, a. g. e., 86.

⁹³ Bilgiç, 1947a, a. g. m.,579.

III. Ur hanedanının sonlarında ortaya çıkan bedevi Martu kabileleri sulama bölgelerinin çevresine sur çekilmesine rağmen⁹⁴, bu bölgeleri yağmalamışlar ve krallığı yıkılışa götüren son darbeyi vurmuşlardır. Sümer kayıtlarında bu kavimler hakkında: “*Buğdayı bilmeyen... hayvansal güdüleri olan çılgın insanlar*⁹⁵” ve “*itaat nedir bilmeyen, çiğ et yiyen, bütün hayatları boyunca bir ev sahibi olamayan ve arkadaşlarını gömmeyen*⁹⁶” insanlar olduğu anlatılmaktadır. Martu kabileleri ilk zamanlarda küçük gruplar halinde bölgeye yerleşmiş ve içlerinden bazıları Sümer şehirlerinde valilik rütbesine nail olmuşlardır. Ur hanedanının düşüşünden sonra Martular aşağı Mezopotamya’ya yerleştiler⁹⁷. Bölgeye yerleşenler Akadça çivi yazısını dillerine adapte ederek kullanmışlar ve köklü Mezopotamya kültürünü benimseyerek bu bölgenin bir parçası olmuşlardır⁹⁸. Daha sonra demografik yapının değişmesine paralel olarak Martu kökenli liderler, şehirlerde yönetimi ele geçirmişlerdir. İsin şehrinde Martu kökenli İşbi – Erra, Babil şehrinde Sumu – Abum ve Larsa şehrinde Naplanum yönetimi ele geçirmişlerdir⁹⁹. Babil şehri bu devirde zayıftır. İsin ve Larsa kentleri ise bölge hakimiyeti için savaşan iki şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple bu devre İsin – Larsa devri denilmektedir.

Bugün Bağdat’ın 200 km kadar güneydoğusunda Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki bölgede yer alan İsin şehri bölgeye hâkim olmuştur¹⁰⁰. İsin şehri Nippur’u hâkimiyeti altına aldı ama Güney Mezopotamya’nın tamamını ele geçirememiştir. İsin şehrinin kuran İşbi – Erra ise kendisini III. Ur krallığının varisi şeklinde gösterip, kurduğu krallığı da III. Ur krallığını model alarak oluşturmuştur. Ancak bazı değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak tapınaklar devlet kontrolüne alınıp gücü sınırlanmış ve tapınağın ekonomik gücü elinden alınıp özel sektörlere devredilmiştir¹⁰¹.

⁹⁴ Klengel, 2001, *a. g. e.*, 41 – 42.

⁹⁵ Oates, 2004, *a. g. e.*, 57 – 58.

⁹⁶ Kinal, 1983, *a. g. e.* 99.

⁹⁷ Diakov, V. – Kovalev, S. (2014). *İlkçağ Tarihi 1*, (Çeviren: Özdemir İnce), Yordam Yayınları, İstanbul, 94.

⁹⁸ Köroğlu, 2013, *a. g. e.*, 97.

⁹⁹ Kinal, 1983, *a. g. e.*, 100.

¹⁰⁰ Köroğlu, 2013, *a. g. e.*, 98.

¹⁰¹ Saggs, 1995, *a. g. e.*, 95.

2.3.1.1. Lipit – İştar kanunnamesi

Lipit – İştar İsin hanedanının beşinci kralıdır. III. Ur hanedanının sondönemlerinde düzenin bozulması ve toplumsal suç oranının artması bu konula girişimde bulunma ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. İlk olarak III. Ur hanedanının devlet sistemini benimseyen İsin hanedanı, Ur Nammu kanunlarını yürürlükten kaldırmıř¹⁰² ve benzer şekilde bir kanunname yayımlamıştır. Bugünkü verilere göre kanunname yayınlanmadan önce, ilk olarak meşaleler yakılarak yayınlanacağı halka bildirilir, sonra yerel görevliler bilgilendirme amacıyla başkente çağrılır ve metnin kopyaları hepsine dağıtılırdı¹⁰³. Bu kanunnameNippurda ele geçirilmiştir ve Sümerce olarak yazılmıřtır¹⁰⁴. Zaman içerisinde tahrip olmuş ve günümüze sadece yaklaşık beşte biri ulaşmıştır.¹⁰⁵ Sonradan Steletarafındantespit edilerek bir bütün halinde neřredilmiřtir¹⁰⁶.

Lipit İştar kanunu da geleneksel Mezopotamya kanunname tarzına uygun olarak, üç bölümden oluşmaktadır. Prolog bölümünde yönetme yetisini tanrılardan aldığını ve adaleti Sumerliler ve Akadlar üzerinde tesis ettiğini ve tanrılardan aldığı güçle insanların gönlünü hoş ettiğini belirtmektedir. Prolog bölümünün sonlarına doğru üzerlerine kölelik konmuş vatandaşların özgürlüklerini geri vermesinden ve eşitliği sağlamasından bahsetmektedir¹⁰⁷.

Kanunnamenin kalan kısmında kira işleri, kölelik, gayri menkuller, vaset, evlenme, hayvan kiralama bahisleri hakkında hükümler bulunmaktadır¹⁰⁸. Tarla ve bahçe kiralama ile ilgili maddelerde bir sözleşme yapıldığı ve özleşme yerine getirilmezse, Ur – Nammu kanununda görüleceği üzere, masraf ve zayıatın işleyen kişi tarafından giderileceği kararlařtırılmıřtır¹⁰⁹. Hırsızlık ve ağaç kesme durumunda ise para ile cezalandırılmaktadır. Ağacı kesme cezası ½ manadır¹¹⁰.

¹⁰²Kinal, 1983,*a. g. e.*, 106.

¹⁰³Khurt, A., 2013, *a. g. e.*, 99.

¹⁰⁴Bilgiç, 1963,*a. g. m.*, 109.

¹⁰⁵Dinçol,B., 2003,*a. g. e.*, 7

¹⁰⁶Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 111.

¹⁰⁷Tosun, 1973, *a. g. m.*, 568.

¹⁰⁸Bilgiç, 1963,*a. g. m.*, 111.

¹⁰⁹Tosun - Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 63.

¹¹⁰Tosun – Yalvaç, 2002,*a. g. e.*,64.

Çünkü o devride Amurru göçleri ile beraber bir yağma akımı görülmüş ve tarım arazileri ile birlikte ağaçlar da yok edilmiştir.

Kölelik müessesesinin durumunda ise fazla değişiklik yoktur. Aynı şekilde kaçan köle efendisine iade edilmek zorundadır. Eğer köle saklanırsa, köleye karşı köle verilecek, köle yoksa değeri olarak 15 şeqel gümüş verilecektir¹¹¹. Köle kendi ücretinin iki mislini ödeyebilirse, özgür kalacaktır¹¹².

Kanunnamede en geniş yer kaplayan alan aile hukukudur. Kanunnameye göre ailenin reisi baba olup, kadınların verasette hakkı yoktur. Metne göre babasından kalan mülkü bile kadın değil kocası alacaktır¹¹³. Ancak kız bir din kadını ise durum değişmekte ve kız babasının evinde kalmaktadır¹¹⁴. Annelerinin çeyizi çocuklarıdır. İlk karısı ve ondan olan çocukları varis durumundadırlar. Adamın ilk karısından çocuğu yoksa miras diğer kadının doğurduğu çocuklarıdır. Ancak adamın ilk karısı ölene kadar evde duracaktır. Söz konusu ikinci eş bir sokak kadınıysa ondan olan çocuklarına yardım yapacak ancak miras yine ilk kadından olma çocuklarıdır.

Aile kurumunun başlangıcı kabul edilen evlilik ise damadın kızın babasına para vermekle başlar. Sonra nişan takılır ve çeyiz hazırlanır. Son olarak sözleşme tableti yapılır ve kız damadın evine girmiş olur. Söz konusu evlilik sürecinde meydana gelen sorunlar kanun maddelerine yansımıştır. Maddelere göre sözden dönen suçludur ve cezası da kıza verilen paradır. Damat vazgeçerse parayı kaybeder, ancak kayınbaba vazgeçerse parayı ödemek zorundadır¹¹⁵. Yukarıda da vurguladığım üzere kadının hiç söz hakkı yoktur.

Mezopotamya coğrafyası tarıma uygundur. Bu sebeple tarlalar belli zamanlarda sürülürdü. Ancak bu işlem esnasında en çok ihtiyaç duyulan şey saban ve öküzdür. Bu ihtiyacı karşılamak üzere tarla sürme devirlerinde hayvanlar kiralanır ve süre bitince hayvanlar sahiplerine iade edilir. Söz konusu süreçte meydana gelen sorunların çözümü kanunnamede hükme bağlanmıştır. Zira eğer sırtını

¹¹¹Kılıç – Mutlu, *a. g. m.*, 287.

¹¹²Tosun – Yalvaç, 2002,*a. g. e.*, 65.

¹¹³Tosun, M. – Yalvaç, K.,2002,*a. g. e.*, 66

¹¹⁴Yalvaç, 1965,*a. g. m.*, 33.

¹¹⁵Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 68, 69.

zedelerse 3 katı ödeme yapılacaktır. Gözüne zarar verirse yarısı, boynuzunu kırarsa veya kuyruğunu zedelerse dörtte biri kadar ödeme yapacaktır. Söz konusu kiralama işlemi bir sözleşme ile resmiyeti aktarılırdı.

Lipit – İştar kanunu dışında şahısların ticari maksatla ortaklıklarına dair sayıları gittikçe artan mukaveleler görülür ve büyük nakil mukaveleleri kendini göstermeye başlar¹¹⁶. Bu dönemde görülen ticari ortaklıklar artık ekonomik gücün tapın akta değil, tüccarlarda olduğunu göstermektedir. Hammurabi kanununda görülen tüccar modeli aslında Sami kavimlerin başlattığı sürecin bir ürünüdür.

Lipit – İştar tarafından sağlanan düzen Larsa tarafından bozulmuştur. Larsa kralı Gungunum İsin’le savaşmış ve savaş ortamında İsin hanedanın başına başka biri geçmiřtir¹¹⁷. Gungunum tarafından Ur şehri işgal edilse de İsin kenti siyasi hayattaki varlığı ve devlet işleyişi aynı şekilde devam etti. Zira Ur – Ninurta krallığında görülen ve Nippur şehri mahkemesi tarafından görülen Suskun Kadın Davası¹¹⁸ bunu ispatlamaktadır.

“Lu – Sin oğlu Nanna – Sig, Ku – Nanna oğlu berber Ku – EnlilveAdab – Kalla’nın kölesi, bahçivan Enlil – Ennam, Lugal – Apindu oğlu Nişakku – görevlisi Lu – İnanna’yı öldürdüler. Lugal – Apindu oğlu Lu – İnanna’nın ölmesinden sonra, Lu – Ninurta kızı, Lu – İnanna’nın karısı Nin – Dada’ya kocası Lu – İnanna’nın öldürüldüğünü söylediler.

Lu – Ninurta kızı Nin – Dad ağzını açmadı, dudakları mühürlü kaldı.

Davaları İsin’e kralın önüne götürüldü (ve) kral Ur – Ninurta davalarının Nippur meclisinde görüşülmesini buyurdu.

(Orada) Lugal - ... oğlu Ur – Gula, kuş avcısı Dudu, tabi Ali – Ellati, Lu – Sin oğlu Bozu ,... - Ea oğlu Eluti hamal(?) bahçivan Lugal – Kan, Sin – Andul oğlu Lugal – Azida (ve) şara - ... oğlu şeş – Kalla (Meclis’te) çıkıp söylediler:

(O zaman) Ninurta’nın ... - görevlisi şu – Lillum (ve) bahçivan Ubar – Sin (Meclis’te) dönüp şöyle dediler:

“Kabul, LU – Ninurta kızı Nin – Dada’nın kocası öldürülmüştür. (ama) kadın öldürülmesini gerekecek ne yaptı(?) ki?”

¹¹⁶ Bilgiç, 1947a, a. g. m., 582 – 583.

¹¹⁷ Köroğlu, 2013, a. g. e., 106.

¹¹⁸ Kinal, 1964, a. g. m., 644.

(sonra) Nippur Meclisi (üyeleri) (onlara) dönüp şöyle dedi:

“Kocasının geçimini sağlamadığı(?) bir kadın – karısının düşmanlarını tanıdığı ve kocası öldürüldükten sonra kocasının öldürüldüğünü işittiğini kabul edelim – niye onunla(?) ilgili(?) suskunluğunu korumasın ki? Kocasını o mu(?) öldürdü?(Asıl katillerin cezalandırılması yeter.”

Nippur Meclisi'nin kararına(?) uygun olarak, Lu – Sin oğlu Nanna – Sig, Ku – Nanna oğlu berber Ku – Enlil ve Adda – Kalla'nın kömlesi bahçıvan Enlil – Ennam öldürülmek üzere cellada teslim edildiler¹¹⁹.”

Güney Mezopotamya'da güçlenen Larsa kralı Rim – Sin İsin şehrini işgal etmiştir. Bu işgal Rim – Sin devrindeki belgelere de yansımıştır:

“Anu, Enlil ve Enki'nin yüce silahıyla gerçek rahip Rim – Sin krallığın İsin kentini ve orada yaşayan ne kadar insan varsa fethetti, hepsinin kendi hayatlarını sürmelerini sağladı ve kral olarak adına her zaman yaşayacak kadar ün kattı.¹²⁰”

2.3.1.2. Eşnunna kanunu

Güney Mezopotamya'da İsin ve Larsa krallıkları bölge hâkimiyeti için mücadele ederlerken, kuzeyde yeni bir şehir krallığı ortaya çıkmaktadır. Eşnunna kentinde kurulan bu krallık jeopolitik konumu açısından önemli bir yer işgal etmektedir. Eşnunna kenti Diyala ırmağının doğusunda bulunan bugünkü Tel – Asmardır ve son Ur kralı döneminde bağımsız olmuştur¹²¹. Eşnunna krallığı çivi yazılı vesikalarda warum memleketi şeklinde de geçer ve Eşnunna kentinden başka Tafaca (Tutub), İşçalı (Neribtum) ve Şadupum (Tel- Hemel) şehirlerine de hükmetmektedir¹²². III. Ur sülalesi sonrasında Babil kralı Hammurabi tarafından işgaline kadar kenti yöneten 16 kral adı bilinir. Sami veya Elam kökenli adlar taşıyan bu kralların iktidarda kalış tarihleri ve eylemleri konusunda fazla bir bilgi yoktur¹²³.

Vesikalarda dikkati çeken ilk kral Bilalama'dır. Bilalama dış politikasını Batı'da gelecek dış saldırılara karşı Martuları öne sürmüştü ve Doğu'da da Elam prensleriyle

¹¹⁹Kramer, 2002, a. g. e., 83 – 84.

¹²⁰Khurt, 2013, a. g. e., 103.

¹²¹Klengel, 2001, a. g. e., 52.

¹²²Kınal, 1983, a.g.e., s. 113.

¹²³Köroğlu, 2013, a. g. e., 100.

dostça ilişkiler kurmuştur¹²⁴. Zaman içerisinde doğudan İran üzerinden gelip, Diyala vadisi üzerinden batıya giden ticaret yolunu denetleyen konumu özellikle kalay ticaretinin yoğunlaştığı 2. Binyılda kente önemli bir gelir kaynağı sağlamıştır. Bu ticaret ağını güvenlik altına almak amacıyla Eşnunna kralları, örneğin II. İbalpiel gibi, Elam devletiyle anlaşmıştır¹²⁵.

Böylesine güçlü bir ticaret ağını yöneten ve Naram Sin devrinde Asur'u işgal eden Eşnunna krallığı her güçlü devlette görüleceği üzere kanun yayınlamıştır. Bu kanunu yayınlayan kişi, prolog bölümünün günümüze kadar ulaşmamış olduğundan, bilinmemektedir.

Bağdat'a çok yakın olan Tel Abu Harmal'da iki tablet halinde çıkartılan bu kanun metni ilk defa Iraklı Taha Baqır tarafından fark edilmiş ve Albert Göetze tarafından rapor halinde neşredilmiştir¹²⁶. Elimize geçen ilk Akadça kanundur¹²⁷ ve tamamı 60 paragraftır¹²⁸.

61 maddeden oluşan bu kanunda bir sistem yoktur. Ceza hukuku, medeni hukuk, borçlar ve veraset hukuku gelişigüzel sıralanmıştır:

1 – 2. Maddeler: gıda sanayi maddelerinin fiyatları tespit edilir.

3 – 10. Maddeler: nakil vasıtaları ile amele ve hayvan kiralari tespit edilmiştir.

12 – 16(29, 31, 49, 51). Maddeler: tarla ve köle mülkiyeti

17 – 18(25 – 28, 30, 59). Maddeler: aile hukuku

18a – 24 maddeler: borçlar hukuku

32 – 35. Maddeler: Adoption

36 – 37 maddeler kira kanunu

38 – 41 maddeler: taşınmaz mal mülkiyeti

42 – 47(52, 57). Maddeler: yaralama cezaları¹²⁹

Gıda ve sanayi maddelerinin fiyatları ve nakil vasıtaları ile amele veyahayvan kiralalarının ilk on maddede yer alması, Eşnunna krallığının ticarete çok önem

¹²⁴ Kinal, 1983, *a. g. e.*, 114.

¹²⁵ Klengel, 2001, *a. g. e.*, 52.

¹²⁶ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 111.

¹²⁷ Tosun, 1973, *a. g. m.*, 569.

¹²⁸ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 112.

¹²⁹ Kinal, 1983, *a. g. e.*, 139

verdiğini kanıtlamaktadır. Buradaki amaç ülkenin jeopolitik konumunu değerlendirerek güvenli bir ticaret merkezi inşa etmektir.

Aile hukuku ile ilgili maddeler incelendiğinde evliliğin bir sözleşme ile gerçekleştiğini, bu sözleşme yapılmadan eş kabul edilmediğini görmekteyiz. Bunun yanında başlık parasının verildiğinde kadının kimseye verilmemesi gerektiğini görmekteyiz. Eğer verilirse veya iyi muamele yapmazsa verilen ücretin iki katı iade edilecektir. Ücreti ödendiğinde biri birkini bozarsa öldürülecektir. Aynı şekilde kadın başkasına yanaşırsa öldürülecektir¹³⁰.

Erkek şehirden uzaklaşırsa karısı başkası ile evlenebilmektedir. Kanun maddelerine göre krala hizmet ederken esir alındıysa eşine tekrar kavuşmaktadır. Ancak kraldan ve ülkesinden kaçmışsa eşine kavuşamamaktadır. Onun karısı evlendiği kocası ile beraber yaşar¹³¹.

Kanun maddeleri incelendiğinde Eşnunna krallığında içgüveylik adeti de vardır. Söz konusu madde içgüveysi olarak gelen damadın eşi öldüğü zaman getirdiklerinin nasıl paylaşıldığı anlatılmaktadır:

Madde 18) Eğer (erkek) kadını alır(onunla evlenir) ve onun(kayınpederinin) evine girerse, daha sonra gelin kaderine giderse(ölürse), (damat) bütün getirdiğini (evden) çıkarmayacaktır. (Yalnız) artanını (tirhatum'un dışında olanı) alacaktır. Buna 1 şeşel için 1/6 şeşel ve 6 dane faiz, 1 kur arpa için 1 massiktum ve 4 sat faiz ilave edilecektir¹³².

Bir ticaret üssü olduğu bilinen Eşnunna kentinin borçlanma hukukundan bahsetmemesi olanaksızdır. Zira kanun maddelerine göre aynı borç verildiği zaman harmanda ödenmesi gerekmektedir. Arpayı gümüşe çevirdiğinde veya gümüş değerine verdiyse borç faizli olarak hesaplanmaktadır¹³³. Borç verme dışında emanetçiye para verme durumu da söz konusudur. Bu durumda emanetçi paraya dokunamaz. Para kaybolursa emanetçi bunu ödemek zorundadır. Ancak

¹³⁰ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 81 – 82.

¹³¹ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 82.

¹³² Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 81.

¹³³ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 81.

emanetçi bir hırsız tarafından soyulduğu anlaşıldığında paradan muaftır. Bunun için yemin etmeli ve kendi mallarının da çalındığını ispatlaması gerekmektedir¹³⁴.

Ceza hukuku incelendiğinde Sami medeniyetlerde görülen sert hükümlerin yerine daha ılımlı hükümler verilmektedir. Sami hukukuyla özdeşleşen ve Hammurabi kanununda açıkça görülen kısasa kısas hükümler bu kanun metninde yoktur. Bunun aksine yaralama suçları tazminatla cezalandırılmaktadır¹³⁵. Zina suçu dışında ölüm cezalarının nadir görülmesi dikkat çekicidir. Ölüm cezaları ise kral tarafından verilmektedir.

“Madde 48) ve x x x ye, 2/3 mana’dan 1 mana’ya kadar olan dava yürütmesinde(muamelesinde) can sözü(ölüm kalım kararı) kralındır.”¹³⁶

Eşnunna kanun metninde muşkenum terimine de rastlanmaktadır. Bu terim incelendiğinde normal vatandaştan daha düşük bir statüye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda çok farklı fikirler vardır. Hammurabi kanununda o konuyu aydınlatacak bilgi, mevcuttur. Bu sebeple, bu konuyu Hammurabi yasalarında detaylıca incelenecektir.

2.3.2. Babilliler ve hukuk anlayışı

İsin Larsa şeklinde adlandırılan II. Kent devletleri devrinin en önemli özelliği bölgesel güçlerdir. Güneyde önce İsin, Sonra Larsa bölge hâkimiyetini tesis ederken, Kuzeyde ortaya çıkan Amurru kökenli Şamşi – Adad Asur’da krallığını ilan etmiş ve bölge hâkimiyetini tesis etmiştir. Kendi oğullarını hâkimiyeti altındaki şehirlere vali konumunda atamıştır.

Babil şehri ise bu devirde küçük bir kent konumundadır. Babil kentini kuran Sumu – Abum ise Amurru kökenlidir¹³⁷. Babil kentinin ismi Akadça Bab ve İli kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiş ve tanrıların kapısı şeklinde yorumlanmıştır¹³⁸.

Az sayıdaki kısa yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Hammurabi’ye dek Eski Babil hanedanı kralları daha çok kenti korumak amacıyla surlar inşa etmiş, ekonomik

¹³⁴ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 82 – 83.

¹³⁵ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 83.

¹³⁶ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 83.

¹³⁷ Saggs, 1995, a. g. e., 96.

¹³⁸ Saggs, 1995, a. g. e., 97.

canlanmayı sağlamak için kanallar açtırmışlardır¹³⁹. Babil hanedanının altıncı kralı olan Hammurabi başa geçtiği ilk devirler atalarının yaptığı gibi savaştan uzak durmuştur. Kendini iç işlerine adanmış¹⁴⁰ ve bürokrasiyi etkin hale getirmiştir. Zira yıllıklarında belirtildiği üzere ikinci yılı “Hammurabi topraklarında özgürlüğü ve eşitliği tesis etti¹⁴¹” şeklinde tarihe geçmiştir.

İç işlerini düzenleyen Hammurabi ilk olarak Güney Mezopotamya’da hakim olmak istemiştir. Kendisine karşı harekete geçen orduları yenmiştir:

“Yüce tanrıların yardımıyla Hammurabi, Elam ordularını, ayrıca birleşmiş biçimde karşılıklarına çıkan Marhaşili, Subartu’yu, Guti’yi, Eşnunna’yı ve Malgium’u mağlup ederek Sümer ve Akkad’ın temellerini attı.”¹⁴²

Savaştan başarıyla çıkan Hammurabi zaman içerisinde güçlenerek Larsa kralı Rim – Sin’i yenmiş ve Larsa’yı ele geçirmiştir. Ancak Larsa kentini tamamen ortadan kaldırmamış, güneydeki topraklarını Larsa kenti memurlarına bırakmıştır. Ayrıca tüm ödenmemiş şahsi borçları iptal eden bir ferman çıkarmıştır¹⁴³.

Kuzey Mezopotamya’da hâkimiyetini tesis eden Şamşi – Adad’ın ölümü¹⁴⁴ ve oğlu İşme - Dagan’ın dağ halkı Turuklar ile savaşı¹⁴⁵ nedeniyle bölgede tam kontrolü sağlayamaması Babil kralı için yeni bir siyasal yönelim başlatmıştır. Hammurabi bu siyasetle birlikte Eşnunna ve Mari kentlerini de ele geçirmiştir.

Hammurabi merkezi bir devlet kurmuştur. Merkezden valiler atamakla birlikte yüksek memurların buyruğu altında, vergilerin toplanmasıyla görevlendirilen Sukallu’lar da atamıştır¹⁴⁶. Hammurabi merkezi bir devlet kuruculuğu yanında merkezi bir din de meydana getirmiştir¹⁴⁷. Babil kenti tanrı Marduk’a aittir. Ancak şehirde sayısız tanrıya hürmet edilirdi ve birçok tapınak vardı¹⁴⁸.

¹³⁹ Köroğlu, 2013, a. g. e., 208.

¹⁴⁰ Oates, 2004, a. g. e., 66

¹⁴¹ Horsnell, M. J. A. (1999). The Year Names of The First Dynasty of Babylon, Volume II., McMaster University, 106.

¹⁴² Mieroop, 2014, a. g. e., 29.

¹⁴³ Mieroop, 2014, a. g. e., 37.

¹⁴⁴ Klengel, 2001, a. g. e., 55

¹⁴⁵ Klengel, 2001, a. g. e., s. 57.

¹⁴⁶ Diakov – Kovalev, 2014, a.g.e., 96.

¹⁴⁷ Tosun, 1973, a. g. m., 570.

¹⁴⁸ Mieroop, 2014, a. g. e., 11.

Babil devri hukuki kaynaklarının başında Hammurabi kanunu gelmektedir. Bunun yanında Mişerum fermanları da hukuki niteliktedir. Toplumsal dertlere çare bulan, anıtların üzerine kazınmayıp sözel olarak açıklanan¹⁴⁹ bu fermanlar kralların tahta geçtiklerinde ilan edilen fermanları kapsamaktadır¹⁵⁰.

2.3.2.1. Hammurabi kanunu

Hammurabi kanunu Mezopotamya'nın en uzun kanun metnidir. Bu metin 2.25 yüksekliğinde4 bazalt bir dikme taşta 49 sütun halinde kazınmıştır¹⁵¹. Bu dikme taşı 1901 – 1902 yıllarında Fransa arkeologları Elam krallığının başkenti Sus'ta yapılan kazılarda üç parça halinde ortaya çıkmış ve sonradan birleştirilmiştir¹⁵².

Hammurabi 'den önce de kanunlar vardı, fakat bu kadar mufassal, uzun bir prolog'u 282 kanun maddesi ve 495 satırlık epilog'u içeren bir kanun abidesi yoktu¹⁵³. Hammurabi kanunu Sümer ve Akkad şehirlerinin yasa ve törelerinin bir karışımıdır¹⁵⁴. Ayrıca Sami gelenekler açık bir şekilde ifade edilmiştir. Cezalandırma yöntemi olarak başvuru kısıtlı kısas yöntemi bunun kanıtıdır. Geniş bir kapsama sahip olduğundan dolayı bazı araştırmacılar bunu Codex Hammurabi olarak adlandırmıştır¹⁵⁵. Yasa maddeleri adaletin yerine getirilmesine karşı suçlar, arazi ve ev, ticaret ve alışveriş, evlilik ve aile mülkiyeti, saldırı, sakatlama, meslek adamlarınca işlenen suçlar, fiyatlar ve ücretler ve köle hakları gibi konuları içerirler¹⁵⁶. Bunun yanında toprak yönetimi ile ilgili meselelerde de hükümler içermektedir.

Eski Babil devrinde köle ticareti önemli bir gelir kaynağıdır. Babil'de tüccarlar bol miktarda köle getirmektedir. Fakat bu ticaret belli kaidelere göre yapılmaktadır. Öncelikle satılan kölenin sara hastası olması durumunda, satın alan iade edebilecektir. Bunun yanında satan kişi, satın alanın her iddiasını

¹⁴⁹ Oates, J., 2004, *a. g. e.*, 80

¹⁵⁰ Köroğlu, 2013, *a. g. e.*, 115.

¹⁵¹ Oates, 2004, *a. g. e.*, 78.

¹⁵² Tosun, 1973, *a. g. m.*, 570.

¹⁵³ Tosun, 1973, *a. g. m.*, 569

¹⁵⁴ Tosun, 1973, *a. g. m.*, 572

¹⁵⁵ Tosun, M.(1963). "*Hammurabi'nin Toprak Kanunları*", Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 3.4, Ankara, 129

¹⁵⁶ Dinçol, B. 2003, *a. g. e.*, 8.

cevaplandırmakla sorumludur. Eğer Babil devletinin evlatlarından birisi köle olarak Babil'e getirilirse hiç ödeme yapılmadan serbest bırakılacaktır. Ancak başka bir memleketin başka yerlerinden iseler, para ile özgürlüklerini kazanmak zorundadırlar. Ancak köle sahibini ret ederse, kulakları kesilerek cezalandırılacaktır¹⁵⁷.

2.3.2.1.1. Hammurabi kanununda aile hukuku

Babil krallığı Sami kökenli bir krallıktır. Bu sebeple Sami gelenekler Babil devri aile yapısını şekillendirmiştir. Öncelikle kadın erkek ilişkilerinde erkek ön plana çıkmaktadır. Aile içerisinde baba şef halefi de en büyük oğludur. Vesikalara göre kız evlat ibila olamıyor. Daha ileri giderek CTH, 44, 13'te kadın erkek çocuk doğurursa sevinir kız çocuk doğurursa üzülür diye kaydedilir. Anne erkek çocuk doğuramazsa erkek ikinci bir eş alama hakkına sahiptir¹⁵⁸. Kadın için durum çok farklıdır. Kadının ilk eşinden çocukları varsa kadın başka biriyle evlenememektedir. Çünkü kadın çocukları büyütmekle yükümlüdür¹⁵⁹.

Evlilik işleminin kızın anne ve babasının rızası alındıktan sonra erkek tarafından kızın babasına belirli bir miktar başlık parası verilmesi ve iki taraf arasında bir yazılı sözleşme ile yapıldığını anlıyoruz¹⁶⁰. Sözleşme yapılmadığı durumda, kadın eş olmuyor ve boşanma durumunda tazminat alamıyordu¹⁶¹:

“Şugitum Ahatani, Ahi – Aiamsi ve Marduk nādītusuLamasani'nin kızıdır. Sin – Bel-Matim oğlu Riş – šamaš Ahatani'yi oğullarının eşi olarak eve alma konusunda anlaşmaya vardılar. Bir yatak, iki sandalye, bir kavanoz ve ayrıca kardeşleri İluni'yi onlara verdiler. Eğer Riş – šamaš oğlu Belanum ona sen benim karım değilsin derse, ona 1/3 mana gümüş verecektir. Eğer Ahatani ona sen benim kocam değilsin derse, onu bağlayacaklar ve nehre atacaklar.”¹⁶²

Görüleceği üzere evlilik sözleşmesi ailenin içerisinde meydana gelecek bir meseleyi de çözüme kavuşturmaktadır. Esasında Hammurabi kanunlarının ruhuna

¹⁵⁷ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 211

¹⁵⁸ Yalvaç, 1965, a. g. m., 36.

¹⁵⁹ Kılıç, 2014, a. g. e., 62.

¹⁶⁰ Kılıç, 2014, a. g. e., 59 – 60.

¹⁶¹ Tosun, M. – Yalvaç, K., 2002, a. g. e., 197.

¹⁶² Veenhof, K. R. (1989). *Three Old Babylonian Marriage Contracts Involving Naditum and Şugitum*, Akadica Supplementum, Volume VI, Louven, , 182.

tek eşlilik hâkimdir. Ancak belirli şartların gerçekleşmesi durumunda çok eşlilikte kaçınılmazdır¹⁶³.

Nişanlanma sonrası evlenme gerçekleşmezse ve damat vazgeçtiyse başlık parası kayınbabasına aittir. Ancak vazgeçen taraf kız tarafı ise başlık parasının iki katını ödemektedir¹⁶⁴. Bu normal evlilik dışında toplum içerisinde önemli bir pozisyona sahip olan nâditumların de evliliği söz konusudur. Ancak nâditumlar kendilerini tanrılara adanmış rahibelerdir. Bu sebeple çocuk sahibi olamazlar. Erkek tarafı ise doğal olarak bir varise ihtiyaç duymaktadır. Kanunlarda görüleceği üzere söz konusu meseleyi çözmek için iki yol vardır. Bunlardan ilki, eşinin bir köleden çocuk sahibi olmasını sağlamak veya eşinin bir şugitum ile evlenmesidir. Diğer yol ise Eskiçağ dünyasında sık sık karşılaşılan evlatlık alma müessesesidir. Ancak nâditum belirli haklara sahiptir. Ve bu haklar kanunlarla muhafaza edilmiştir. Örneğin köle çocuk doğurursa, kocası şugitum ile evlenemez. Köle çocuk doğurursa da köledir ve nâditumla yarışamaz, eğer doğuramazsa para ile satılır¹⁶⁵.

Boşanma durumunda ise eşin sosyal pozisyonu önem kazanmaktadır. Erkeğin boşadığı kadın, bir nâditum veya şugitum ise mal varlığının yarısı eşe verilmektedir. Çocukları büyüttükten sonra maldan bir varis gibi pay almaktadır. Ayrıca çocuk doğuramaması veya hasta olması durumunda da boşanma gerçekleşmektedir. Eş çocuğa sahip değilse, sadece başlık parası ve çeyizi verilmektedir. Eğer başlık parası yoksa ve kadim awîlum sınıfından biri ise 1 mana tazminat verilmektedir. Eğer söz konusu eş müşkenum sınıfından biri ise 1/3 mana gümüş verilmektedir. Söz konusu ayrılık sebebi hastalık ise, çiftin boşanması sadece eşin rızası ile olmaktadır. Eğer babasının evine gitmek isterse, o gidecektir. Erkek ise hasta karısını boşamasa bile ikinci bir evlilik yapma hakkına sahiptir¹⁶⁶.

Evlatlık alma çocuğu bulunan veya bulunmayan bir ailenin veya bir kişinin, yetiştirip büyütme, kendi mirasına ortak etmek gayesi ile kimsesiz veya ebeveynlerinden birine sahip bir çocuğu, kendi öz evladı olarak kanunla tescil

¹⁶³Kılıç, 2014, *a. g. e.*, 68.

¹⁶⁴Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 201.)

¹⁶⁵Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 199, 200.

¹⁶⁶Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 198, 199, 200

ettirmesidir¹⁶⁷. Eski Babil devri vesikalarında da bu işlemin aileler arasında geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak bu işlem bir sözleşme ile yapılmaktadır.

“Sin – Magir oğlu İpiq – İltum ölen kadın Atkalşimin oğlunu en büyük abisi şamaş – Nasir ve eşi Tariş – Matum’dan evlatlık aldı. İpiq – İltum şamaş Nasir ve eşi Tariş – Matum’a 1şeqel gümüş verdi ve hemşirelik masrafları ve iki yıllık yağ, odun ihtiyaçlarını karşıladı. Şamaş Nasir ve eşi İpiq – İltum’dan hiçbir talepte bulunmayacak. İpiq – İltum 10’dan fazla çocuğa sahip olsa da Mar – İştâr onun en büyük oğlu olacaktır. Onlar şamaş, Aja ve kralın huzurunda yemin ettiler.”¹⁶⁸

Evlatlık alma şartlarına uymayan kişi veya kişiler cezalandırılmaktadır. Bu cezalar Hammurabi kanununda tespit edilmiştir. Sözleşmede de görüleceği üzere evlatlık mirastan mahrum edilemez. Ancak evlatlık edinilen kişinin de uyması gereken kurallar vardır. Kendisini evlatlık edinen aileye saygısızlık etmeyecek ve onara iyi hizmet edecektir. Eğer onlara babam ve annem değilsin derse dili kesilecektir. Eğer onlara nefretle bakarsa gözleri oyulacaktır. Evlatlık edinen kişi bir zanaatkâr ise ve mesleğini yürütmek için onu evlatlık edindiyse elinin hünerini ona öğretecek. Öğretmezse evlatlık öz ailesine verilecektir. Evlatlık alan aile onu kendi öz evladı olarak saymazsa yine evlatlık eve dönecektir¹⁶⁹.

Miras konusunda Hammurabi kanunu detaylı bilgi vermektedir. Bunun haricinde Eski Babil vesikalarında dikkat çeken dava metinleri de mevcuttur.

“Babam öldükten sonra kardeşlerim sözleşmede yazılı olan çeyizi bana vermediler. Artık mesele benim açımdan çok açık. Zor durumda olduğundan kardeşlerinden destek görmeyen bir rahibe, mirastan payını ne zaman isterse başkasına verebilir.”¹⁷⁰

Metinde görüleceği gibi kadınlar da mirastan pay alabilirler. Ancak bu durum sadece rahibeler için geçerlidir. Kanunla bu hak muhafaza edilmiştir. Nāditum evlenirken çeyiz veya babasından “terekeşi kendine aittir” belgesi alıp almama

¹⁶⁷ Alpman, A. (1970). *M. Ö. XX. – XXII. Yüzyıllarda Anadolu’da Evlatlık Alma Müessesesi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXVIII, Sayı 3.4, Ankara, 318.

¹⁶⁸ Paulissian, R. (1999). *Adoption in Ancient Assyria and Babylonia*, Journal of Assyrian Akademik Studies, Cilt 13, Sayı 2, Tarzana, 7.

¹⁶⁹ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 204, 205

¹⁷⁰ Mieroop, 2014, a. g. e., 103.

durumu, sonucu değiştirmektedir. Zira eyiz ve belgeyi alırsa, nāditum mirası alacak ve istediğine miras bırakacaktır. Belge almazsa terekesi kardeşlerine aittir. Eğer eyiz alamazsa babasının malının 1/3 ünü almaktadır. Terekesi yine kardeşlerine aittir. Çünkü nāditular asla ocuk doęuramazlar¹⁷¹.

Kocasının ölmesi durumunda ise kadın kocasının evinde oturacak ama mirastan pay almayacaktır. Yaşadığı sürece şerihıtu ve nudunnusunu kullanabilir. Ancak ikinci bir eşle evlenirse söz konusu şerihıtu ve nudunnuyu almayacaktır. Bunlar çocuklarına aittir¹⁷². Baba ikinci bir evlilik yapma hakkına da sahiptir. Bunun dışında bir köleden ocuk sahibi olmaktadır. Bu durumlarda miras meselesi farklı boyutlar kazanmaktadır. Zira baba malı tüm çocuklarına aittir. Ancak ocuklar kendi annelerinin eyizlerini miras olarak almaktadır. Köle çocukları ise babanın onlara nasıl yaklaştığına göre farklılaşmaktadır. Eğer ocuklarım derse pay alır, demezse pay alamaz ama yine de onlar özgürdürler. Evli kardeşler, bekâr kardeşlerini evlendirmekle de mükelleftirler. Başlık parası mirastan alınacaktır.

Annenin çocuklarına bıraktığı mirası sadece baba evinden aldığı eyizdir. Ancak kadın ocuk sahibi olmazsa, çeyiz kocaya değil babaya gider ve kocası başlık parasını alır. Baba, anneye veya çocuklarına hediyeler de vermektedir. Söz konusu hediyeler miras paylaşımına girmemektedirler. Bunun haricinde miras paylaşımı nizama göre işler. Gözde oğluna verilen hediye oğluna aittir. Eşine verilen hediye de eşine aittir ve bu hediyeleri istediği oğluna bırakmakta özgürdür¹⁷³

2.3.2.1.2. Hammurabi kanununda borçlar hukuku

Ağır vergiler, doğal afetler, savaşların etkileri, kişisel şanssızlık veya yanlış tutumla kendi parasal gücünü ve olanaklarını aşan planlanmış girişimler nedeniyle insanlar borç alma girişiminde bulunmuřlardır¹⁷⁴. Söz konusu borç alma işlemi genelde tüccarlar ve çiftçiler arasında gerçekleşmektedir. Ele geçen borç senetlerinde borç neden doğarsa doğsun sadece borcun para veya hububat olarak miktarı, alacaklı

¹⁷¹ Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 203 – 204.

¹⁷² Yalvaç, 1965, *a. g. m.*, 33.

¹⁷³ Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 201, 202, 203, 204.

¹⁷⁴ Klengel, 2001, *a. g. e.*, 93.

ve şahitlerin adları ve çok kere de iade ve tanzim tarihi yazılıdır¹⁷⁵. Örneğin “X ayından Y ayına kadar büyümeyecek, eğer borçlu mezkûr ayın sonunda borcunu iade etmeyecek olursa ayda x şiqil çoğalacak veya faiz yürüyecek¹⁷⁶” şeklinde formüle edilmiştir. Söz konusu iade ve tanzim tarihi genellikle hasat devrine denk gelmektedir. Bu devirde küçük çiftliklerin çoğalması ve bu çiftçi ailelerin gereksinimlerini karşılamada zorluk çekmeleri borç alma senetlerinin çoğalmasına sebep olmuştur.

Tüccarlar borç iade vakti geldiğinde borcu tanzim ederlerdi. Ödeme tabletin hamiline yapılırdı. Yani alacağı olan ve tableti düzenleyen kişi, bunu para gibi başka birine verme hakkına da sahipti¹⁷⁷. Asıl ödeme aracı takasta sıklıkla kullanılan gümüşdür ve metinlerde şu birimler geçmektedir: Bir “habbe” veya “çekirdek” – yaklaşık 44miligram; bir “şeşel” - yaklaşık 8 gram -, bir mana, 0,5 kilogram ve nihayet yaklaşık 30 kilogramağırlığındaki bir talantondur. Arpada ise “kile”, “sea” ve “litre” gibi hacim ölçüleri kullanılmıştır¹⁷⁸.

Ödeme miktarı, borcun faiziyle birlikte belirlenirdi. Hammurabi kanunu söz konusu faiz oranlarını gümüş için %20, arpa için %331/3 olarak belirlemiştir¹⁷⁹. Bu hükme aykırı hareket eden tüccar cezaya çarptırıldığı gibi, herhangi bir sebeple mahsul olmadığı yıllarda borçların ertesi yıla bırakılacağı ve faizin alınmayacağı hususları da hükme bağlanmıştır¹⁸⁰.

Söz konusu borç işlemleri farklı tabirlerle ifade edilmiştir. Bunun sebebi zaman içerisinde çeşitlenen iktisadi faaliyetlerin yanı sıra borçlanma gereksinimlerinin farklılaşmış olmasındandır.

Babil’de yaşayan vatandaşların borçları ekseriya kralların tahta çıkmaları onuruna borçları affedilmektedir. Ancak bu af kararına karşı tepkiler gösterildiğini de kaynaklardan öğrenmekteyiz. Örneğin Hammurabi’nin babası Sin – Muballit 15.

¹⁷⁵ Bilgiç, E. (1947b), *Çivi Yazılı Kaynaklarda Borç ve Ödünç Tabirleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt V, Sayı 4, Ankara, 422.

¹⁷⁶ Bilgiç, 1947b, *a. g. m.*, 426.

¹⁷⁷ Klengel, 2001, *a. g. e.*, 86.

¹⁷⁸ Klengel, 2001, *a. g. e.*, 85.

¹⁷⁹ Klengel, 2001, *a. g. e.*, 95.

¹⁸⁰ Bilgiç, E. (1940b). *Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde Faiz Meselesi*, Belleten Cilt IV, Sayı 4 – 5, Ankara, 342.

Hükümdarlık yılında af emri ilan etmiş ancak zarara uğrayan Sipparlı bir vatandaş buna itiraz etmiştir. Tanrılara ve krala hitaben yazdığı dilekçesi ile bu gibi borçların kaldırıldığını ifade eden fermanların çıkması üzerine Sippardaki şamaş mabedinde “*altın kandil*”in yakıldığını ve vukua gelecek haksızlıkları araştırarak bir komisyon kurulduğunu öğreniyoruz¹⁸¹. Babil kralı Hammurabi de zaman zaman genel aflar ilan ederek halkın önemli bir kısmının esnafa düşmesini önlemeye ve halkın önemli bir kısmının mallarının ellerinde kalmasına çalışmıştır¹⁸².

Diğer taraftan borçlu kefaletle borcundan kurtulmaktadır. Ancak burada sorun kefil bulabilmektir. Larsa’da çok sayıda kefalet metni çıkmıştır. Ancak bu kefalet sözleşmelerinin çoğunda Larsalı balmunane ismi geçmektedir. Eski Babil devrinde tüccar sermayesinin yanında tefeci sermayesi de gelişti. Özellikle de Babil’de borç sözleşmelerindeki kurnazca düzenlemelerin yarattığı elverişli koşullar ve oldukça yüksek faiz istemeleri tefeciliği yaygın ve karlı bir iş durumuna getirdi¹⁸³. Larsa balmumhanesi ise tefecilik faaliyeti sürdüren bir birim olarak düşünülmektedir.

2.3.2.1.3. Hammurabi kanununda toprak hukuku

Eski Babil devrinden günümüze kadar gelen hukuki – iktisadi belgeleri en önemli konusu tarımsal ürünler, tarımsal faaliyetler ve bu faaliyetlerin düzenli bir şekilde işlemesi için alınması gereken tedbirleri içermektedir¹⁸⁴.

Hammurabi devrine kadar askerler ve devlet görevlileri verdiği hizmet karşılığında tayı ve arpa yardımı alıyorlardı. Ancak Hammurabi bu geleneğe bir son vermiş ve tayı ve arpa yardımı yerine toprak vererek ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamıştır¹⁸⁵.

“Al – Eaşar’dan Lipit – İştâr adlı mimar sarayın hizmetindedir. Uzun zamandır tahıl ve yün tayı almaktadır. Kral şimdi onun tahıl ve yün tayı keserek şu emri vermiştir: Ona köyünün yakınında 6.5 hektar tarla verin.” Sana hükümdarımızın bu

¹⁸¹ Kinal, 1983, a. g. e., 143 – 144.

¹⁸² Bilgiç, 1947a, a. g. m., 584.

¹⁸³ Klengel, 2001, a. g. e., 100.

¹⁸⁴ Bilgiç, E. (1940a). *Umumi İktisadi Meseleler ve Borçlanma Bakımından Eski Babil ve Kapadokya Vesikaları Arasındaki Benzerlik ve Farklar*, Belleten Cilt IV, Sayı 4 – 5, Ankara, 334.

¹⁸⁵ Oates, 2004, a. g. e., 76 – 77.

*emrini aktarıyorum ki ona ya kendi ailesinin tarlalarından ya da müsait başka bir müsadere edilmiş tarladan 6,5 hektar veresin*¹⁸⁶”

Kralın bu sistem çerçevesinde toprak dağıttığı kişiler kategorilere ayrılmaktadır. Bunlardan redum ve bairum, asker veya polis olarak düşünölmektedir. Redum genelde asker olarak tercüme edilir ama bunların modern anlamda profesyonel asker olarak düşünölməsi tarihsel hata olur. Savaş mevsimsel bir uğraştı ve redum savaşa katıldığı gibi polislik olarak niteleyebileceğimiz görevleri de yerine getirmektedir¹⁸⁷. Bunların dışında bu sistem içerisinde, kendisine kral tarafından toprak verilen nasirbitum=vergi mükellefi sınıfına ait kimseler toprağı hizmet karşılığında almazlar, karşılık olarak mahsulün bir kısmına kira olarak krala öderler¹⁸⁸. Bu sayede hem toprak işlenmiş oluyor, verim artıyor hem de hizmetindeki kimseler artmış oluyordu. Başka bir deyimle ordusu büyüyordu¹⁸⁹.

Söz konusu toprak sistemi bazı kesimlerce tımar sisteminin ilk örneğı olarak tanımlanmıştır. Bu sistem daha sonra Hitit krallığı tarafından kullanılmıştır. Sistem gereğı toprağın mülkiyeti krala ait, intifa hakkı ise hizmetkârlarına aittir. Ayrıca bir kişi birden fazla tımara sahip olabilmektedir.

Hammurabi kanununun 26 - 41 maddeleri toprak ve toprak dağıtımıyla ilgilidir¹⁹⁰. Toprak konusundaki tüm kanun maddeleri awilum sınıfına atıfta bulunmuştur. Bu konularda muşkēnum'un durumu çözümsüz kalmaktadır. Bilindiğı üzere Babil topraklarında ziraat önemli bir geçim kaynağıdır. Babil devleti de bu zenginliğı değerlendirmiş ve toprakları askerlere tahsis ederek tımar sistemine benzer bir sistem geliştirmiştir. Fakat bu sistem içerisinde giren askerlere bazı sorumlukları vardır. Öncelikle bunlar savaşa katılmalı ve toprağını terk etmekten kaçınmalıdırlar. Esir düşmeleri halinde toprakları çocuklarına verilebiliyor, ya da duruma göre başkasına da verilmektedir. Toprakları verilmese de ihtiyaçlarını karşılarlar veya o toprakların 1/3'ü aileye verilmektedir¹⁹¹. Fakat toprağı bırakır ve kaçarsa, üç yıl dönmezse o toprağı tamamen kaybeder. Son olarak bu toprakları

¹⁸⁶ Microop, 2014, *a. g. e.*, 83.

¹⁸⁷ Oates, 2004, *a. g. e.*, 77.

¹⁸⁸ Tosun, 1963, *a. g. m.*, 133.

¹⁸⁹ Tosun, 1963, *a. g. m.*, 132.

¹⁹⁰ Tosun, 1963, *a. g. m.*, 130.

¹⁹¹ Tosun, 1963, *a. g. m.*, 134.

kimseye satamaz, hiç kimsenin üzerine yazamaz ve borç veremezdi. Ancak toplumun üst seviyesindeki nāditum ve tamkarum gibi tımar sahipleri, satın alan kişinin tımar sorumluluğunu kabul etmesi şartıyla topraklarına satma hakkını sahiptirler¹⁹².

Babil hukuki metinleri arasında yer alan kralın mektuplarına bakıldığında, söz konusu toprak sistemi içerisinde belirli problemlerin yaşandığı görülmektedir. Kral emrine rağmen toprakların satışa çıkarıldığını görmekteyiz:

“Şamaş – Kima – İliā'nın satın aldığı kuyumcu gumillum'unsehhertum ovasında... İşkazu kapısındaki bir bur tarlası hakkında: Bildiğin üzere bu kralın talimatıdır. Satın alınmış tarla (satıcıya) geri verilecektir¹⁹³”

Şahıslar kendi isteğiyle satışa çıkarması durumu hariç idareciler de kralın mühürle verdiği arazileri sahiplerinden almaya çalıştığını görmekteyiz.

“Şamaş – Nazir'e Hammurabi şöyle diyor: Çobanlı – İppalsam şu konuyu dikkatime sundu: “Dört yıl önce Etel – pi – Marduk hükümdarımızın mührünü taşıyan bir belgeyle bana verilmiş olan on dokuz hektar tarlayı elimden aldı. Hala bu tarlanın hasadını kaldırmayadevam ediyor. Bu konuyu Sin – İddinam'a söyledim ama bana tarlayı iade etmedi.” İli İppalsam'un söylediği mesele budur ve bende Sin – İddinam'a yazdım. Eğer İli – İppalsam'ın söylediği şey doğru ise, bundan kötü bir şey olamaz.¹⁹⁴”

Babil metinlerine göre Tımar'ın miras bırakılması mümkündür. Tabi ki tımar sorumluluğunun yerine getirilmesi şartı vardır¹⁹⁵. Her ne kadar bu konuda Hammurabi kanununda net bir hüküm olmasa da, krala yazılan mektuplarda bu konu aydınlanmıştır:

“Sarayın kapısında görev yapan... falcılar bana şöyle bilgi verdiler: Elimizde tuttuğumuz, eskiden intifa hakkına babalarımızın sahip olduğu tarlalarımız (üzerinde) askerler hak iddia ettiler. Bana böyle bilgi sundular. Niçin, eskiden onların sahip oldukları, yararlanma hakkı babalarının olan tarlalar üzerinde hak

¹⁹²Oates, 2004, a. g. e., 77.

¹⁹³Günbattı, C. (1991). *Babil Devrinde Tımar, ve Devlet Arazisinin Tahisi Hakkında Bazı Görüşler*, Belleten Cilt LV, Sayı 212, Ankara, 5 – 6.

¹⁹⁴Mieroop, 2014, a. g. e., 86.

¹⁹⁵Klengel, 2001, a. g. e., 148.

*iddia ettiler. Tahkik ediniz ve eskiden beri onların sahip oldukları tarlaları üzerinde hak iddia etmesinler.*¹⁹⁶”

Toprak kiralanması gibi durumlarda, tarlaya bakmakla yükümlülüklerini yerine getirmezse gerekli tazminatı ödeyecektir. Bu tazminat komşuları temel alınarak veya tarlanın boyutlarına göre belirli bir miktar ürünle hesaplanmaktadır. Kiralanmış tarlanın başına gelen felaketten tarlayı işleyen sorumludur, sadece ortaklık söz konusu olduğu dönemde zarar da ortaktır. Tarlayı işleyenin tekrar işlemek istemesi durumunda da tarla sahibi itiraz edemezdi.

2.3.2.1.4. Hammurabi kanununda ceza hukuku

Eski Babil devrine ait hukuki metinlerine göre suçlara karşı çok sert hükümler verilmektedir. Ancak burada dikkati çeken nokta, özellikle Hammurabi kanununda görülen, toplumsal tabakalara farklı cezalar verilmesidir.

Hammurabi kanununda üç farklı tabaka görülmektedir. Bunlardan awīlum ve wardum tabakaları bilinmektedir. Wardum kelimesi köle anlamına gelirken, awīlum kelimesi insan, kişi anlamına gelmektedir ve özgür kişileri tanımlamaktadır. Ancak muškenum şeklinde adlandırılan sınıfın ne olduğu konusunda net bir bilgi yoktur. Muškenum kelimesi eli ağzın önüne koyarak [tapınma jestiyle] birini selamlamak anlamına gelen ve muhtemelen Amori kökenli olan bir fiilin ortacıdır¹⁹⁷. Kanundan anlaşıldığı kadarıyla awilum ve wardum sınıfları arasında yer almaktadır.

Babil hukukunda her türlü iddia ispat edilmediği sürece, iddiayı ortaya atanın ölümüyle sonuçlanmaktadır. Şahitlik müessesesi ispat aşamasında önemli bir konuma sahiptir. Çünkü şahit olmazsa, suç ispatlanmaz ve iddiayı sunan, iftiracı konumuna düşer ve ölümlü cezalandırılır. Fakat sadece büyücülük iddiasında, suç ispatlanmadığı halde de, suçlanan kişi suya dalacaktır. Eğer sağ salim kurtulursa, iddiayı sunan ölecektir. Babil hukuku bu açıdan düşünüldüğünde sadece suçlanan değil, suçu atan da risk altındadır. Yalancı şahitlik durumunda ise mahkemenin mahiyetine göre şahit öldürülmektedir veya para mahkemenin cezasını çekecektir. Yargıç hata yaparsa, o da mevkiinden azledilerek cezalandırılacaktır. Görüleceği

¹⁹⁶ Günbattı, 1991, a. g. m., 9.

¹⁹⁷ Oates, 2004, 73.

üzere mahkemenin işleyişi de hukuki kaidelerle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır¹⁹⁸. Hırsızlık durumunda ise çaldığı eşyanın 10 katını ödemesi, eğer ödeyemeyecek bir durumdaysa öldürülmesi gerekmektedir. Kayıp bir eşyanın başka birinde bulunması durumunda, kara şahitlerin pozisyonuna göre verilmektedir. Şahidi olan haklıdır, olmayan haksız. Fakat her iki tarafın şahidi de varsa, o zaman satan hırsız olarak kabul edilir¹⁹⁹. Eğer hırsızlık olur ve suçlu yakalanamazsa hırsızlık görülen şehirlerin ileri gelenlerinden temin ediliyordu. Buradaki amaç ileri gelenlerin bu duruma müsaade etmesini engellemekten ileri geliyordu.

Yaralama ve öldürme konusunda kısasa kısas uygulaması mevcuttur. Aynı zamanda mesleki hatalar yüzünden meydana gelen tahribatta, yaralanma veya ölüm görülürse, o işi yapan aynı şekilde cezalandırılacaktır. Fakat bu suç, alt sınıflara karşı işlenirse, para ile cezalandırılmaktaydı

Halk içerisinde en ağır cezaları köleler almaktadır. Gerçekte alınıp satılan ve hiçbir hakkı bulunmayan köleler suç işlediklerinde en ağır biçimde cezalandırılmaktadır. Köle kaçması durumunda, o köle sahibine götürülür ve cezasını sahibi verir. Eğer köle sahibini söylemezse saray onu araştırarak sahibini bulur ve yine sahibine teslim eder. Onu yakalayıp teslim etmeyen de ölümle cezalandırılır. Eğer yakalayan yanından kaçtığını söyler ve tanrı yemini ederse, serbest bırakılmaktadır. Kölelerin gözünün kör edilmesi veya kemiğinin kırılması durumlarında fiyatının yarısı verilmektedir. Kölenin ölmesi üzerine de yerine bir köle vermektedir. Buradaki amaç yukarıda da bahsettiğim gibi oluşan hizmetçi boşluğunu doldurmaktır. Fakat öküz tarafından öldürülürse, sahibine 1/3 mana gümüş verilecektir²⁰⁰. Kendi işlediği suçlarsa şiddetle cezalandırılmaktadır. Eğer sahibine el kaldırırsa kulakları kesilmektedir. Fakat kendisinin bakımı ve tedavisi sahibine aittir. Örneğin bir hekimin köleyi tedavi etmesi ve kırılan kemiği iyileştirmesi durumunda, kölenin sahibi hekime 2 şekel gümüş vermektedir²⁰¹.

¹⁹⁸Tosun – Yalvaç: 2002, a. g. e.,185

¹⁹⁹Tosun – Yalvaç: 2002,a. g. e., 186

²⁰⁰Tosun – Yalvaç,2002, a. g. e., 209.

²⁰¹ Tosun – Yalvaç, 2002, a. g. e., 206.

2.3.2.2. Hammurabi'nin ardılları

Hammurabi devrinden sonra Babil krallığı gittikçe zayıf düşmüş ve borçlanma artmıştır. Bunun sonucunda borçlanma sonucu köle olan nüfus da artmış ve toplumsal denge bozulmuştur. Bunun dışında kassit göçleri artmış ve ülkede asayiş bozulmuştur. Krallar bir taraftan Kassitli kabilelerle uğraşırken, bir taraftan da bozulan asayiş ve toplumsal dengeyi yeniden tesis etmeye başlamışlardır.

Bu karmaşaya bir son vermek ve düzeni yeniden tesis etmek için Hammurabi'nin torunlarından Ammi – Saduqa bir ferman yayımlamıştır. Bu fermanda tıpkı atası Hammurabi'nin yaptığı gibi borçluları affetmesi, ülkede bunun bir gelenek haline getirildiğini göstermektedir.

Ancak fermanın içeriğine bakıldığında burada muşaddinum olarak geçen ve vergi toplamakla yükümlü olan görevli memur uyarılmaktadır. Bu memur fermana aykırı hareket ederse ölecektir. Ferman bir af emrinden farklı olarak piyasayı düzenleyen ve faizleri yok sayarak adaleti tesis eden hukuki bir belge niteliği de taşımaktadır. Buna göre bir hamalın bakaya borcu, meyhaneci kadının bakaya borcu ve kira karşılığı tahıl olarak ödenen bakiye borç affedilmiştir. Ancak akkadlıya veya amurruluya verilen yol parası veya ortaklık olarak verilen faizsiz borç affedilmemiştir. Sadece faizli borçların faizi kaldırılmış ve anaparanın ödenmesi istenmiştir.

Borç aflarının yanında ferman borç yükümlülüğü dolayısıyla köle durumuna düşürülmüş özgür insanların özgürlüğü iade edilmiştir. Ancak gümüş karşılığında kölelik durumuna düşmüş kişiler bundan muaf tutulmuştur.

Bu af hükümleri yanı sıra borçlanmalarda yolsuzluk yapanlar da şiddetle cezalandırılmıştır. Faizli borç verip faizsiz gibi gösterenler, şahitler tarafından yeminle kabul edilmesi durumunda söz konusu miktarın altı katını ödemekle yükümlüdürler. Ödeyemezlerse ölüm cezasına çarptırılırlar.

Görüldüğü üzere fermanın amacı sadece ekonomik dengeye sağlamaktır. Kişi hak ve hürriyetlerine saygı duyulmuş ve sadece faizler kaldırılmıştır. Ana

paraların ödenmesi gerektiği hükmüne varılırken devletin topladığı vergilerden muaf kılınmıştır. Fermanın aksine hareket etmesi durumunda vergi toplayan görevlilerin şiddetle cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

2.3.2.3. Kaslar devri Babil Hukuk Anlayışı

Kassit kavimlerinin kökeni genel olarak Zagros dağlarında aranmaktadır²⁰². Kassit kavimleri Babil kralları ile savaşılmış ancak ilk savaşlarında başarısız olmuşlardır. Ancak Babil krallığı Hammurabi' den sonra otoritesini yitirmesi ve sosyal problemlerle karşı karşıya kalması neticesinde yıpranmıştır. Hitit kralı Murşili'nin Babil üzerine yürümesi ve Babil'i ele geçirmesi, Kassit topluluklarının Babil'e hâkim olmasının önünü açmıştır. Ancak Kassitler Babil şehrini işgalden hemen sonra değil, elli yıl sonra ele geçirmişlerdir²⁰³. Bu süre zarfında Babil Hitit hâkimiyetinde kalmıştır. Babil krallığının bağımsızlığını kazanan II. Agum'un, Babilin dokuzuncu kralıdır²⁰⁴. Bundan önceki kralların Hititler tarafından atanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kassit kökenli Babil kralları barışçıl bir politika izlemişlerdir. Amarna devri olarak adlandırılan devirde Babil kralları Hitit ve Mısır ile barışçıl ilişkiler kurmuştur. Kuzey Suriye'de kurulan Mitanni krallığı Asurluları baskı altına alsa da, Asur Uballit kızını Babil kralı ile evlendirerek, krallığa müdahale etmiştir. Ege göçleri sonucu Hitit ve Mitanni krallığının yıkılması Asur krallığını güçlendirmiştir. Asur kralı I. Tukulti Ninurta Babil'i ele geçirmiş ve yazıtlarında şunları aktarmıştır:

“Kaştiliaşu'yu ele geçirdim ve soylu boynunu bir tabure gibi ayaklarımın altına aldım. Bağlayarak Asur kentine, efendimin huzuruna tutsak olarak getirdim. Böylece Sumer ve Akad'ın efendisi oldum ve yurdumun doğu sınırını Aşağı Denize kadar genişlettim²⁰⁵.”

Kassit kralları fetih yerine edebiyat ve sanat alanında gelişme sağlamışlardır. Bu konuda Babil şehri Rönesans devrini yaşamıştır. Kaslar Babil idaresini yeniden

²⁰² Khurt, A., 2013, a.g.e., s. 437.

²⁰³ Balkan, K. (1943). *Babil'de Feodalizm Araştırmaları: Kaslar Devrinde Babil*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt II, Sayı 1, Ankara, 46.

²⁰⁴ Oates, 2004, a. g. e., 90.

²⁰⁵ Oates, 2004, a. g. e., 98.

düzenlemişlerdir. Kassit döneminin en dikkat çekici özelliği Kassit hükümdarının “Babil kralı” ya da kısaca “kral” olmasıdır. Diğer bir deyişle, bölgesel devletin, birbirleriyle rekabet eden kent devletlerden kurulu daha önceki siyasal sistemin tam tersine, bir ülkenin kralıydı²⁰⁶. Babil krallığında kraldan sonraki en büyük yetkili Guennadır. Memleketin en yüksek dini mertebesi olan Enlil tanrısı rahipliği çok defa onların şahıslarında birleşti²⁰⁷. Bunun haricinde pihatu(eyalet), matu(memleket), bitu(tımar) ve alu(şehir) gibi idari merkezler de vardır.

Kaslar devrinden kalan hukuki belgeler arasında aile hukuku ile ilgili bir belge bulunmaktadır. Bu belgeye göre küçük yaşta bir kızın oğluna gelin olması amacıyla satın alınmasını belgelemektedir:

“Yarım kübit boyunda, U4.9.KAM-belet adında Babil yerlisi genç bir kız. İli – Şamaş’ın oğlu, tüccar Raba-şa-Ninimma ikinci oğlu Ninimma-zera-şubşi’ye gelin (eş) olsun diye onu babasından, Hurad-Hamatir kasabasındaki bir Kassit olan Kiautu’nun oğlu Kidin-Şumaliya’dan (ve) Sin-epiranni’nin kızı Agargarutu’dan satın aldı. Satın alma fiyatı olarak Raba-şa-Ninimma 2 ince muhtillu urbayı, 2 şeqel altını Kidin-Şumaliya ile karısı Agargarutu’ya verdi; Raba-şa-Ninimma satın alma fiyatının geri kalanı için Kidin-Şumaliya ile karısı Agargarutu’ya yiyecek verecek. (Bir sonraki bölüm pörçük satırlar bu alışverişe karşı çıkabilecek kızın başka akrabalarından Raba-şa-Ninimma’yı korumaktadır; sonra:)

Anu, Enlil, Ninlil (?), x, Sukamuna ve Kral Kadaşman Harbe huzurunda ant içmiş bulunuyorlar.

Tanıklar:Ninurta – Bani’nin oğlu İautu; Kidin – Ninurta’nın oğlu İzkur- Ninurta; Dimahdi-Uras’ın oğlu Nusku – aha-iddina; Ninurat-Bani’nin oğlu Rabaşa-şa-Ninurta. Yazıcı: İli-İkişa’nın oğlu Eriba-Marduk.

Kislimu ayı, on birinci(+?)gün, kral Kadaşman Harba’nin tahta çıktığı yıl.

Kidin Şumaliya’nın tırnak izi (ve) karısı Agargarautu;’nun tırnak izi mühür niyetine basılmış.²⁰⁸”

Belgede de görüleceği üzere Asur devletinde görülen çocuk yaşta nişanlanmanın benzeri bir uygulamanın Kaslar arasında da olduğu görülmektedir.

²⁰⁶ Khurt, 2013, a. g. e., 443.

²⁰⁷ Balkan, 1943, a. g. m., 49.

²⁰⁸ Khurt, 2013, a. g. e., 440.

Kassit devri toprak hukuku Eski Babil toprak hukukuyla dikkate değer bir ayrılık göstermektedir. Ailelerin toprak imtiyazı bulunduğu veya bazı bölgelerin kabile malı olduğuna dair kanıtlar vardır²⁰⁹. Ele geçirilen belgeler içerisinde arazi alım satımına dair tek bir vesika bulunamamış olması dikkate değerdir. Toprak hukuku konusunda ele geçen en önemli belge Kudurru şeklinde adlandırılan sınır taşlarıdır. Bunlar dikdörtgen ya da erkeklik organı şeklinde, dinsel simgelerle süslü, kabaca yuvarlatılmış uçları olan taşlardır²¹⁰.

Kaslar ülkede yeni bir idari sistem kurmakla birlikte feodalite benzeri bir örgütlenmeye gittikleri konusunda iddialar mevcuttur. Bu iddiaların en önemli kanıtı kudurrular ve kabile esaslı yapılanmadır. Guennaların belirli bir kabileden gelmesi de bunu kanıtlamaktadır. Ancak Kassitler gerçekleştirdiği sanat ve mimari atılımları ve barışçı politikalarla ülkeyi refaha kavuşturmuştur. Bu refah devri kısa sürmüştür ve Asurlu krallar ülkeyi işgal etmişlerdir. Her ne kadar bu işgal uzun sürmese de Kassit kabilelerinin ülke hâkimiyeti sona ermiştir.

2.3.3. Asurlular ve hukuk anlayışı

Asur krallığı hakkındaki bilgilerimiz kralların yıllıkları ve inşa ettirmiş olduğu tapınakların duvarlarına kazıttırdıkları metinlerden ibarettir. Bunun dışında özellikle Orta Asur krallığından sonra kralların komşu krallıklara gönderdikleri mektuplar da Asur tarihini aydınlatmaktadır. Vesikalara göre Asur büyük bir ticaret şehri halini almış, şahsi servet hudutsuz derecede ve bütün inceliğiyle inkişaf etmiştir²¹¹. Fransız arkeologların Suriye çevresinde yaptıkları kazılar sonucu ortaya çıkan ve Asur krallarına ait tapınak ve benzeri binalar Asur krallığının gücünü sergilemektedir.

Asur krallığı Sami kökenli bir krallıktır. İkinci bin yıllarında Asurlar Dicle Nehrinin kıyısında Asur adını taşıyan bir kent kurmuşlardır, kralları kendini İşşakum olarak adlandırıyordu²¹². Asur krallığının ilk kralları hakkında net bir bilgi yoktur. Ele geçen kral listelerinden en kayda değer olanı Korsabad kral listesidir. Bu kral

²⁰⁹ Oates, 2004, *a. g. e.*, 108 -109.

²¹⁰ Khurt, 2013, *a. g. e.*, 443.

²¹¹ Bilgiç, 1947a, *a. g. m.*, 588.

²¹² Sever, E. (2008). *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 53.

Listesinin ilk grubunda 17 isim geçmektedir vehiçbir hükümdarın baba ismi verilmemiştir. İkinci grupta geçen krallar ise aslen Terqa şehrinde hüküm sürmüş krallar olup, Samice isim taşımaktadırlar. Listenin 27, 28 ve 29. Sıralarında Hurrice isimler taşıyan krallar olduğundan bu gruptaki krallarına Hurrili krallar denmektedir²¹³.

Sonrasında Ur krallığı hâkimiyetine girmiştir. Ancak Amurru göçleri ve Ur hanedanının zayıflaması sonucu Asur bağımsızlığını elde etmiştir. Zaman zaman bağımsızlığını kaybetse de, tekrar bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Tarihçiler bu uzun süreyi incelerken, Asur krallığını farklı devirlerde incelemişlerdir. Asur krallığı Eski Asur (MÖ 2000 – 1600), Orta Asur (MÖ 1500 – 1000) ve Yeni Asur (1000 – 612) olmak üzere üç farklı devre ayrılır²¹⁴. İlk Asur devri olan Eski Asur Çağı Anadolu’da kurduğu ticari teşkilatlanma ile tanınmıştır. Eski Asur hakkındaki bilgilerimiz Kültepe’de çıkartılan belgelerle aydınlatılmıştır. Kısa bir Babil ve Mitanni hâkimiyetinden sonra Orta Asur Çağı başlamıştır. Orta Asur Çağında Asur Uballit dikkat çekici bir rol üstlenmektedir. Ardından büyük fetihlerle karşımıza çıkan Sargon ve halefleri Asur krallığını zirveye taşımıştır.

2.3.3.1. Eski Asur çağı

Eski Asur Çağı Puzur - Aşşur hanedanının hâkim olduğu devirdir. Puzur – Aşşur yönetimi Hurrilerin elinden almış ve kendinden sonra başa geçenler baba isimleriyle birlikte anılmışlardır²¹⁵. Bu hanedan Hammurabi’nin çağdaşdır²¹⁶. Onun oğlu Shalim – Ahum hakkındaki bilgilerimiz ise bıraktığı metinden ibarettir. Ancak görüldüğü üzere Asur kentini güçlendiren en önemli faaliyet alanı Anadolu coğrafyasındaki ticarettir.

Shalim Ahum’dan sonra yerine İlişum geçmiştir. Kral İlişum Asur’un yayılmacılığı, Ur’daki Üçüncü Soyun mirası arasındaki bu kentin gelişmesi ve yayılması İlişum

²¹³ Gökçek, L. G. (2015). *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 37 – 38.

²¹⁴ Sever, H. (1987). *Asur Siyasi Tarihini Ana Devreleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXXI, Sayı 1.2, Ankara, 421.

²¹⁵ Gökçek, 2015, a. g. e., 38.

²¹⁶ Balkan, K. - Landsberger, B. (1950). *Asur Kralı İrişum’un Kültepe’de 1948’de bulunan Kitabesi*, Belleten, Cilt XIV, Sayı 54, Ankara, 172.

zamanında başlamıştır²¹⁷. İlişum aynı zamanda Eski Asur çağının en büyük faaliyeti olan Anadolu kolonizasyonu ve Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerini başlatan kraldır. Onun devrinde Asur tüccarlar Anadolu ve Mezopotamya arasında bir aracı rol üstlenmiştir. Eski Asur krallığı devrinde Martu göçleriyle beraber ticaret yollarının Suriye'ye doğru kayması, Asur krallığının güçlenmesini sağlamıştır. Onun ardılları İrişum, İkunum ve İlişum'un barış ve ticaret ağırlıklı politikasını sürdürmüşlerdir. Asurlu tüccarlar bu politika sayesinde tüm doğuyu istila etti ve nakil, depolama, alışveriş yoluyla kazanç elde ettiler²¹⁸. Bu devre ait kayıtlar incelendiğinde Anadolu'da bir karum idaresi kurulduğu ve tüccarların Anadolu'da yerleşik bir düzene geçtiklerini görmekteyiz.

Kral İrişum'a atfedilen ve Anadolu'da çıkartılan bir kitabe bunu kanıtlamaktadır. Söz konusu kitabenin Anadolu'da bulunmasına rağmen kralın Asur şehrindeki icraatları hakkında bilgi vermesi dikkat çekicidir:

“İrişum, Aşşur'un şehir beyi, Aşşur'un şehir beyi İlişum'un oğludur; İlişum, Aşşur şehir beyi Şalim – Ahum'un oğludur. Merdivenli büyük kapıyı, avluyu, sella'yi beyim Aşşur için inşa ettim; yüksek bir taht yaptım; onun ön tarafını lacivert taşı ile kaplattım; kapılar koydum. Beyim Aşşur bana zahir oldu ve (bunun için) Koyun kapısından İnsan kapısına kadar arsaları beyim Aşşur'a bıraktım.”²¹⁹

Metinde de görüleceği üzere şehir tanrı Aşşur'a aittir ve bu devirde krallar kendilerini Aşşur beyi olarak adlandırmaktadırlar. Bu noktada, bu devirdeki Asur krallığını büyük bir krallık olarak değil, küçük bir şehir krallığı olarak düşünmek gerekmektedir.

Ancak sonrasında Asur krallığına bir yabancı hâkim olmuştur. Şamşi – Adad isimli bu yabancı bir ticaret üssü konumundaki Asur krallığını genişleterek Kuzey Mezopotamya'nın egemen gücü haline getirmiştir. Yaptığı savaşlarla Mari ve Halep krallığını ele geçiren Şamşi – Adad metinlerde kendini dört tarafın kralı olarak adlandırmıştır. Ancak oğulları Şamşi – Adad'ın gücünü sürdürememiş ve Hammurabi'nin fetih harekâtıyla söz konusu hâkimiyet alanı gittikçe küçülmüştür. Sonraları bağımsızlığını da kaybetmiştir.

²¹⁷ Sever, E., 2008, *a. g. e.*, 54.

²¹⁸ Olmstead, A. T. (1964). *History of Assyria*, The University of Chicago Press, 80.

²¹⁹ Balkan – Landsberger, 1950, *a. g. m.*, 175.

Eski Asur krallığına ait belgelerin çoğu Anadolu'da keşfedilmiştir. Bu belgeler arasında evlilik hukukuna ait olanları bir tarafa bırakılırsa, belgelerin çoğu ticari amaçla hazırlanmıştır²²⁰. Asur ve Anadolu'da alınıp satılan mallar para esasından senetlere bağlanmakla beraber, bilhassa kredi üzerine satışların türlü şekillerine rastlanmakta, bir takım ticari terimlerin delil teşkil ettikleri üzere doğrudan doğruya ticari meseleler açısından önemli olan borsa işlemlerinin ilk izleri tespit edilebilmektedir²²¹.

Bu belgelere göre Asur şehri hukuki anlamda başvurulacak son merkez konumundadır. Kurulan ticari merkezlerin hemen hemen hepsinde mahkemeler mevcuttur. Ancak bu mahkemelerin yetersiz olduğu durumlarda önce Kaneş karum mahkemesine, sonra da Asur şehrine gönderilmektedir. Elde edilen bilgilere göre söz konusu mahkeme Hamrum'da, tanrı Aşşur'un huzurunda yapılmaktadır. Bu mahkeme kayıtlarını da içeren kayda değer bir arşiv Kültepe'de keşfedilmiştir. Anadolu'da ilk yazılı belgeleri gördüğümüz Asur Koloni merkezlerinde keşfedilen tablet arşivleri bu devri aydınlatmaktadır. Bu sebeple Eski Asur Çağı belgelerinin çoğu Anadolu'da bulunmaktadır.

2.3.3.2. Orta Asur çağı ve hukuk anlayışı

Zaman içerisinde aktif rolünü kaybeden Asur krallığı, Mitanni krallığının hâkimiyetine girmiştir. Amarna çağında Asur krallığı güçlenmiş ve bölgede aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu devirde Asur kralı olan Asur Uballit kızını Babil kralı ile evlendirmiş ve Mısır kralına kardeşim şeklinde hitap eden bir mektup yazmıştır.

“Mısır kralına söyleyin: Asur kralı Asur Uballit böyle (diyor). Her şeyin iyi olsun, evin, ülken, savaş arabaların ve askerlerin. Seni ve ülkeni ziyaret etsin diye sana bir ulak yolluyorum. Şimdiye dek seleflerim yazmadılar;(ama) bugün ben yazıyorum. Sana selamlama armağanı olarak güzel bir savaş arabası, 2 at ve hakiki lacivert taşından bir hurma taşı(yani boncuk) gönderiyorum. Ziyaret için

²²⁰ Bilgiç, 1947a, a. g. m., 590.

²²¹ Bilgiç, 1940a, a. g. m., 335.

*gelen ulağı fazla tutma. Ziyaretini yerine getirsin ve bana geri dönsün. Senin ve ülkenin nasıl olduğunu görsün, sonra buraya geri gelsin*²²²

Asur krallığının Mısır ile görüşmesinden Babil krallığı rahatsız olmuş ve Mısır firavununa bunu eleştiren mektuplar yazmıştır.

Asur Uballit'ten sonra oğlu Enlil Nirari ve Arık-den-İli tahta geçmiştir. Bu devirlerde fazla faaliyet göstermese de varlığını devam ettirmiştir. Sonrasında tahta geçen I. Adad Nirari ülkeyi geliştirerek, sınırlarını genişletmiştir. Babil üzerinde baskı kuran Adad – Nirari Mitanni ülkesine seferler gerçekleştirerek Waşşuganni'yi almıştır. Onun Mitanni krallığını ele geçirmesi sonucunda Asurlular Hitit krallığı ile komşu olmuşlardır. Bu devirde Hitit ve Mısır krallıkları arasında bir mücadele söz konusudur. Adad Nirari'den sonra tahta geçen I Salmanasar kuzeye seferler yaparak Uriatri ve Nairi ülkelerini denetim altına almaya çalışmıştır. Asur krallığının güçlenmesinden rahatsız olan Hitit ve Mısır krallıkları aralarında gerçekleştirdikleri Kadeş anlaşmasıyla mücadeleye son vermişlerdir. Ancak Asur krallığı güçlü bir konuma gelmiş ve I. Tiglat Pileser devrinde Babil şehrini ele geçirmeyi başarmışlardır. Bu devrin sonlarında meydana gelen Ege Göçleri kuzeyde bulunan Hitit krallığını yıkmış ve Anadolu'yu karmaşaya sürüklemiştir. Paralelinde gerçekleşen Arami göçleri ise Asur krallığının zarar görmesine ve gerilemesine sebep olmuştur. Her ne kadar II. Tiglat pileser Aramileri bozguna uğratsa da onun ölümünden sonra Asur gerilemiş ve Arami kabileleri tarafından işgale uğramıştır. Bu olayla birlikte orta Asur çağı da sona ermiştir.

Orta Asur Çağı'na ait belgeler incelendiğinde, belgelerin çoğunun şekilleri Eski Babil Belgelerine benzemekle beraber, dilleri bakımından eski Asur belgeleri gibi Sümerlerin tesirinden uzaktır²²³.

Almanlar tarafından 1903 – 1904 kazıları sırasında Asur'da dokuz parça halinde keşfedilen Asur kanunlarının üzerindeki kayıttan 1100'lerde Asur kralı I. Tiglat – Pileser tarafından kopya edilmiş ve bazı eklemelerle tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır²²⁴. Eski Mezopotamya Kanun geleneği çerçevesinde görülen

²²² Khurt, A., 2013, *a. g. e.*, 459 – 460.

²²³ Bilgiç, E., 1947a, *a. g. m.*, 393.

²²⁴ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 114.

Prolog ve Epilog bölümlerine ait bir iz bulunamamıştır²²⁵. Kanunların başlıca konusu kadın ile ilgili suçlar ve kadınların mülkiyet hakları hakkındadır²²⁶.

Kadınların giyimi, kocasına karşı sorumlulukları ve toplum içerisindeki pozisyonu düşünüldüğünde, kadınların ikinci bir sınıfa düştüğü görülmektedir. Eski Asur Çağı'nda ticarete iştirak eden kadın profilinin tersine, Orta Asur Çağı'nda kadınlar ticarete iştirak etme hakkına sahip değildir²²⁷.

Kanun maddeleri incelendiğinde Orta Asur devrinde erkek üstünlüğü açıkça görülmektedir. Erkek çocuklarını borcuna karşılık rehin verebilmektedir. Ayrıca kadın erkeğe el kaldırması durumunda kadın 30 mana kalay ödeyecek ve kadına 20 sopa vuracaklardır²²⁸. Ancak erkek karısını dövme, saçını yolma ve kulaklarını bükme hakkına sahiptir. Buradan da anlaşılacağı üzere, erkek üstünlüğü kanunlarda da yer edinmiştir²²⁹.

Eski Mezopotamya hukuk geleneğinde görüleceği üzere, evlilik damat olacak kişinin kayınbabasına başlık vermesi ile başlar. Sonrasında bir evlilik sözleşmesi yapılır ve kadın kocasının evine gider. Ancak damat veya gelinden birinin ölmesi durumunda işler değişir. Gelinin ölmesi durumunda, onun yerine on yaşından büyük olmak üzere kız kardeşi gelin olarak gider. Eğer damat ölürse ve damat erkek kardeşi varsa, erkek kardeşi damat olur. Taraflar buna razı olmazsa antlaşma bozulur ve verilen başlık parası (yenilebilenler hariç) iade edilir²³⁰.

Kocasını ölmüş veya kocasından boşanmış kadınların da evlilikleri söz konusudur. Kocasını ölmüş bir kadın, kocasının kardeşi ile evlenmektedir. Kadın sadece çocuk olmaması, kayınpederinin ölü olması ve kocasının erkek kardeşi olmaması durumunda başkası ile evlenebilmektedir. Başka biri ile evlenmesi durumunda kadın, eski kocasının mirasından muaf olmaktadır. Bununla birlikte yeniden evlilik sözleşmesi yapmak zorundadır. Eğer yapmazsa ilk beş yıl evli sayılmaz. Ondan sonra sözleşme olmasa da evli kabul edilir.

²²⁵ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 114.

²²⁶ Tosun, 1973, *a. g. m.*, 577.

²²⁷ Bilgiç, 1947a, *a. g. m.*, 593.

²²⁸ Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 247.

²²⁹ Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 256.

²³⁰ Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 250, 253.

Evlilikle birlikte kadın bazı sorumluluklar da üstlenir. Bunlardan ilki başını kapatmaktır. Çünkü Asur kanunlarına göre evli bir kadın başını örtmelidir. Evli olmayan kızların başı açıktır²³¹. Diğer bir sorumluluk ise sadakattir. Evli olan kadınlar kocalarına ihanet etmezler. Kadın zina yaparsa bunu cezası ağırdır. Kadın zorla tecavüze uğrarsa, kadın serbesttir. Ancak kadın zina yaparsa kocası istediğini yapmakta serbesttir. Yatan adam, kadının evli olduğunu bilirse hadım edilmektedir. Eğer bilmiyorsa ve yemin ederse, adam serbesttir. Kadına karşı bir iftira atılırsa bu kanıtlanmak zorundadır. Eğer kanıtlanırsa koca karısını affeder ya da affetmez. Bu onun elindedir. Ancak kanıtlanmazsa iftira eden suçludur o kişi ceza olarak 1 biltu kalay öder, sopayla 40 defa vururlar, saçını keserler ve bir ay müddetle kralın işini yapar.

Erkeğin hiçbir erzak bırakmadan uzaklaştığı durumlarda da kadın erkeğini beklemek zorundadır. Gerekirse çocuklarını çalıştırır ve onların kazancıyla geçinir. Beş yıl kocasını beklemek zorundadır. Beş yıl sonrasında kocası gelmezse dul bir kadın olarak evlenme hakkına sahiptir. Söz konusu yolculuk kralın verdiği bir görevse beş yıldan fazla sürse de evlenemez. Onu beklemek zorundadır. Kadın evlendikten sonra kocası dönerse ve alikonulduğunu söylerse kadın kocasına dönmek zorundadır. Kadının ikinci kocasına da onun yerine kadın vermelidir.

Boşanma durumunda ise evlilik sözleşmesi sona ermektedir. Orta Asur kanunlarında bu konuyla ilgili hükümler de mevcuttur. Buna göre erkek kadını boşarsa canının istediğini verecektir, isterse hiçbir şey vermeden kadını boşayabilmektedir. Ancak kadın babasının evinde duruyorsa durum değişmektedir. Koca kadına taktığı takıları alacak ancak başlık parasına dokunmayacaktır.

Orta Asur devrinde evlatlık alma müessesesi de mevcuttur. Belgelere göre evlatlık alınan çocuğun, bir evlatlık sözleşmesi olmalıdır. Eğer sözleşme yoksa evlatlık alınan kişiden hiçbir hak talep edemez. Doğal olarak miras hakkına da sahip değildir.

²³¹ Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 252.

Miras ve mal paylaşımı ile ilgili hükümler de vardır. Babanın ölümü durumunda çocuklar annelerine bakmak zorundadırlar. Mal paylaşımı ise kanunlarca tespit edilmiştir. Kadının kocası ölürse mal kardeşleri arasında bölüşülür, kardeşlerin almadığı takılar karısına verilmektedir. Şahsi hediyeler ise kadına aittir. Babanın ölümü üzerine miras oğulları arasında paylaşılır.

“(Tablet B) Madde 1)[Eğer kardeşler, babalarının evini bölüşürlerse] büyük oğlan mülkten [bahçelerden kuyulardan] iki hisseyi [kendi hissesi gibi] seçecek ve alacaktır. Kardeşleri birer birer sonradan seçecek ve alacaklardır. İşlenmiş(?) her bir tarlanın ve emeklerinin ürününü küçük oğlan seçip, bölecek, büyük oğlan bir hisse seçip alacaktır; fakat ikinci hisse için kardeşleri ile birlikte kur’a çekecektir²³².”

Orta Asur Kanunlarında borç hukuku hakkında bilgi veren maddeler de vardır. Bu maddeler incelendiğinde borç verenin borcunu ödememesi durumunda rehin alma durumu söz konusudur. Rehlin alınan kişi bir köle gibi satılamaz. Eğer adamın kızı rehin alınmışsa, babasından izin almadan evlendirilemez. Para ödenmiş ve satın alınmışsa istediğini yapma hakkına sahiptir. Ancak sadece borç karşılığı rehin tutuluyorsa ve izin alınmadan satılmış veya evlendirilmişse adamın borcu silinir ve kız ailesine döner. Kız ölürse olay bir can davasına dönüşür.

Toprak hukuku ile ilgili olarak sulama sorunları dikkat çekmektedir. Sulama kanallarının ortak kullanılması ve yağmur sularının etkin kullanılması vurgulanmaktadır. Arazi sınırlarının ihlal edilmesi durumunda ihlal edenin arazisinin bir kısmı, ihlal ettiği arazi sahibine verilmektedir.

Asur’da, kral tarafından bazı arazinin tımar olarak verilmesine ve tımarın birinden diğerine devrine ait birkaç belge bulunmuştur²³³. Bu sisteme göre kralın hizmetinde çalışan askerler, krallığın tahsis ettiği toprağı işlerler. Ancak Hitit ve Babil medeniyetlerinde de görüleceği üzere bu mülk miras bırakılamaz. Orta Asur Kanunlarının 45. Maddesi bunu açıklamaktadır.

²³² Tosun, – Yalvaç, 2002, a. g. e., 256.

²³³ Bilgiç, 1947a, a. g. m., 592.

“(Tablet A) Madde 45) Eğer bir kadın (evlilik için) verilmişse (evlenmişse), kocasını düşman alırsa, (kadının) kayınpederi ve oğlu yoksa iki yıl kocasına sadık kalacaktır. Bu iki yıl içerisinde eğer yiyeceği yoksa gidip söyleyecek; o kadın sarayın gelinidir (himayesi altındadır)... onu besleyecektir. (O kadın) onun işini yapacaktır. Eğer bir işçi karısı iseonu besleyecek, işini yapacaktır. Eğer kocası, kendi şehrinde tarla ya da biltu’yu(malikaneyi) tımar, zeamet olarak işlediği için, kadın hâkimlere gelip yiyeceğim yok derse, hakimler, tarlayı tımar olarak kullandığı şehrin Hazannu’suna(şehir büyüğüne) soracaklar. Tarlayı ve evi kadının geçimi için alacaklar ve kadına vereceklerdir. (Kadın) orada oturacak ve sözleşmesini yazacaklar. İki yıl dolduğunda dilediği kocaya oturmağa gidecek, sözleşmesini dul kadınmış gibi yapacaklar. Eğer sonraki günlerde kaybolmuş olan kocası yurda dönerse dışarıdan biriyle evli olan karısını alacaktır; sonraki kocasına doğurduğu evlatlara dokunmayacaktır. Sonraki kocası onları alacaktır. Kadının bütün geçimini karşılamak üzere bir yabancıya verilen(kiralanan) tarlaya ve biltu’ya gelince; eğer kralın hizmetine (yeniden) girmediyse istediği fiyattan (aynen) ödeyecek ve alacaktır. Eğer (kiralayan adam) dönmediyse ve başka bir memlekette öldüyse, kral onun evini ve tarlasını nereye (kime) isterse verecektir.”²³⁴

Ceza hukuku kapsamına giren kanun maddeleri incelendiğinde, zina ve aile içerisinde gerçekleşen suçlamaları geniş yer verildiği görülmektedir. Zina suçunun cezası kesinlikle ölümdür. Ancak erkek kadının evli olduğunu bilmiyorsa ölümden kurtulabilir. Zorla tecavüz durumunda ise erkek için kesin bir ölüm söz konusudur. Parmakla gösterme ve onunla yattılar şeklinde konuşmalarda ise ispat önemlidir. Eğer iftira ve sarkıntılık söz konusuysa çok sert cezalar uygulanmaktadır.

²³⁴ Tosun –Yalvaç, 2002, a. g. e., 253 – 254.

3.ANADOLU TARİHİ VE HUKUK ANLAYIŞI

3.1. Anadolu Coğrafyası ve Tarihi

Anadolu farklı iklimlere sahip, bereketli bir bölgedir. Maden kaynakları ve ağaç yönünden zengin bir coğrafyadır. Bu sebeple çok eski devirlerden beri yerleşime açık bir alandır. Bölgede yaşayan farklı toplumsal unsurlar bulunmaktadır. Sonraki devirlerde ele geçen belgelerin bize sundukları bilgiye göre, Anadolu'da Hatti, Luvi, Pala, Huri gibi farklı toplumsal unsurlar bulunmaktadır. Bölgeye ait ilk belgeler ise, Mezopotamya kaynaklarında ele geçmiştir. Bunlardan ilki Gılgamış destanı ve Sargon'a atfedilen metinlerdir. Sargon'un torunu olan Naram – Sin'in fetihleri adına diktirdiği stel ve Gudea'nın heykeli üzerindeki metinlerdir. Bu metinlerde ağaç ve gümüş açısından zengin olduğu vurgulanmıştır.

Tüm bu olumlu şartlara rağmen Anadolu Mezopotamya'ya göre daha geç bir tarihte yazıyla tanışmıştır. Bunun en önemli nedeni tarımsal potansiyelin Mezopotamya'ya göre daha düşük olması ve Anadolu'da yaşayan halkların yağmura tabi olmasıdır.

Anadolu bölgesi İç Anadolu, Batı Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere üç ayrı bölgede gelişimini sürdürmüştür. Zira Mezopotamya kaynaklarında tanımlanan bölge Güneydoğu bölgesidir. Bölgede bulunan Norşuntepe adlı merkez, bize Sümerler devrinde ticari bağların oluşturulduğunu göstermektedir. Fırat nehri ise bu çerçevede kolaylaştırıcı bir unsur olarak görülmektedir.

3.2. Hitit Öncesi Devirlerde Anadolu Hukuk Anlayışı

Hititlerden önce Anadolu'da Hatti krallıkları vardı. Bu krallıklar çeşitli bölgelerde hüküm sürmekle birlikte kendi aralarında da savaşılmaktadır. Bu küçük krallıklar hakkındaki ilk bilgiler Akadlı Sargona dayanmaktadır. Akadlı Sargona ait tablette Şarru Kin namıyla Sargon zaferini açıklamıştır:

“... Doğu'dan Batı'ya (metinde: güneşin doğuşundan batışına) kadar (bütün) ülke(leri) zapt ettim ve bir günde 70 şehri yendim. Onların krallarını yakaladım ve şehirlerini mahvettim...”²³⁵”

Bu konuda Akadlı Sargon'a ait tablet biz bilgi vermektedir. Naram Sin devrinde de söz konusu birliklerin oluşturulduğunu görmekteyiz.

Anadolu coğrafyasının zengin bir maden kaynağına sahip olması tüccarlar için bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. İlk tüccarlar kendi çabaları veya tapınak yardımıyla ticaret yapmışlardır. Ancak sonraları bölgeye gelen Asurlu tüccarlar bölgeyi tanımlamışlar ve kendi aralarında sistemli bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. Ancak bu ticaret ağı aşamalı bir şekilde olmuştur. Bu çerçevede ilk tüccarlar genelde erkektir ve yaşlandıklarında Asur'a dönmüşler ve hayatlarının geri kalanını orada yaşamışlardır²³⁶.

Anadolu'da Puruṣhattum, Hahhum ve Kuššara gibi büyük şehirlerde Ruba'um Rabi'um denilen büyük krallar vardı. Diğer şehirlerdeki Ruba'umlar yer yer bunlara bağlı bulunuyorlardı²³⁷. Bu krallıklar aralarında bir takım anlaşmazlıklarla beraber ortaklıklar veya ortak savunma paktları da mevcuttur²³⁸. Mama kralı Anum Hirbi tarafından Kaniş kralına gönderilen mektup bu siyasi ortamı betimlemektedir. Metinden anlaşıldığı üzere Mama ve Warşama arasında bir pakt vardır ancak Warşama krallığına bağlı Taişemalı şeklinde adlandırılan krallık Mama krallığına saldırmıştır. Yazdığı mektupta “Mademki Taişemalı senin köpeğindir, ne için başka şarrularla münakaşa ediyor? Benim köpeğim diğer şarrularla münakaşa ediyor mu?”²³⁹ “ şeklindeki ifadesiyle Warşama kralını suçlamakta ve ona karşı ticari ambargo uygulamaktadır. Zaman zaman böyle atılımlar yapılarak bölgede birlik sağlamak istenmiş ancak başarılı olunamamıştır. Bu mücadele sırasında bazı

²³⁵ Günbattı, C. (1996). *Kültepe'den Akadlı Sargona ait bir Tablet*, III. Hititoloji Kongresi, Çorum, 265.

²³⁶ Albayrak, İ., (2000b), *Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Asurlu Tüccarlarla Yerli Halk Arasındaki İlişkiler*, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 36.

²³⁷ Sever, H. (1990). *Yerli Kültepe Tabletlerinde Geçen “Kima Awat Naruaim” Tabiri ve Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXXIV, Sayı 1.2, Ankara, 254.

²³⁸ Bayram, S. (1998). *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kültepe'nin Hukuki Manzarası*, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, 76.

²³⁹ Balkan, K. (1957). *Mama Kralı Anum – Hirbi'nin Kaniş Kralı Waraşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 8.

tüccarlar da suçlu durumuna düşmüşlerdir. Bazen tüccarlar savaştan önce tüm alacakları toplamak için özel emirler çıkartılmıştır.

Anadolu'da bulunan krallıklar ve şehirler kendi içinde halkın işlerini sistemli ve kontrollü yürütmek için teşkilatlanmış ve bir nevi lonca teşkilatı kurmuşlardır. Bu teşkilatlanmada Rabi Nagiri(dellallar başı), rabi naggari(marangozlar başı), rabi nappahi(demirciler başı), rabi ren'im (çobanlar başı), rabi mahirim (Pazar ağası) gibi görevliler bulunmaktadır²⁴⁰. Bunların haricinde tabletlerde Targumannum olarak geçen ve örgütlü bir meslek grubu olduğu ve başında rabi targumannumun bulunduğunu bilmekteyiz²⁴¹.

Anadolu'da durum bu şekilde iken, tüccarlar Anadolu'ya daha sistemli bir ticaret ağı oluşturma yoluna gitmişler ve bölgede ticari kurumlar oluşturmuşlardır. Bu kurumlardan büyük olanı Karum, küçük olanını Wabartum şeklinde adlandırmışlardır. Asurlu tüccarlar başlangıçta ticaret ağının ana merkezini Asur şehri olarak benimseyip ticari faaliyetlerini de oradan yürütmeye çalışmışlardır. Daha sonraları ise Kaniş(Kültepe) şehrini Anadolu'daki ticaret merkezi olarak kullanmaya başlamışlardır²⁴². Her iki merkez arasında gerçekleşen ticaret sırasında dört farklı güzergâh kullanılmıştır. Bunlardan ilki doğrudan kuzeye yönelen ve Samsat yakınından ve Malatya'dan geçip Kaniş'e ulaşan yoldur. Diğerleri ise Maraş üzerinden geçen yol, Niğde'den geçen yol ve Tuz Gölü'nün güneyinden geçen yoldur²⁴³. Bunların haricinde tüccarların kaçakçılık amacıyla kullandıkları yollar da vardır. Bu yollar aracılığıyla hem vergi mükellefiyetinden kurtulmuşlar hem de yasaklanan malları şehir dışına çıkartmışlardır. Ancak belgelerde kaçakçılığa karşı yerli kralların tedbir aldığı ve kaçakçıların tutuklandığını görmekteyiz.

“İrrā'nın oğlu kaçak malları Pūšūkēn'e gönderdi fakat kaçak mallar yakalandı. Bu nedenle Pūšūkēn sarayda tutuldu ve onu hapse attılar. Korumalar güçlüdür. Kraliçe, Luhuzatia'ya, Hurama'ya, Şalahşwa'ya ve kendi memleketindeki

²⁴⁰Sever, H., 1990, a. g. m., 254

²⁴¹Albayrak, 2000b, a. g. m., 36.

²⁴²Sever, H. (1998). *Amutum Ticareti için Verilmiş Ruhsatname*, II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 397.

²⁴³Gökçek, L. G. (2000), *Kültepe Vesikalarına göre Asur – Kaniş Arası Ulaşım ve Taşımacılık*, III Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, 184.

kaçakçılıkla ilgili yerlere haber gönderdi. Gözlerinizi açın ve hiçbir şekilde kaçakçılık yapmayın²⁴⁴.

Tüccarlar Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticari faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Söz konusu devride ticaret yolları Suriye bölgesine kaymıştır. Anadolu'dan yalnız ticaret maksadı ile gelen tüccarlar Asur'dan getirdikleri kalay, kumaş, ayna, baharat, tarak ve çeşitli süs eşyaları karşılığında Anadolu'dan altın, gümüş, bakır ve deri aldıkları bilinmektedir²⁴⁵. Bu madenlerin haricinde belgelerde amutum olarak adlandırılan bir maden de mevcuttur. Ancak bu maden ile ilgili bilgilerimiz kısıtlıdır. Bu madenin altından beş kat daha değerli olduğu bilinmekte beraber taş yapımında da yine bu maden kullanılmaktadır²⁴⁶. Bazı krallıklar bu madeni yasaklamışlar, Karum ise bu maden için vergiler koymuştur.

“Kaniş Karumu, elçimiz (şaqil – Datim) Kuliya'ya, bütün karum ve wabartumlara şöyle söyler: Asur şehrinin buraya gelen mektubuna göre: “amutum'u satın alan herkes veya bir kimse tanrı Aşşur'un karından(payından) hiç bahsetmemektedir. Artık bu günden itibaren satılan amutum'un onda biri(1/10) Kaniş karumunundur. Tabletimizi (Talimatımızı) okur okumaz, oradaherhangi bir kimse amutum'u saraya sattı ise ya da sarayın henüz direktifini bekliyorsa veya satıldığı halde şimdiye kadar mal teslimi yapılmadıysa, taşınan ne kadar amutum var ise aşium evinde onun adını ve babasının adını tablete kaydediniz ve elçimiz ile buraya (Kaniş karumuna) gönderiniz. Ayrıca, tabletimizin de birer kopyasını diğer bütün karum ve wabartumlara gönderiniz. Eğer amutum bir tüccara satıldı ise, gerçek patronun (sahibinin) adını da belgede belirtiniz.²⁴⁷”

Tüccarlar hem kārūm dairesine hem de yerli krallıklara vergi ödemektedirler. Bunun yanında tüccarlar getirdikleri malın ilk %10'unu idarecilerin satın almasına sunacaklar, yasak malları alıp satmayacaklardır²⁴⁸. Bunu karşılığında krallar da

²⁴⁴Gökçek, L.G. (2009). *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Vergi Uygulamaları ve Kaçakçılık*, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Ankara, 153.

²⁴⁵ Gökçek, I. G.(1998). *Kültepe Vesikalarında Geçen Nesne Fiyatları*, II Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, 155.

²⁴⁶Çeçen, S. (1997). *Kaniş Karumunun Diğer Karum ve Wabartumlara KU. AN(Amutum) ile ilgili Önemli Talimatları*, Belleten Cilt LIX, Sayı 231, Ankara, 219 – 220.

²⁴⁷ Sever, H., 1998, *a. g. m.*, 399.

²⁴⁸ Bayram, 1998, *a. g. m.*, 81.

tüccarları ve mallarını koruyacaklardır. Bir tüccar seyahate çıkarken bu vergiler de hesaba katılmaktadır.

*“İtūr – ilī'nin hissem olarak bana verdiği 5 ½ mina kalaydan Buruddum'a kadar řātum(=yol vergisi), aynı zamanda eşeklerin ve sürücünün yiyecek masrafı (olarak) bana 5 mina'dan 5 şeşel eksik kalaya mal oldu. Kalan, ½ 5 şeşel kalaydır. 12 kumaşın Šalařsua'ya kaçak götürme bedelini bana borçludurlar. (Aynı) 12 kumaşın saraya ait nişatum vergisini de bana borçludurlar. İtūr – İlī ve Ařur – malik'in her ikisinin, 15 kumaşı için 2 ½ mina kalaydan serbest ödeme yapılmıştır. Bana ödeme parası olarak 8 şeşel kalay verdiler. 5 kumaş Aşşur - İmittī ile dir. Onlar 15 kumaşın Niřatum vergisini ve Šalařsua'ya yapılan kaçakçılığın bedelini de bana borçludurlar. 4 kumaş sarayda(dır). 6 adet kumaşı da Al(i) - ařum aldı.
„249*

Kültepe tabletleri, bir teamül hukukunun, yani örf ve adetlere dayanan bir hukukun mevcudiyetini ortaya koymaktadır²⁵⁰. Asurlu tüccarlar ise bölgede kendi hukuki yapılanmalarını da oluşturmuşlardır. Bu yapılanma çerçevesinde tüccarlar karum ve wabartumlarda mahkemeler kurmuşlardır. Bunlardan karum mahkemeleri daha üst bir konumdadır. Bu meseleler için “karum YA(yer adı) bizim için hüküm verdi ve tanrı Aşşur'un hançeri önünde şahitliğimizi yaptık” cümlesi yer almaktadır²⁵¹. Karum mahkemelerinde çözülemeyen sorunlar Kaniş karum mahkemesine gönderilmektedir. Eğer orada da çözülemezse sorum Asur şehrinde incelendikten sonra karara bağlanmaktadır. Kararlar waklumlar aracılığı ile Kaniş karumuna bildirilmektedir. Asur Meclisinin kararı waklum şöyle diyor hitabı ile başlar ve mutlaka bu hitap Kaniş Karum'una yapılırdı.

“Waklum Karum Kaniş'e şöyle söylüyor: şehir kararı Aşşur'un DU.EN.GAL amblemi huzurunda “hamrum'da” verdi ve Aşşur – tāb tanrı Aşşur'un kılıcı önünde 36 top kumaşın kaybolduğuna dair yemin edecek ve her top kumaş için 10'ar

²⁴⁹ Bilgiç, E. – Bayram, S. (1995). *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 28.

²⁵⁰ Bayram, 1998, *a. g. m.*, 75.

²⁵¹ Günbattu, 2000b, *a. g. m.*, 219.

şeqel gümüştü şahit uzata'nın oğlu Aşşur – emuqi, İmdi – İlum'a ödeyecek ve Aşşur – emuqi kervanı arayacak.²⁵²

Asur Koloni Çağı Anadolu'sunda kölelik kurumu da bulunmaktadır. Kültepe belgeleri arasında köle satışını kanıtlayan belgeler de bulunmaktadır.

“Enah – İli'nin karısı Anana, Tapuşa'nın oğlu Çobanlar amiri Peruwa'dan (bayan) Zapizapi'yi değeri (olan) 1 mina gümüş (karşılığında) satın aldı. Eğer herhangi bir kimse, ister Peruwa, isterse bir başkası Zipizipi için itiraz edecek olursa 4 mina gümüştü Anana'ya ödeyecek.²⁵³”

Metinde de görüleceği üzere köle bir nesne gibi düşünülmemekte ve sorun çıkması halinde bir tazminat öngörülmektedir.

3.2.1. Hitit öncesi devirde Anadolu aile hukuku

Eskiçağ medeniyetlerinin çoğunda görülen uygulamaların aksine, koloni devri Anadolu toplumunda Erkek – Kadın eşit sorumluluklara sahiptir²⁵⁴. Kadınlar erkekler gibi çalışmakta ve onların yerine işlerine göz kulak olmaktadır. Sasahsuar adlı biri kocasına gönderdiği mektup bunun ispatıdır:

“Aşşur – Nada'ya Sasahsuar şöyle söylüyor de: (Evden) çıktığı zaman (vekillerin) 2/3 mina 5 şeqel gümüştü aldılar ve Assur Malik'in oğlu Uşur – şa Aşşur'a verdiler. Uşur – şa Aşşur 3 kutanu kumaşı alıp karum dairesine depo etti. 12 şeqel gümüştü Sarabunuwa'dan aldılar ve onu bana verdiler. Kudubis ailesi(nden) 4 çuval arpayı getirdiler. Burada kabul ettim ve Kauba ailesinden 3 çuval elium'u 3 çuval buğdayı getirdiler ve bana hiçbir şey vermediler. (Evden) çıktığın zaman Aşşur – Bel – Awatim geldi ve derileri taksim ediyor. Senin de hissen var ama şimdi onları kurutuyorlar. Tarhunu'nun bakiyesini borçlu olduğun 15 şeqelin içinden bana 8 ¼ şeqel verdiler ve başka bir şey vermediler ve Tarhunu da 5 şeqel geriye kalmıştır. Veonlar paranın bakiyesini aldıkları için senin ticari malından hiçbir şey

²⁵² Çeçen, S. (1990). *Kültepe Metinleri Arasında Bulunan Waklum Mektupları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXXIV, Sayı 1.2, Ankara, 1990, 35.

²⁵³ Çeçen, S. – Bayram, S., (1996), “Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi”, Belleten, Cilt LX, Sayı 229, Ankara, 588.

²⁵⁴ Sever, H. 1990, a. g. m., 255

almadılar.Senin talimatına Uşur – ša – Aššur dikkat etmektedir. Geçen günlerin dışında 3 ay (kalmıştır). Mama odunu satın alınıyorsa, ben satın alacağım. Hobi'den 1 2/3 mina 5 şeşel gümüş kabul etti ve Uşur – ša – Aššur aldı. Hakulie'den 2/3 mina gümüş aldık ve 5 şeşel gümüşü Uşur – ša – Aššur aldı.²⁵⁵

Asurlu tüccarların ailelerini de yanlarında getirmesi sonucu bölgede Asur nüfusu artmış ve tüccar – yerli ilişkileri farklı sosyal boyutlar kazanmıştır. Tüccarlar önceleri kendilerine yardımcı olmak amacıyla satın aldıkları amtum “kadın köle”leri zaman içerisinde eş olarak aldıklarına şahit olmaktadır²⁵⁶. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla evlilik öncesi bir nişanlılık aşaması da mevcuttur. Bir Kültepe tabletinde geçen pusunnam ina qaqqad suhartim nadanu yani kızın başına peçeyi koymak tabir nişanlanmayı ifade etmektedir²⁵⁷. Ancak Kültepe tabletleri arasında, nişan akdi konusun da yazılı bir kontrat ele geçmemiştir²⁵⁸. Metinlerden öğrendiğimiz kadarıyla nişan esnasında kızın babası damada bir kemer takmaktadır.

“Pilah – İştar Amur – İştar'a karşı bizi (şahit olarak) tuttu ve Pilah – İştar şöyle söyledi: Sen benim babama söz verdin, buraya gel ve nişanlıyla (metin: karınla) evlen. Amur – İştar şöyle cevap verdi: gerçekten senin babana ben söz vermiştim. Ama kayın biraderim olarak belime kemeri vermedin. Ayrıca benim kardeşime de (ağabeyime) hiçbir şey söylemedin. Günler geçiyor ve ben yaşılanıyorum. Şu anda bir başka Asurlu kızla evleniyorum. Senin kız kardeşinle evlenmeyeceğim. Bu ifadeler üzerine Kaniş Karumu kararını verdi.²⁵⁹”

Metinde görüleceği üzere hediye verilmezse nişan bozulmaktadır. Bunun haricinde daha çocuk yaşta nişanlanma örneklerine de rastlamaktayız. Örneğin Bayan Lamassi'nin Pasu – kin'e gönderdiği mektup ve Ahuwaqar'ın Zuba'yı dava ettiği metin bize bu uygulamayı kanıtlamaktadır. Her iki metne göre kızların büyüdüğü ifade edilmekte ve “kızı Tanrı Assur'un kucağına koy” ifadesi kullanılarak geçmişte

²⁵⁵Bilgiç, E., Vdd.(1990). *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,32

²⁵⁶ Albayrak, İ., 2000b,a. g. m., 36

²⁵⁷ Bayram, 1998, a. g. m.,77

²⁵⁸ Balkan, K.(1987), *Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması*, Belleten, Cilt LI, Sayı 200, Ankara, 422

²⁵⁹ Bayram, S. – Kuzuoğlu, R. (2013). *Kültepe Metinlerinde Evlilik*, Aktüel Arkeoloji Dergisi, Sayı: 35, İstanbul, 2013, 69.

olan nişanlılığın artık evlilikle sonuçlanması istenmektedir. Ancak bazı durumlarda evlilik gerçekleşmemekte ve nişan bozulmaktadır.

“Ahuwaqar (şahit olarak) bizi tuttular ve Ahuwaqar Zubaya şöyle dedi:”Kız kardeşim (şimdi artık) büyüdü (=evlilik çağına ulaştı), buraya gel, (ve) Kaneş şehrinde kız kardeşimi eş olarak al(=kız kardeşimle evlen). Zuba şu cevabı verdi: O (kız kardeşin, orada) otursun. Ahuwaqar şöyle konuştu: Kaniş şehrinde (kız kardeşim hakkında) onu, Koloni (=karum) mahkemesinin [kara]rını ver. Senin ayağın uzaktadır(sen uzakta olan bir yerde bulunuyorsun)kız kardeşim ne zamana kadar (Kaniş şehrinde) otursun(beklesin). Zuba (buna) şöyle cevap verdi: Git! Kız kardeşini gönlünün istediği yere (=kimseye) kocaya ver. Şahit: Ennam – Aşşur, Budatum’un oğlu; şahit: AB – bani.²⁶⁰”

Nişanlanma durumundan sonra, görüldüğü üzere, kimseyle evlenemez. Kızın evlenmesi için nişanlılıktan vazgeçilmesi gereklidir. Burada söz hakkı erkeğe aittir. Kadın bu işte bir subje değil, bir objedir²⁶¹.

Yerli tüccar ilişkilerinde durum farklılık arz eder. Bu durumda Anadolu’da geçerli kurallara göre hareket edildiği görülmektedir. Mezopotamya’da görülen evliliklerde olduğu gibi bir hediye söz konusudur²⁶². Babaları olmaması durumunda bu görevi erkek kardeşleri üstlenmektedir²⁶³. Metinlerde ilk eşlerini kasıtlı Aşşatum – genelde Asur’da oturuyor- Anadolu’daki eşlerinden bahisle Amtum terimini kullanmaya özen gösteriyorlardı²⁶⁴.

Evlilik ailenin başlangıcıdır. Ancak elde edilen bilgiler evliliğin nasıl gerçekleştiğini ve evlilik sırasında düğün veya yemek gibi faaliyetler gerçekleştirildiği hakkında bilgimiz yoktur. Ancak bir metnin son kısmında bulunan “a – ha - <at>niqa – sa a-na – Istar ta – aq – lu – up” ifadesi evlilik çağına gelen genç kızlarla ilgili bir adetten bahsedilmektedir. Bu ifade İ. Albayrak tarafından “kız kardeşimiz başını İştâr için açtı” olarak tercüme edilerek, genç kızların evlenecek yaşa geldiklerini göstermek maksadıyla tanrıça İştâr için düzenlenen bir törende başlarını açmak

²⁶⁰ Balkan, 1987, a. g. m., 421.

²⁶¹ Balkan, 1987, a. g. m., 425.

²⁶² Kınal, F. (1956), *Eski Anadolu’da Kadının Mevkii*, Belleten, Cilt XX, Sayı 79, Ankara, 359.

²⁶³ Bilgiç – Bayram, 1995, a. g. e., 109.

²⁶⁴ Albayrak, İ. (2000a). *Kültepe’den Yeni bir Vasiyetname*, ArAn, Volume IV, Ankara, 9.

şeklinde değerlendirilmektedir. L. G. Gökçek ise, “başını açmak” kelimesini “saçını düzenlemek” olarak tercüme etmekte ve tanrıça İştar adına düzenlenen bir törende genç kızların düğün merasimi için saçlarını yaptırdıkları şeklinde yorumlamaktadır.²⁶⁵ Evlilik sırasında ise iş resmiyete aktarılır ve bir sözleşme düzenlenirdi.

Evlilik sözleşmesi metinleri (Bay) X, (Bay)Z'nin kızı (Bayan) Y ile evlendi başka bir zevce alamaz şeklindedir²⁶⁶. Bu durumda Anadolu'da monogaminin tercih edildiği görülmektedir. Ancak metinlerde geçen Anadolu'da sahip olamaz ifadesinden tüccarların Asur şehrinde evlenebileceği ihtimalini ortaya çıkartmaktadır. Metinlerde geçen “*beraber zenginleşecek beraber fakirleşecekler*” şeklindeki ifade eşlerin eşit durumda olduklarını göstermemiştir. Kadının çocuk doğuramaması sonucunda ise durum değişmektedir. Bu durumda başka bir zevce kelimesini takiben kadın kocası için bir esire alacak, fakat bir erkek çocuk elde eder etmez esireyi geri satacaktır²⁶⁷. Diğer bir seçenek olarak karı - koca evlatlık almak suretiyle bu gereksinimlerini karşıladıklarını söyleyebiliriz.

Her eskiçağ kavminde görüldüğü üzere bu devirde de evlatlık alma görülmektedir. Ancak evlatlık alma işlemine alışveriş gözüyle bakılıyordu ve bu sebeple iki tarafın karşılıklı haklarını ve görevlerini belirten bir senet yapılıyordu²⁶⁸. Bu işleme tabi olan, evlatlık alınan, kişi anne ve baba istemese de evde oturmaktadır. Eğer üç yıl içerisinde çiftin çocukları olursa evlatlık alınan kişi mirasta yararlanamaz ve evlatlık alan aile, onu satma hakkına sahiptirler²⁶⁹. Evlatlık alma işlemi sadece çocuk sahibi olmak için değil çocuklarına eş olması için de gerçekleştirilmektedir. Örneğin Şubbianika adlı kız evlatlık alınmış ve sonra evlatlık alan ailenin oğlu ile evlendirilmiştir²⁷⁰. Buradaki amaç kız üzerinde tam bir hâkimiyet kurmaktır. Örnekte de görüldüğü üzere evlatlık alınan kişi çocuk olabileceği gibi yetişkin de olabilirdi.

²⁶⁵ Bayram – Kuzuoğlu, 2013, a. g. m., 71.

²⁶⁶ Bilgiç, E. (1951). *Hititlerden Önce Anadolu Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XI, Sayı 3, Ankara, 230

²⁶⁷ Bilgiç, 1951, a. g. m., 232.

²⁶⁸ Alpman, 1970, a. g. m., 317.

²⁶⁹ Bayram, 1998, a. g. m., 80 – 81.

²⁷⁰ Alpman, 1970, a. g. m., 321.

Evlilik durumu haricinde çiftlerin ayrılması da söz konusudur. Bu nedenle erkek ve kadın evlilik sözleşmesi yaparken ayrılma durumlarında ne tür bir ceza alacaklarını belirtmişlerdir. Mukavelede yer alan şartların yerine getirilmemesi durumunda da boşanma yoluna gidilmiştir.

“Šakriušwa, Aššur – Taklaku'nun karısıdır. Koca ve karı boşandılar. Taraflardan biri diğerine herhangi bir şey için dönmeyecek (herhangi hukuki bir talepte bulunmayacak.) O kadının fiyatı (bedeli) hususunda da (tarafklar birbirlerine) dönmeyecekler (bir itirazda bulunmayacaklar.) Šakriušwa, ister bir yerliye, isterse bir tüccara (Asurlu tüccara) kalbinin istediği yere gidecek.”²⁷¹

İkinci bir eş alması ve eşini bu sebeple boşaması durumunda erkeğe ceza olarak ağır para cezaları öngörülmektedir²⁷². Eğer çift çocuk sahibiyse, erkek boşanma parası dışında nafaka da vermektedir. Örneğin Asurlu Pilah - İştar'ın boşandığı anlaşılan eski karısı yerli Tatana'ya nafaka olarak; yiyecek yağ ve odun ihtiyacını karşılamak üzere her 8'er mina bakır ile her sene gerekli kumaşı vereceği Wahšuřana karumu tarafından alınan hukuki belgeyle karara bağlanmıştır²⁷³.

Tüccarların ölmeleri durumunda üzerindeki malları nasıl paylaşılacağı göstermek amacıyla vasiyetnameler bırakmışlardır. Kültepe tabletleri arasında bulunan vasiyetnameler sadece birkaç adettir. Vasiyetnamelerin bu kadar az olmasının sebebini W. Von Soden özel bir durum veya tercihli bir varisin olmadığı hallerde, geleneklerin miras hukukunu yeterince düzenlemiş olmasına bağlamaktadır²⁷⁴. Ele geçen belgeler genelde varislerinin arşivlerinde bulunmuştur. Çünkü varisler ileride problem çıkması ihtimaline karşın vasiyetnamenin kopyalarını muhafaza etmişler ve gerektiğinde onu kullanarak problemlerini çözmüşlerdir. Ele geçen belgeler arasında sadece mal varlığı değil borçlarının da miras kaldığını görmekteyiz:

“Uřur – řa – İřtar'a, İddin – Aššur'dan şöyle söyle: Akadiya öldü. Sana 1 mina gümüş borcu bıraktı. Bronz (eřyalar) rehin edildi. Rehin koyduğum br[onz] (içinde) Lamassum'a ait 1 seqel (bile) yok. Burada Ela'nın vekilleri Akadiya hayattayken

²⁷¹ Sever, H. (1992). *Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karum Kararı*, Belleten, C. LVI, S. 217, 668.

²⁷² Bayram, 1998, a. g. m., 78.

²⁷³ Bilgiç, – Bayram, 1995, a. g. e., 109.

²⁷⁴ Albayrak, 2000a, a. g. m., 1.

geldiler ve Puzur – İli onları bilgilendirdi (ve) onlar geri döndüler ve Akadiya öldükten sonra buraya (tekrar) geldiler, biz onları bilgilendirdik. Adamlar kötü niyetli! Babamızın evine itibarsızlık koyacaklar. Lamassatum senin evinde oturuyor (ve) şöyle söylüyor: “Vasiyetnameye göre bir kız kardeş de kız kardeştir (diye)” hükmediyor ve vasiyetnameyi açmak için hazır duruyor (bekliyor). Eğer sen gelmezsen babamızın evine itibarsızlık koyacaklar. (durum) sana bağlı! İli – Alum’un oğlu ile ilgili olarak tableti alıp (almadığı) veya şahitleri tanrı kapısına gönderdiği (hakkında) beni bilgilendir. Usanum ve arkadaşlarının Taḥsistum – belgesini sağla!²⁷⁵”

Metinde de görüleceği üzere kız kardeşler de miras üzerinde hak sahibidirler. Ayrıca ölen kişinin eşi bazı durumlarda oğullarından fazla hakka sahiptirler. Örneğin Kültepe’de bulunan bir vasiyetnamede:

“Karım, gümüşü oğullarımla birlikte paylaşacaklar. Gümüşten onun hissesi (hem) anne (hem de) baba (olarak)tır. Ev, gümüş ve sahip olduğum her şey (karım) öldükten sonra Şu – Bēlum’undur. Alacaklılarımı oğullarım karşılayacaklar (ödeyecekler) ve bana arta kalan gümüşten 1/3 mina altın, 1 mina gümüş ve bir bayan köleyi abşalim ayıracak ve alacak.²⁷⁶”

Evlilik dışında miras ve benzeri durumlarda da eşitlik söz konusudur. Çiftlerin ayrılması durumunda ise ayrılan cezayı ödemektedir. Erkeğin kadına nafaka vermesi durumu ise Eski Anadolu toplumunda Mezopotamya’da olduğu gibi çocuklar sadece babanın yanına değil, annenin de yanına verilmektedir.

3.2.2. Hitit öncesi dönemde Anadolu borçlanma hukuku

Bu devir Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticaretin yoğunlaştığı bir devirdir. Ticarete dayanan bu sistem içerisinde borçlanma doğal bir eylemdir. Fakat tüccar sayısının artışı ve sistemin akıcı bir şekilde işlemesi, ileride sorunların yaşanmasına da sebep olmuştur. Özellikle ödenmeyen borçlar ve tüccarların emanete verdikleri mallar bu problemlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu sebeple borçlanma sırasında taraflar bir sözleşme yapmışlar ve bu sözleşmelerin

²⁷⁵ Albayrak, İ. (2006). *Kültepe Tabletleri IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 96, 97.

²⁷⁶ Albayrak, 2000a, a. g. m., 7, 8.

yerine gelmediği durumlarda karuma başvurmuşlardır. Borç mukaveleleri ise iki kopya halinde yazılmış ve kişilere verilmiştir. Bu sözleşmeler ise tüccarların kişisel arşivlerinde saklanmıştır.

Tüccarlar ticaret hayatlarını sürdürürken kendi aralarında firmalar da kurmuşlardır. Bu firmaları ifade eden kelime olarak ya elbatum ya da bet abi kullanılmıştır²⁷⁷. Bu firmalar bir şirket gibi tüm ticari işlemleri yürütmektedir. Bazı durumlarda hukuki meseleler de ortaya çıkmaktadır.

“Ben Naruqqum’u sana verdiğimde oğlun, kadın – erkek kölen ve evin yoktu. Benim naruqqum’um olan gümüğü kendi oğlunun ve karının üzerine geçirttin ve haksızlık yapmak için hakaya izin verdin”²⁷⁸

Naruqqum şeklinde adlandırılan firmalar haricinde tüccar evleri de bulunmaktadır. Tüccar evleri tüccarlar tarafından oluşturulmuş ve borçlanma, kefalet gibi durumlarda önemli bir rol üstlenmiştir. Asurlu tüccarların haricinde yerli tüccarlar da tüccar evleri kurmuşlardır. Belgelerde yerli tüccar evlerinin de borç verdiği görülmektedir.

“Babam öldüğünde ben ve sen bulunduk. Babamız 1 şeşel gümüğü(miras) bırakmadı. (Bunun üzerine) ben yerli tüccar evine girip 2 mina gümüğü yerli tüccar evinden aldım ve babamızın defni için harcadım.”²⁷⁹

Bu devirde tüccarların hakları hukuk ile garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Bu hukukun temsilcisi karum mahkemeleridir. Bu mahkeme kayıtlarında ise borçlanma sırasında bir kefil verildiği de görülmektedir. Söz konusu borç ödenmediğinde ise bu kefil devriye girer veya karum tarafından sorumlu tutulurdu. Bunun yanında borç karşılığı rehin gösterme yoluyla borcun ödenmesi de vardır. Bu konuda belgeler kumaş, köle veya borçlunun ailesinden biri rehin alınmaktadır. Borcun ödenmediği durumlarda ise bu rehine borcu verene geçmektedir.

²⁷⁷ Sever, H. – Çeçen, S. (2000). *Naruqqum - Ortaklığı Hakkında Yeni Bir Belge*, ArAn, Volume IV, Ankara, 167.

²⁷⁸ Sever, H.– Çeçen, 2000, *a. g. m.*, 173.

²⁷⁹ Albayrak, 2000b, *a. g. m.*, 40.

Borçların zamanında ödenmemesi durumunda faizin ayrıca başladığı gerek borç vesikalarında geçen “*šumma ina umišu mal’ūtim la išqul x siq.TA ... Šibtum Uşšab*” eğer gününün doluşunda tartmazsa x’er şeşel gümüş faiz ilave edecek gibi kayıtlardan, gerekse metinlerde *a ša Šibtim ūtar* = faiziyle geri dönecek kaydından anlaşılır²⁸⁰. Faiz oranları çok farklı olsa da karum tarafından kabul edilen faiz her 1 mana için 1 ½ şeşel gümüştür. Bu oran bakır söz konusu olduğunda her biltum için 1 ½ mana bakır olarak geçmektedir. Bu faiz oranlarının belirlenmesinde karum dairesinin yetkili olduğu bilinmektedir²⁸¹. Ancak bazı belgelerde geçen taş levhanın hükmüne göre faizi alınacak ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre tüccarların faizleri şahsi kanaatlerine göre değil bir kanun çerçevesinde aldığı sonucunu çıkarabiliriz:

*“(Borçlu olduğum) parayı (ona) göndereceğim ve o, para için faizi, faizin faizini taş levhanın sözüne göre alacak.”*²⁸²

Borcun ödenmemesi durumunda ise rehin alma, köle olarak satılma ve haciz durumlarıyla karşılaşılmaktadır. Köle olarak satılma durumu borcun miktarına göre değişmektedir. Düşük miktardaki borçlarından dolayı ömür boyu köle olarak kaldıkları şeklinde yorumlamamak gerekir²⁸³. Rehin tutulma durumunda ise devreye yerliler veya tüccarlar tarafından işletilen tüccar evleri devreye girmektedir. Çünkü rehin tutulan kişiler bu tüccar evlerinde tutulduğuna dair belgeler mevcuttur:

*“Ennat – Aşşur’a söyle Kuşatum şöyle (söylüyor)! Sen benim kardeşimsin! Burada benim yanımda kimse yoktur, kardeşlerim beni yerli tüccar evine bıraktılar. Lütfen bayan köleye dikkat et ve ilk ulak ile bana gelsin! Burada yanımda (ne) bayan hizmetkârım (ne de) erkek (hizmetkarım) var.”*²⁸⁴

Borçlu veya Karum parayı ödemediği zaman rehin tutulan kişi serbest bırakılmaktadır. Borç ödenmediği takdirde alacaklı rehin tutulan kişiyi kiralayarak borcunu telafi etme yoluna gitmiştir.

²⁸⁰ Bilgiç, 1940b, a. g. m., 343.

²⁸¹ Şahin, 2000, a. g. m., 464.

²⁸² Sever, H., 1990, a. g. m., 256.

²⁸³ Bayram, S., 1998, a. g. m., 81.

²⁸⁴ Albayrak, 2000b, a. g. m., 39 – 40.

“Enna – Aššur, Mannu – Balum – Aššur’un be’ülātum’u (olan) 10 ½ šeşel tasfiye edilmiş gümüşü Šū – Enlil’e verdi. Mannu – Balum – Aššur, paradan (dolayı) rehin alınmıştır. Eğer herhangi bir yere giderse, ben onu kiralayacağım ve (onun) [ki]raları (onun) borcunu telafi edecek. Karuwa’nın huzurunda, Šū – Bēlum’un huzurunda. Para, onların sağ olanlarının başına bağlanmıştır.”²⁸⁵

Bazı durumlarda ise rehin tutulan kişi öldürülecektir şeklinde ifadeler kullanılmıştır. *“Eğer karum parayı ödemez ve istenen kimseyi vermezse rehin tutulan Asurlu öldürülecektir.”²⁸⁶*

Haciz ise borcun karşılığında gösterilen mülkün borç veren tarafından alıkonulması durumudur. Alacaklı Su – Suen’in borçlu Assur – Nada’nın miktarı verilmeyen alacağına karşılık iki eşeğini, kadın kölesini ve uşağını alıkoyduğu kaydedilmiştir²⁸⁷.

3.2.3 Hitit öncesi dönemde Anadolu toprak hukuku

Bu devre ait belgelerin çoğu Asurlu tüccarlardan kalmaktadır. O sebeple tarla ekimleri nasıl yapılırdı, tarla kiralama nasıl gerçekleşirdi şeklindeki soruları cevaplamak imkânsızdır. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar incelendiğinde Anadolu’da arpa ve buğday gibi ürünlerin yanında soğan baklagillerden bir ürün, üzüm, incir nar meşe palamudu gibi ürünler de yetişmektedir.

Asurlu tüccarlar seyahatleri esnasında kullanmak üzere tahıl almışlardır.

“2’şer šeşel gümüş ve 1’er şimid(30 litre) buğday senin bir aylık yiyeceğindir.”²⁸⁸

Asurlu tüccarlar yerlilere verdikleri borç karşılığında faizi tahıl ve benzeri ürünler üzerinden hesaplamışlardır.

“1 mina 9 šeşel liti(cinsi) kaliteli gümüş, İşpunuman ve Amelia’daki oğulları Talia ve Taliş üzerindedir. Pūšu – kēn alacaktır. Hasat zamanı geldiğinde, [yarısı] arpa yarısı buğday (olmak üzere) x çuval (hububatı) faiz olarak ilave edecekler. Adudu’nun [oğlu x’in huzurunda].”²⁸⁹

²⁸⁵ Bilgiç – Bayram, 1995, a. g. e., 14 – 15.

²⁸⁶ Albayrak, 2000b, a. g. m., 221.

²⁸⁷ Çeçen – Bayram, 1996, a. g. m., 581.

²⁸⁸ Öz, E. (2014). *Kültepe Metinleri Işığında Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 14.

²⁸⁹ Öz, 2014, a. g. e., 15.

Asur Koloni Çağı'nda yerli krallar tarımsal faaliyetleri düzenlemek üzere atanmış bazı görevliler de bulunmaktadır. Bunlarda ilki Hububat Amiridir. Belgelerde GAL še'im olarak geçen bu görevli, saraya ait tahılın toplanması, kayda geçirilmesi, yöneticilere tahsis edilecek hububatın ayrılması ve diğer Anadolu şehirlerine hububat sevkiyatı gibi işlerden sorumlu şahısları denetlemektir²⁹⁰. Bunun yanında değirmenciler başı ve harman yeri amiri bulunmaktadır. Görüleceği üzere Anadolu'da kurulan şehir devletleri toprak idaresini önemsemiş ve bunun işletimini hukuki ve idari çerçevede denetlemişlerdir.

Tarım faaliyetinde en önemli etmen sudur. Bilindiği üzere Mezopotamya şehirleri akarsu kenarlarına kurulmuştur. Nehirden kanallar aracılığıyla su temin edilmiş ve tarımsal ürün potansiyeli arttırılmıştır. Anadolu'da böyle bir kaynak olmadığından daha çok küçük akarsular ve kuyu suları değerlendirilmiştir. Kültepe metinleri arasında yer alan bir arazi satış belgesinde bu durum vurgulanmıştır

“Kubidahšu'nun mührü, kralın [...] amiri Šadahšu'nun mührü, Kutu[...]nın mührü, Halkiašu'nun mührü, Dušulla'nın mührü. 4 tarla ve kendi tarlalarına yakın bir bahçeyi Kubidahšu, Ašu(w)at'a 7 mina gümüş sattı. Giden(akan) sulama suyunun tamamı her ikisininindir. Eğer Kubidahšu, sözleşmeyi bozarsa 14 mina gümüş Ašu(w)at'a tartacak. Eğer Ašu(w)at sözleşmeyi bozarsa, 7mina gümüş tarlaların bedeli olarak taşıyacak(tutacak) ve 7 mina gümüşü Kubidahšu'ya tartacak.”²⁹¹

3.2.4. Hitit öncesi dönemde Anadolu ceza Hukuku

Asurlu tüccarlar yerli krallıklarla anlaşmalar imzalamışlardır. Bu anlaşmalarda bir suç olduğunda tüccarların Aşşur'un hançeri üzerine yemin edilmesi kabul edilmiştir. Ancak bir belgede bu usulün bozulduğu görülmektedir. Anlaşmada belirtilenin aksine, belgede isimi geçen Aşşur – Taklaku'nun bir yerli gibi suya girmesi istenmektedir.

“Saray Aşşur – Taklaku'yu yakaladıktan sonra 2 ay geçti ve bir karum (heyeti) saraya çıktı ve kral ve kraliçeye şöyle söyledi:” (O) adam(Aşşur – Taklaku) suç

²⁹⁰ Öz, 2014, a. g. e., 61

²⁹¹ Öz, 2014, a. g. e., 67.

işlemedi ve uygunsuz bir davranışta bulunmadı. Adamı serbest bırakın! Bizimle birlikte (bu) adam burada bir firmaya sahiptir ve bizimle beraber (her zaman) emrinize amade olacaktır.” Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: “Tawiniya’dan gönderilmiş mektubu getiren ve düşmanımıza istediği bilgiyi taşıyacak olan ve başımızı (met. Başım) araştırarak olan (kimseyi) buraya getiriniz ve kardeşiniz (Aşşur – Taklāku) serbest kalsın.” Karum şöyle dedi: “O(Aşşur – taklāku) hazır olsun (ve) tanrı Aşşur’un hançeri üzerine yemin etsin veya sizin şehrinizin(met. Senin şehrinin) bir yerlisi gibi (aklanmak için) nehre gitsin! Hiçbir şekilde alışveriş yapmadığına ve Tawiniya’ya(herhangi bir şey) götürmediğine; Tawiniyalı kralın istediğini yerine getirmeyeceğine dair, onun yerine Aşşur’un hançeri üzerine biz yemin edelim. Kardeşimiz(Aşşur – taklāku), tawiniyalı (kralın) istediğini yerine getirmeyecek!” Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: “Elimizde tuttuğumuz tableti yemin için size göndereceğiz(met. Göndereceğim), adamı buraya getirin! Eğer adamı getirmezseniz, 1 mina amutum veya 10 mina altın verin ve kardeşiniz(Aşşur – taklāku) serbest kalsın. Eğer (bu istediklerimiz) bize vermezseniz; fikrinizi değiştirmez ve onun adını söylemezseniz, kardeşiniz ölmüştür(onu ölü bilin)! Asur şehrinin tableti gereğince, Kaniş kārūm’u küçük (ve) büyük (meclisler) bizi (şahit olarak) belirledi ve Aşşur’un hançeri önünde (şahitliğimiz hakkında) tableti verdik.Amur – Aşşur’un huzurunda, Uşur – ša – İstar’ın huzurunda, İlī – nādā’nın huzurunda, buzazu’nun huzurunda.”²⁹²

Bunu isteyen tarafın Kaniş karum’dan gönderilen heyet olması durumu daha da farklılaştırmaktadır. Mezopotamya kanunnamelerinde sık sık görülen bu uygulamanın, yazılı hukuka geçmemiş olan Anadolu yerlileri tarafından kullanılması dikkat çekicidir. Teamül hukukunun bir kültürün orijinal parçası olarak düşünürsek su ordali şeklinde adlandırılan bu uygulamanın Anadolu’ya ait olduğunu göstermektedir. Bu durumda Anadolu ve Mezopotamya arasındaki etkileşimin çok öncelere dayandığını ve bu çerçevede bazı geleneklerin Mezopotamya hukukuna yansıdığını ifade edebiliriz.

Diğer taraftan Anadolu koloni devri belgelerinde kan parası ve hapisane tarzında ceza yöntemleri de uygulanmaktadır. Hapisane uygulaması ise o devirde insanları cezalandırmak için değil zanlıyı soruşturma aşamasında tutuklu olarak

²⁹² Günbattu, 2000a, a. g. m., 76 – 77.

muhafaza etmek, eğer suçluysa cezanın infazına kadar suçluyu sağlam ve hayatta tutmak için kullanılıyordu²⁹³. Örneğin kaçakçılık yapmakla itham edilen tanınmış tüccar Pušu – Ken ve yerli kralla arasındaki ticari bir meseleden dolayı anlaşmazlık çıkan Bazia adlı Asurlu hapse atılmıştır²⁹⁴.

Kan parası “Damu” şeklinde adlandırılan uygulama ise ölen bir Asurlunun yakınlarına, herhalde şehir meclisinin kararı gereğince bir miktar kan parası ödenmesidir²⁹⁵.

“Waklum Karum Kaneš’e şöyle söylüyor: Şehir kararı Hamrum’da verdi. Ennam – An’ın oğlu Aššur – Rabi, komiseri Kaniş’e gönderecek ve Ennam – An’ın kan parası oğluna ödenecek”²⁹⁶

Kültepe metinlerinde ölüm cezasına da rastlanılmaktadır.

“Waklum Kaniş karumuna şöyle söylüyor: Altın konusunda (Asur’un) verdiği hükme ait (olan ve) size gönderdiğimiz tableti ben geciktirdim. Altına gelince: biz planı henüz yapmadık. Altın meselesi önceliklidir ve biri diğerine (fiyatı) karşılığı satacaktır. Dikili taşın hükmü gereğince adı geçen Asurlu altını Akadliya, Amurruluya (veya) ve Subartuya (yani) herhangi bir kimseye veremeyecek. Verdiği takdirde ölecektir”²⁹⁷.

Metinde de görüleceği üzere söz konusu edilen altını birine vermesi durumu o kişinin ölümüne sebep olmaktadır. Bunun dikili taşta belirtilmesi, bu cezanın Asur geleneğinde olan ve kanun hükmünde görülen bir ceza gibi algılanmasına yol açmıştır. Zira adı geçen dikilitaş hakkında hiçbir arkeolojik bulgu yoktur. Hammurabi Kanununun görüldüğü bir devirde Asur krallığının da bir kanunnamesi bulunduğu ve bu kanunnamenin dikili taş olduğu düşünülmektedir.

3.3. Hititler ve hukuk anlayışı

Hititler Hint-Ari kökenli bir kavimdir. Anadolu’ya MÖ 2. Binyılın ilk çeyreğinde göç ettiği bilinen bu kavim, Anadolu’da siyasi bütünlüğü sağlayarak Antik

²⁹³ Dinçol, B. 2003, a. g. e., 39.

²⁹⁴ Günbattı, 2000b, a. g. m., 220.

²⁹⁵ Günbattı, C., 2000b, a. g. m., 220.

²⁹⁶ Çeçen, 1990, a. g. m., 37.

²⁹⁷ Sever, H., 1990, a. g. m., 260.

Yakındoğu'nun en büyük imparatorluklarından biri haline gelmiştir. Bu kavmin öncelikle devlet haline gelişi ve imparatorluk mevkiine erişmesi bir sürecin sonucudur. Bu süreç içerisinde iç kargaşalar ve siyasi darbelerde yer almıştır.

Hitit krallığının ilk kralı Hattuşili'dir. Hattuşili gereğince onaylanmış ilk hükümdar olsa da, meclis, ihtiyar heyeti, rahipler ve komutanlar gibi gelişmiş kurumlarıyla tanımlı bir siyasal yapı yerli yerindedir. Ancak Hattuşili öncesindeki kralların nerede hüküm sürdüğü bilinmemektedir ve kralın adı Hattuşa'yı onun başkent yaptığını düşündürmektedir²⁹⁸. Hitit krallığının ilk kralı olan Hattuşili Güneydoğu Anadolu üzerine seferler düzenlemiş ve sınırlarını Kuzey Suriye'ye kadar genişletmiştir. Sonraları ise iç idare ile ilgili sorunlarla ilgilenmiştir. Hattuşili'nin bıraktığı vasiyetnamede bu sorunlardan bahsedilmekte ve krallığın daim olması için en önemli mesele olan veliaht seçiminden bahsetmektedir. Veliaht olarak seçilen kişinin Pankuş tarafından onaylanmasını da istemektedir.

“İşte Murşili benim oğlumdur. Onu tanıyın! Onu tahta oturtun²⁹⁹”

Hattuşili tarafından veliaht olarak atanan ve Pankuş tarafından onaylanan Murşili ilk olarak selefinin yolunda yürümüş ve Kuzey Suriye üzerine sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonrasında Babil şehrine hâkim olmuştur. Bu olay Babil kaynaklarına “Hattili adam geldi” şeklinde yansımıştır. Ancak dönüşünde kendisine suikast düzenlenecek ve Murşili öldürülecektir.

Pankuş meclisinde onaylanmasına rağmen I. Murşili sarayda öldürülmüştür. Bu da saraydaki fikir ayrılığının kanıtıdır. Hukuk idari, sosyal ve ekonomik meseleleri uygun bir şekilde çözmekle yükümlüdür. Ancak görüldüğü üzere bu görevini tam olarak gerçekleştirememiştir. Murşili'den sonra gelen karanlık devir bunun kanıtıdır.

Karanlık çağdan sonra tahta geçen Telepinu yayınlattığı fermanla kardeşkanı dökülmesini yasaklamıştır³⁰⁰. Ayrıca fermanla görülen suçun ferdiliğini gösteren madde dikkat çekmektedir. Tarihi sürece bakıldığında, Telepinu fermanında yer

²⁹⁸ Khurt, 2013, *a. g. e.*, 315.

²⁹⁹ Alp, S.(2011). Hititler Çağında Anadolu, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, 69.

³⁰⁰ Alp, 2011, *a. g. e.*, 61.

alan ilkelere tam anlamıyla uyulmadığı görülmektedir. I. Şuppiluliuma ve III. Hattuşili seleflerini tahttan indirmişlerdir. Ancak izledikleri sistemli ve başarılı politikalar sonucunda Hitit devletini bölgesel güç haline getirmişlerdir. Bu başarı onları halkın gözünde meşrulaştırmıştır. Ancak yine de dua metinlerinde bu günahların çeşitli şekillerde cezalandırıldığı da görülmektedir.

Karanlık çağın ardından gelen dönemde Pankuş meclisinin güç kaybettiğini de görmekteyiz. Eski Hitit çağında kralın soyundan birine verilen ölüm cezasının Pankuş tarafından onaylanması gerekiyordu³⁰¹. Ancak bu devirde Panku yetkisini kaybetmiş ve bir danışma meclisi statüsüne inmiştir. Belgelerde Pankuya yapılan tek atıf IV Tudhaliya'nın talimatnamesinde bulunmaktadır³⁰².

Hitit krallığı III. Hattuşili'den sonra zayıflamaya başlamıştır. IV. Tuthaliya bu gücü devam ettirmek istemiş ve devleti yeniden tesis amaçlı ferman yayınlamıştır. Bu devirde Hititler Kuzey Suriye üzerindeki hâkimiyetini kaybetmişlerdir. Bunun müsebbibi Asur krallığıdır.

Hitit krallığında iki başlılığın devamı ve Hattuşada yaşayan kralın sürekli taviz vermesi sonucunda yaşanan krizler Hitit krallığını güçsüz bırakmıştır. Bunu izleyen zamanlarda Ege Göçlerinin başlaması Hitit devletinin sonunu getirmiştir. Hitit krallığının Güneydoğu Anadolu'daki vassalları siyasi yaşamlarını sürdürse de Anadolu'daki Hitit hâkimiyeti sona ermiştir.

Bölgesel bir güç haline gelmiş ve dünya medeniyetlerine büyük katkılarda bulunmuş olan bu devletin hukuksuz olması elbette imkânsızdır. Her ne kadar hukuk kurallarına idari güç savaşlarında ihlal edilse de Hitit krallığı gelişmiş bir hukuk sistemine sahiptir. Boğazköy'de yapılan kazılarda çıkartılan iki tablette yer alan 200 maddelik yasa metni bunun kanıtıdır. İlk tablet bireylerin hukukunu ve mülkiyetleri koruyan kanunları, ikincisi ise, arazi edinme ve tarım gereçlerine sahip olma ile ilgili konuları kapsamakla birlikte bir fiyat tarifesi içermekte ve cinsiyete

³⁰¹ Reyhan, E. (2007). *Anadolu'da Hitit Dönemine Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya*, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 130, İstanbul, 1

³⁰² Reyhan, 2007, a. g. m., 2.

ilişkin suçlara verilecek cezaları saymaktadır³⁰³. Veraset, adoption ve ticaret hukukundan çok az bahsedilmekte veya hiç bahsedilmemektedir³⁰⁴. Hitit kanunları dört aşamadan geçmiştir: 1. İlk önce geleneksel düzenlemeler toplanmış, 2. Sonra işkence cezaları yerine tazminat olarak hayvan kurbanlar konmuş, 3. Ölüm cezaları kısıtlanmış ve maddi cezalar artırılmış ve nihayet 4. Para cezalarının miktarında indirime gidilmiştir³⁰⁵.

Hitit hukukunun kaynaklarını kralların yayınladığı fermanlar, vasiyetnameler, bağış belgeleri, talimatnameler ve yasalar oluşturmaktadır. Bu belgelere göre Hititler gelişmiş bir hukuk sistemine sahiptir. Hukukun uygulayıcısı ise halk meclisleridir. Eski krallık devrinde pankuş Meclisi yargılama yetkisine sahiptir³⁰⁶. Pankuş meclisi yargılamaları başkentte yapmaktadır. Eski krallık devrinde güçlü konuma sahip olan pankuş meclisi kral soyundan gelen birini cezalandırma ve veliaht belirlemede önemli bir yere sahiptir³⁰⁷. Ancak bu yetkisi zaman içerisinde kaybolmuş ve imparatorluk devrinde etkinliğini yitirmiştir.

Hukuku uygulayan mahkemelerdir. Hititlerden kalan çivi yazılı belgelerde şu memurların veya makamların mahkeme yetkisinden bahsetmektedir.

- 1 – LusMeşşu.GI<<İhtiyarlar Meclisi>>
- 2 – MAŞKIM URU^{KI} <<Şehir Komiseri>>
- 3 – ^{LU2} – MEŞDUGUD <<Yüzbaşılar>>
- 4 – *Bel madgalti*<<Askeri Vali>>
- 5 – Bel KUR^{TI}
- 6 – Kral³⁰⁸

Kral baş yargıç unvanını taşımaktadır ve Şehir Kapısı denilen yerde mahkemeleri yönetmektedir. Onun verdiği hükme karşı gelmek cezayı gerektirmektedir³⁰⁹. Bu ceza da ölümdür.

³⁰³ Dinçol, A. M. (1990). *Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku ile Etkileşimi*, AnAr, Cilt XII, İstanbul, 84.

³⁰⁴ Alp, S. (1947a). *Hitit Kanunları Hakkında*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt V, Sayı 5, Ankara, 467.

³⁰⁵ Dinçol, A. M., 1990, *a. g. m.*, 85.

³⁰⁶ Dinçol, A. M. (1982). *Hitit Uygarlığı*, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Cilt 1, Görsel Yayınları, İstanbul, 54.

³⁰⁷ Reyhan, 2007, *a. g. m.*, 2.

³⁰⁸ Alp, 1947a, *a. g. m.*, 481.

“Büyük Kral Arnuvanda, büyük kraliçe Aşmunikal ve kralın oğlu tuhkanti(veliaht) Tudhaliya(mülk ve personel) aldılar ve armağan olarak hizmetkârları, tapınak kölesi kuvatalla’ya verdiler. Hiç kimse Kuvatalla’nın oğullarından ya da oğullarından alamaz bu hakkı. Büyük Kral Arnuvanda, büyük kraliçe Aşmunikal ve kralın oğlu tuhkanti Tudhaliya’nın sözleri demirdendir: (Onları) yabana atmayın, (onları) bozmayın; kim onları çarpıtırsa kafası kesilecektir³¹⁰.

Şehir kapısında ve kralın huzurunda yapılan bu mahkeme en üst düzeydeki mahkemedir. Hırsızlık, ölümlü sonuçlanan suçlar gibi önemli durumlarda Kral Mahkemesi olarak adlandırılan bu mahkeme devreye girmektedir³¹¹. Diğer mahkemelerde çözülemeyen sorunlar burada çözülmektedir. Hukuki açıdan önemli meseleler burada tartışılır ve karara bağlanır:

“Kraliçe, tunç ve bakırdan aletler, dokumalar, ok, çivi, yay, zırh, silah, köle(NAM.RA), sığır, koyun, at (ve) katır gibi hangi aletleri (ve nesnelere) sırasıyla Ukkura’nın oğlu, ‘onbaşı’ GAL.DU’ya vermiş ise ve hangi aleti kime teslim etmişse, onlarla ilgili teslim belgelerini ayrı ayrı mühürlememiştir; (yani ortada) teslim belgesi yoktur. Elde bir liste de yoktur. Kraliçe şöyle der: ‘(Hemen) gitsinler ve kraliçenin seyisleri ile araba sürücülerine (ve) Ukkura’nın oğlu onbaşı GAL.DU’yu tanrıça Lelwani’nin tapınağında dürüstçe yemin etsinler. ‘Onbaşı’ Ukkura kraliçe için yemin etti ve yemin ederken (ifadesine) şunları dâhil etti: ‘Kralın hangi aletini almışsam, işte kralın o aletiyle ilgili olarak kötü niyetli bir şey yapmadım. Onları kendim için de almadım. Elimde bulunan at ve katırlarla ilgili olarak teslim belgesi ve liste mühürlenmişti. Beni (görevli olarak) Babil’e yolladılar. Ben Babil’e gidip geri dönünceye kadar, benim üzerime hiçbir kimse bir suç atmadı(?). (Ama) o mesele yüzünden kaderim kötüye gitti. Babil’den geri geldiğimde, bana bir müfettiş gönderdiler ve o suçlamasının üzerine gitti. Ortada ne bir ihmal ne de bir komplo vardır. Ben kralın sözlerini hiçbir zaman saptırmadım. Öyle bir şey de söylemedim. Onu kraldan sakladım, (ama) onu kendim için alacağım.

“Ben böyle bir şey asla yapmam. Bu da ne oluyor? Ben eskiden yemin etmiştim. Yani bazı şeyleri zimmetime mi geçirmişim ben? O konuda sorumluluğum vardır

³⁰⁹Dinçol. A. M., 1982, a. g. e., 56.

³¹⁰Khurt, 2013, a. g. e., 355 – 356.

³¹¹Reyhan, E. (1998). *Ana Hatlarıyla Hitit İdari Sistemi*, Türkiye Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Sempozyum Bildirileri (24 – 26 Nisan 1996 Ayrı Basım) , Ankara, 195 – 196.

(ve bundan dolayı) bir şeyler zimmetime geçirmem. Saraya ait olan 3 adet katırı koştum ama onlar öldü. İki katırı zaten telafi etmiştim. Bir katırı ise henüz telafi etmedim.

“GAL.DU Tanrı huzurunda şu ifadeyi verdi: ‘üç adet atı iyi kalitewli koştum takımı(yla birlikte) Yıl Bayram(ında kullanılmak üzere) teslim aldım. Ama onlar benim yanımda öldüler. Bir adet katırı ise ‘başkan’DU.şEş’e verdim.

Eşek yularları, tekerlekler, deriden kayışlar, küçük ve büyük NAMTULLUM’u kendim için aldım(zimmetime geçirdim). Onlar yeni gem ve yular getirince, yeni olanları kralın hizmetinde kullanmak üzere üzerime aldım. Eski olanlardan ise istediğim kadarını almıştım. Bir araba oku (ve) araba örtüsünü (branda?, çul?) aldım. İki tane büyük balta ve çekici kendim için aldım. (Yeni) bir duvar halısı(?) koyduklarında, yeni duvar halısını (?) saray için alırım. Eski olan duvar halılarından (?) ise istediğim kadarını kendim için aldım.

“Kraliçenin bana ‘git, bunları götür ve onlara ver!’ diye inanlar için bana vermiş olduğu katırları ayırdım; ya kendimden ya da başkalarından aldığım katırları (onlara) dağıttım. Sarayın bana verdiği katırları ise kendim için aldım. Ona ise telafi olarak katır vermedim. Onlara iyi olan katırları da vermedim.

“Sarayın bana teslim etmiş olduğu kölelerden (NAM.RA) bir erkek ve bir kadını kendim için aldım.

“Partiya kenti deposundan bana verilmiş olan aletlerden (sadece) 2 pala bezini kendim için aldım; bir tuz küpünü(kugulla-) GAL.DU babasına gönderdi. 10 tunç alet, bir mızrak, bir el yıkama ibriği, bir bakır ölçü kabı, bakırdan bir elek, büyük bir balta, deri takımıyla birlikte bir arabayı kendim için aldım ve anneme gönderdim.

“Kraliçenin gözden geçirdiği altınla kaplı yayın kırılmış ve kakmalarının çalınmış olduğunu gördüm. Altını kendim için almadım; kakmalarını kimin çaldığını da bilmiyorum. Bu durumu görünce ürperdim ve annemin altınlarını alarak onlarla yeniden kaktırdım. Eğer bunu o zamanlar söylememişsem, bunun sebebi, kuyumcu Palla’nın bana ‘ne olursun beni şikâyet etme!’ (diye) yalvarmasıdır.

“bana saraydan verilen toplam 30 eşekten şimdi sadece 13 tanesi kaldı”³¹²

Mahkeme sırasında savunma yapan görevlinin hırsızlık yaptığı açıktır. Ancak kişi bunu edebi bir dille anlatmıştır. Konulan kişiler önce yemin etmişler, sonra

³¹² Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinden Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 116 – 117.

konuşmuşlardır. Büyük yetkilere sahip olsalar bile kraliçeler de bu mahkemelerde yargılanıyor ve aleyhine karar alındığında gereken cezaya çarptırılıyordu³¹³.

Kralın kapısı haricinde yerel mahkemeler de mevcuttur. Bu mahkemelerde davalara bakmak ve yakınmaları dinleyerek sonuca bağlamak sınır komutanlarına düşmektedir ve bu görevinde dürüst olmak zorundadır³¹⁴. Bunun yanında her şehirde olan ihtiyarlar meclisi de bu mahkemede yerini alır. Kral hukukun düzenli bir şekilde işlemesi için askeri valilere talimatnameler göndermiştir.

“Sınır komutanı ile makşim(memurları) ve ihtiyarlar cezalarda dikkatle karar verecek ve onları uygulayacaklar. Tapınaklarda eskiden olduğu gibi kanun kötü niyetlilere karşı karar verir: Eskiden idam cezası uygulanan kasabalarda idam etmeli. Ama onların sınır dışı edildikleri kasabalarda, sürgünler devam etmeli. Kasaba daha sonra arınır. Eğer biri çıkar da bir davaya ilişkin mühürlü bir tahta tablet ya da kil tablet hazırlarsa, sınır komutanı dikkatle karar verecek ve her şeyi düzene sokacaktır. Eğer hukuki sorun çok büyükse, majestelerine danışacaktır. Fakat efendisinin, erkek kardeşinin, karısının ya da arkadaşının lehine karar veremez. Ayrıca kimse rüşvet kabul edemez. İyi bir dava kaybedilemez, kötü bir dava kazanılmaz. Adil olanı yapın! Hangi şehre giderseniz gidin oranın sakinlerini bir araya toplayın: Her kimin hukuki sorunu olursa, onun hakkında karar verin ve sorunu bitirin. Bağımlı erkek ve ya kadına da aynısını yapın, ya da bekâr bir kadına...³¹⁵”

Hitit mahkemeleri ve ceza usulü yerel geleneklere de yer vermiştir. Cezalandırma işlemi hakkında belirtilen sürgün veya ölüm seçenekleri hukukun uygulanışında farklılıklar olduğuna kanıttır. Bunun yanında kanunlarda geçmese de Hitit hukukunda su ordaline rastlanmaktadır.

“Kral bir konuda kızdırılırsa bütün mutfak personeli nehre girecek. Kim suçsuz ise kralın görevinde kalacaktır. Fakat kim suçlu bulunursa ben, büyük kral onu istemeyeceğim. O eşi, karısı ve çocuklarıyla ölüm cezasına çarptırılacak³¹⁶.”

³¹³ Reyhan, 1998, a. g. e., 197.

³¹⁴ Dinçol, A. M., 1982, a. g. m., 57.

³¹⁵ Khurt, 2013, a. g. e., 358 – 359.

³¹⁶ Süel, 2012, a. g. m., 311.

Hititlere ait çivi yazılı belgelerde geçen NAM.RA ifadesi dikkat çekicidir. NAM.RA sınıfının savaşta ele geçirilen tutsaklar olduğunu ve Hitit idari sisteminde angarya işleri yürütmekle sorumlu olduğunu bilmekteyiz. Bu sınıfa ait kişiler hürler ve köleler arasında yer almaktadır. Hitit yasalarında NAM.RA sınıfı ile ilgili ayrı bir ceza hükmü bulunmaması belki de ceza hukuku bakımında hürlere uygulanan hükümlerin onlara da uygulandığını gösterir³¹⁷. NAM.RA'lara tohum yadımında bulunanlara vergi muafiyeti verildiğine dair ferman ve her erkeğin öldürülmesine rağmen NAM.RA sınıfındaki erkeklerin kralın huzuruna çıkartılmasına dair ferman bu sınıfın diğer kölelerden farklı bir statüye sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Hititlerde kölelik kurumu da mevcuttur. Ancak Hititlerde Köle bir hukuk objesi değil, aynı zamanda bir hukuk subjesidir³¹⁸. Çünkü Hitit hukukunda köleler evlenebilir ve çocuk sahibi olabilirler. Ancak kölelerin özgür biriyle gerçekleştirdiği evlilik sonrasında olan çocukları köle değildir.

3.3.1. Hititlerde Aile Hukuku

Aile reisi olan erkek, karısı ve çocukları üzerinde egemendir³¹⁹. Baba çocuklarına tamamen sahiptir ve icabında onları satabilir veya ölümüne sebep olduğu bir kimsenin yerine tazminat olarak verebilirdi³²⁰.

Hititlerde evlilikten önce bir nişanlılık devresi vardı. Fakat erkek kadının babasına ve ailesine belirli bir başlık ödemediği evli sayılmıyordu³²¹. Çünkü bütün ataerkil toplumlarda görüldüğü üzere, evlenme kadının satın alınması esasına dayanmaktadır. Koschakere göre bu uygulama erkeğe kadın üzerinde mülkiyet yetkisi vermektedir. Ancak bu mülkiyet erkeğe her türlü hakkı veren tam bir mülkiyet değil, bir maksada dayanan, yani kadını zevce olarak kullanma hakkını kendisine veren bir mülkiyettir³²².

³¹⁷ Alp, S. (1949). *Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı*, Bellten, Cilt XIII, Sayı 50, Ankara, 253.

³¹⁸ Alp, 1947a, a. g. m., 477.

³¹⁹ Dinçol, A. M., 1990, a. g. m., 94.

³²⁰ Alp, 1947a, a. g. m., 472.

³²¹ Dinçol, A. M., 1990, a. g. m., 95.

³²² Alp, 1947a, a. g. m., 473.

Düğünden sonra kadın erkek evine gitmekte ve orada aile içerisinde yaşamını sürdürmektedir. Kocasının ölümünün ardından, kadın kocasının kardeşleri ile de evlenebilmektedir. Ancak hayattayken böyle bir durum söz konusu değildir. Bu gelenek kanunlara yansımamıştır. Hititlerin natta dedikleri ve yazıya geçirilmemiş olan bu kurallar Hitit aile yaşamının temelini oluşturmaktadır. Zira Hitit kralı Şuppiluliuma da kızını Haisa kralı Huqqana'ya verirken imzaladığı dostluk anlaşmasında bunu belirtmiştir:

“Üstelik ben Majestemin sana zevce olarak verdiğim bu kız kardeşimin soyundan, neslinden pek çok kız kardeşleri vardır. Sen onları kız kardeş olarak aldığından, onlar senin soyuna aittir. Fakat Hattuşa ülkesinde erkek kardeş, kız kardeşini ya da kuzenini alamayacağı (yönünde önemli bir töre vardır). Buna izin verilmez. Hatti ülkesinde her kim bu suçu işlerse, Hattuşa şehrinde o, yaşamaz, orada ölür. Sizin ülkeniz vahşi (cahil) olduğu için, böyle bir şey orada geçerli olabilir(?) (Orada) biri kız kardeşini ve kız kuzenini alır. Fakat Hatti ülkesinde buna izin verilmez.”³²³

Evlilik sonrası kadın erkeğin evine yerleşmekle birlikte, erkek içgüveysi olarak kadın evine de gelebilmektedir. Ele geçen belgeler incelendiğinde, Hititlerde böyle bir uygulamanın var olduğunu görmekteyiz. Telepinu fermanında eğer kralın oğlu yoksa en büyük kıza bir içgüveysi alınır ve kral o olur denilmektedir. Bunun haricinde kanunlarda da bu uygulamanın izleri görülmektedir. Buna göre eğer erkek köle özgür bir genç için başlık öderse ve onu evlenmiş damat olarak evine alırsa, o zaman onu kimse çıkaramaz³²⁴.

Boşanma ise evlilik sözleşmesinin sona ermesidir. Boşanan çiftler birbirine karşı sorumluluktan muaf tutulmaktadır. Hititlerde boşanmanın nasıl gerçekleştiği kanunlarda açıkça belirtilmemiştir. Bu konuda erkeğin arzusu önemli bir rol oynamaktadır³²⁵. Boşanma sonrasında kişilerin çocuklar üzerindeki hakkı, onların toplumsal statülerine göre değişmektedir. Eğer erkek hür ve kadın köle ise mallar bölüşülür ancak çocukları erkek alır, sadece bir çocuk kadına kalır³²⁶.

³²³ Karauğuz, G. (2002). *Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Yayınları, Konya, 157.

³²⁴ İmparati, F.(1992).*Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara, 57.

³²⁵ Alp, 1947, a. g. m., 474.

³²⁶ İmparati, 1992, a. g. e., 55.

Hitit kanunlarında evlatlık alma hakkında bir madde yoktur. Ancak ele geçen belgeler bu müessesenin varlığını kanıtlamıştır. Hattuşili yeğenini evlatlık almış, sonra da onu veliaht ilan etmiştir³²⁷. Ayrıca İnandık bağış belgesinde vekilharç Tutulla, Zidi'yi evlatlık almıştır³²⁸. Ancak evlatlık alırken ne şart koşulduğu hakkında bilgimiz yoktur.

Hititlerde miras konusu tartışmalıdır. Hititler öncesi Anadolu sosyal yapısında erkek ve kadın taraflarının eşitliği söz konusudur. Ancak Hititler bu sosyal yapıyı değiştirmişler ve erkek üstünlüğünü kabul eden bir yapı benimsemişlerdir. Telepinu fermanında geçen erkek evladın önceliği durumu bunun kanıtıdır. Bu durum miras durumunu da etkilemiştir. Kadının tüm mülkü babasının evinden getirdiği çeyizden ibarettir. Kadının mirastan pay alma hakkı da vardır. Ancak bu payın nispeti konusunda bilgi yoktur³²⁹.

Aile içi suçlarda erkek hâkimiyeti açıkça görülmektedir. Buna rağmen Mezopotamya hukukundan daha modern olduğunu ifade edebiliriz. Hitit krallığı bu durumda Babil'deki su ordalinin aksine, kocanın kararına göre hareket edilmektedir. Koca zina sırasında karısını öldürürse kocaya ceza yoktur. Kralın huzuruna getirildiğinde de affetme yetkisi ilk olarak kocaya, sonrasında da krala aittir. Üstelik zinanın nerede yapıldığı da cezayı belirlemektedir.

3.3.2. Hititlerde borçlanma hukuku

Hitit yasalarında borçlanma ile ilgili hiçbir madde yoktur. Hititler ticarete önem vermektedir. Kanunlar incelendiğinde ölen tüccarın mallarının tanzim edilmesi bunun kanıtıdır³³⁰. Bu belgelerin yokluğunun nedenini Hititlerin kullandığı yazı malzemelerinde aramak gerekir. Hititler tabletler dışında tahta üzerine de yazılar yazmaktadırlar. Söz konusu belgeler Ege Göçleri sonucunda çıkan yangınlarda yok olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu ticaret ağının saraya ulaşmaması da dikkatlerden kaçmamaktadır. Çünkü Hititler dine büyük değer verdiklerinden büyük konusunda dikkatli davranmışlardır. Kralın giydiği ayakkabı yabancı derilerden

³²⁷ Alpman, 1970, *a. g. m.*, 323.

³²⁸ Alpman, 1970, *a. g. m.*, 326.

³²⁹ Kılıç, Y. (2005). *Hitit Öncesi ve Hitit Dönemi Anadolu'da Veraset Sistemi*, V. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Ankara, 517.

³³⁰ İmparati, 1992, *a. g. e.*, 93.

yapıldığı takdirde bu bir büyü olarak ifade edilmektedir ve bunun cezası da ölümdür.

Hitit ticaretinde Ugarit şehri ön plana çıkmaktadır. Hitit ticareti hakkında çıkan belgelerin çoğu Uralı tüccarların Ugarit üzerinden yaptığı ticareti anlatmaktadır. Hitit krallığının son krallarından olan IV. Tuthaliyanın Ugarit tüccarlarına gönderdiği ferman ise bunu kanıtlamaktadır.

3.3.3. Hititlerde toprak hukuku

Hititler Anadolu'da sağlam bir devlet sistemi kurmakla birlikte toprakları da yeniden düzenlemişlerdir. Hitit kanunları ve kazılardan ele geçen belgeler bu konuda bilgi vermektedir. Bu çerçevede Hititler ülke arazisini

- 1- Askeri, idari, sosyal ve ekonomik mecburiyetlerin bir gereği olarak, mülkiyet hakkını elinde tutmak koşuluyla, kullanma hakkını bir takım kişilere verdiklerini
- 2- Büyük oranda dini kuruluşlara tahsis ettiklerini
- 3- Kral hediyesi olarak kişilere bağışladıklarını görmekteyiz.³³¹

Bunlardan ilki Ilku olarak adlandırılmaktadır. Hitit kanunlarına bakıldığında bu sisteme dâhil olan kişilerin şahhan ve luzzi şeklinde adlandırılan iki yükümlülüğe sahip olduğu ve bu arazilerin Ilku adamları ve zanaatkârlar tarafından ortak olarak kullanıldığı görülmektedir. Ilku sistemi Eski Babil Hanedanı kralı Hammurabi tarafından gerçekleştirilen tımar organizasyonunun gelişmiş şeklidir. Ilku sahipleri bu arazileri satma ya da miras bırakma hakkına sahip değildir³³².

Ilku sistemi içinde yer alan iki kişiden birinin kaybolması durumunda kanunlar diğerinin kararını uygulamaktadırlar.

Madde 40

“Eğer bir za[naatçı kay]bolursa <ve> bir IL.KI adamı <ona> ortak olmuş ve IL.KI adamı derse: Bu benim zanaat hakkım<dır>, ama bu benim şahhan<ımdır>; o zaman zanaatçının ekin alanlarını mühür altında elde eder ve şahhan'ı ifaya

³³¹ Reyhan, E. (1996). *Hititlerde Toprak Tahsisi*, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Çorum , 481.

³³² Reyhan, 1996, a. g. m., 483.

dev[am] eder. [Ama] eğer zanaatçı hakkını reddederse o zaman zanaatçının ekin alanlarını boş ilan ederler ve kent adamları onları işlerler. Eğer kral bir sivil tutsak verirse o zaman ona ekin alanları tahsis edilir ve o zanaatçı olur.”

Madde 41

“Eğer IL.KI adamı kaybolursa ve <bu> IL.KI adamı <bir zanaatçıyla> ortak <ise> ve zanaatçı derse: Bu benim zanaatçı hakkım<dır>, ama bu benim şahhan<ımdır>; o zaman IL.KI adamının ekin alanlarını mühür altına alır ve zanaatçı hakkını elinde tutar ve şahhan’ı ifaya devam eder. Şayet şahhan’ı reddederse, o zaman IL.KI adamının ekin alanlarını saray için alırlar ve şahhan biter”³³³.

Tapınaklara ait araziler ise rahipler tarafından işletilmektedir. Bu araziler metinlere Tanrıların bağ ve bahçeleri şeklinde yansımıştır. Ancak burada ifade eden rahipler tanrılara hizmet etmekle yükümlüdür. Bu rahipler falcılık, çalgıcılık ve şarkıcılık gibi çok çeşitli meslek grubuna dâhildirler³³⁴. Tanrıların arazilerinde yetişen ürünler rahipler tarafından seçilip tanrılara sunulmaktadır.

Toprak bağışlanması durumu ise kral tarafından ödül olarak kişilere verilmektedir. Bu konuda İnandık toprak bağış belgesi anılmaya değerdir.

“Büyük kral Tabarna’nın mührü. Hanhana şehri vekilharcı (majör domo) Tuttulla, Zidi’yi tutup (kabul edip, onu) [kendisine] (manevi) oğ[ul] yaptı. Kızı Bayan Zizza[tt]a’yı [onun] ze[vceliği]ne (ona eş olarak) verdi. [Hediyesi olarak (ona)] bir ev(?) verdi.

Ve Büyük Kral Tuttulla’nın oğlu Pa[ppa]’yı (himayesine) alı[p] (onu) Katapa şehri ‘evi’ (tapınağı)”Kraliçesine” verdi.

Gelecekte (metin: bugün, yarın), Pappa ve ahfadı, (veya) herhangi bir kimse Zidi’ye ve ahfadına karşı hukuki nitelikte bir istekte bulunmayacak. Büyük Kral Tabarna’nın sözü demirdendir. (Bu sözler) atılamaz (ihmal edilemez), kırılmaz (bozulmaz); (Büyük Kralın sözünü) değiştiren kimsenin başı kesilecek (metin: başını kesecekler).

³³³ İmparati, 1992, a. g. e., 61, 63.

³³⁴ Reyhan, 1998, a. g. e., 197.

*Bu tableti (Belgeyi) Hattuşaş'ta (Boğazköy'de) Sa[kij]ler başı Pulli'nin Prens Aškaliia'nın, urianni (rütbesindeki) Tiyat-ziti'nin, seyisl[er] Binbaşısı (rütbesindeki) Tanda-mei'nin huzurunda yazıcı Aškaliia yazdı.*³³⁵

Hitit yasalarında arazi işleme, satış, işçi kiralama, ağaç kesme, ağaç yakma, hayvan kiralama gibi konularda da hüküm vermiştir. Buna göre öküzlerin bahçeye girmesi durumunda, bahçenin sahibi öküzleri akşama kadar kullanabilir³³⁶. Ağaç kesme durumunda ise para cezası söz konusudur. Eğer bir ağacı yakarsa, her ağaç için 6 şeqel gümüş ödenmektedir. Bahçenin yanması durumunda yakan, yanan bölgeyi alır ve bahçe sahibine aynı genişlikte iyi bir bahçe verir. Koyunların meyveli bir bahçeye girmesi durumunda hayvan sahibi her IKU için 10 şeqel gümüş cezasına çarptırılmıştır³³⁷. Bağ kesmesi durumunda ise aynı şekilde iyi bir bağ verir. İki kere üst üste tohum serpmeye cezası ise üç koyun, otuz ekmek ve üç kap iyi cins bira'dır. Arazi satış bedeli, işçi ve hayvan kiralama ücreti, buğday satış bedeli yasalarca tespit edilmiştir.

Hititler arazi denetimine de önem vermiş ve kişiler arasında yolsuzluk ve haksızlığı önlemek için arazi ve tohum fiyatları yasalarca belirlenmiştir. Ayrıca göl kirletmenin kanunlarca suç olarak görülmesi, ağaç kesmenin cezası olarak belirlenen cezanın köle sakatlama cezasıyla aynı olması dikkate değerdir. Burada da görüldüğü üzere Hititler toprağa ve doğaya büyük önem vermişler ve toprak verimini arttırmak amacıyla yasalar koymuşlardır.

3.3.4. Hititlerde ceza hukuku

Hitit ceza hukuku Yakındoğu Medeniyetleri arasında en gelişmiş olanıdır. Hitit kralı Telepinu'ya atfedilen ferman incelendiğinde suçun kişiselliği ilkesi dikkat çekmektedir. Bu ilkenin varlığına rağmen, dinsel konularda işlenen suç, bazen tüm ailesinin katledilmesi ile sonuçlanmaktadır.

³³⁵ Balkan, K. (1973), İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 3 -4.

³³⁶ İmparati, 1992, a. g. e., 87.

³³⁷ İmparati, 1992, a. g. e., s.121, 122, 123, 124, 125.

“Tanrının ruhu da herhangi bir şekilde farklı mıdır? Eğer ne zaman kölesi beyini kızdırırsa onu ya öldürürler ya da onun burnunu, gözlerini, kulaklarını yaralarlar ya da onu, karısını, çocuklarını, erkek kardeşini, kız kardeşini hışmını, soyunu ister köle ister cariye olsun yakalarlar. O zaman adı geçeni öte yana çağırırlar da ona hiçbir şey yapmazlar mı? Ne zaman ölüm cezasına çarptırılırsa, tek başına ölmez, soyu da ona katılır.”³³⁸

Hitit hukuku mağduriyetin giderilmesini önemseydiği için kişisel suçlar kişilere aittir. Ancak söz konusu suç tanrılara karşı işlendiğinde tanrılar öfkelenir ve ülkeye felakete sürüklerler. Bu felaketler bazen kuraklık, salgın hastalık gibi doğal felaketler olmakla birlikte, dış saldırılar da olmaktadır. Kötüyü cezalandıran tanrılardır³³⁹.

“Tanrılarının ruhu kuvvetlidir. Yakalamak için acele etmez. Fakat yakaladığı zaman artık bırakmaz.”³⁴⁰

Kişiler arasında olan suçlar mağduriyetin boyutuna göre cezalandırılmaktadır. Bu suçlar hırsızlık, adam yaralama ve cinayet gibi suçlardır. Kanun maddeleri incelendiğinde, suçun karşılığında verilen ceza suçlunun ve mağdurun sosyal sınıfına göre tespit edilmiştir³⁴¹. Bu suçlar içerisinde sadece saraya ait mızrağı çalmak büyük suçtur ve cezası da ölümdür. Bunun dışında ölüm cezası yoktur³⁴². Hırsızlık suçlarında cezalar, çalınan hayvan veya eşyanın cinsine göre tazminat cezası ödenmektedir. Kişinin toplumsal statüsü de verilen cezayı belirlemektedir. Özgür insanın ödediği bedel kölelerin ödediği bedelin iki katıdır³⁴³. Başboş bir hayvanı bulup onu kullanmak ve kimseyi haberdar etmemek de hırsızlık olarak nitelendirilmektedir ve cezası ona göre tazmin edilmektedir. Eğer bu hayvanı yaşlılara götürürse ve sahibinden izin alırsa durum değişmektedir³⁴⁴.

³³⁸ Süel, A. (1985). *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1985, 25.

³³⁹ Dinçol, A. M., 1990, *a. g. m.*, 86.

³⁴⁰ Süel, 1985, *a. g. e.*, 41.

³⁴¹ Kınal, F. (1982). *Hititlerde Ceza Hukuku*, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Atatürkün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, Ankara, 432.

³⁴² Süel, 2012, *a. g. m.*, 313.

³⁴³ Kılıç – Mutlu, 2013, *a. g. m.*, 290.

³⁴⁴ Dinçol, A. M., 1990, *a. g. m.*, 89.

Adam öldürme çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Kasten adam öldürme, kazara veya nefsi müdafaa için öldürme ve birini soymak için öldürme birbirinden ayırt edilir³⁴⁵. Anlaşılacağı üzere bu durumlarda mağduriyetin giderilmesi ön plana çıkmaktadır. Cinayet durumunda öldüren kişi ortaya çıkartılmazsa suç toprağın sahibine aittir. Toprağın sahibi yoksa ceza en yakın köyden tazmin edilmektedir. Bu maddeden de anlaşılacağı suçlunun ortaya çıkmadığı durumlar, dikkatsizlik nedeniyle onu görmemiş kişilere de yansımaktadır. Halk bu sebepten dolayı çok dikkatli davranmaya, çevresinde suçlara duyarlı kalmasına ve suçlunun çabucak yakalanması için gerekli yerlere anında başvurulmasına neden olmuştur.

Tanrıların öfkesinden korkan Hititler, dini suçlara karşı çok sert cezalar uygulamışlardır. Öncelikle büyü yapan veya yaptıran kişinin cezası ölümdür³⁴⁶. Bu sebeple Hitit krallarının hizmetkârları, kralın çevresini temiz tutmaya özen göstermelidir. Hizmetkarların hata yapması durumunda cezası ölümdür.

“Eğer bir kimse kirli işler yapar(ve böylece) kralın ruhunu [kirlertirse], sizler ise, “kral (şu anda olup bitenleri zaten) göremez ki?” diyecek olursanız, (unutmayın ki), tanrılar sizi gözetliyorlardır. Onlar sizi keçilere dönüştürürler ve dağlara kovalarlar. (Gene) onlar sizi keklik kuşları(?) gibi avlayacaklardır. Kral eğer bir gün arzu eder ve ben, siz mutfak personelinin hepsini huzura çağırarak olursam, (suçlu olup olmadığınızı anlamak için) sizi ırmağa bırakacağım(ordeal). Temiz olan kralın hizmetçisi olmaya devam edecektir. Kirli (yani suçlu) olanı ben kral asla istemem. O, karısı ve çocuklarıyla birlikte ölümün pençesine teslim edilecektir(kollektif ceza!). ... Saki, garson, aşçı, fırıncı, biracı, şarapçı, ... sütçü, somun ekmeği yapanlardan oluşan siz mutfak personelinin hepsi de kralın arzusuna göre her ay yemin edeceksiniz. Yemin ederken kilden bir bardağı suyla dolduracak, Güneş Tanrısı'na dökerek ve “Ey Tanrılar, kirli şeyler yapanın ve krala kirli su verenin ruhunu suya çevirin ve onu bu sular gibi dökünüz!” diyeceksiniz. Kralın ayakkabılarını yapan siz ayakkabıcılar, sığır derisini hep (saray) mutfağından alacaksınız! Başkasını sakın almayın! Eğer sonradan birisinin (dışarıdan) deri aldığı anlaşılırsa, o, ahvadıyla birlikte talihsiz bir ölümün pençesine verilecektir. Arabacılar, depo memurları ve arabacılar başının atölyelerinde kralın bindiği

³⁴⁵Ünal, 2005, a. g. e., 114.

³⁴⁶İmparati, 1992, a. g. e., 65.

arabaları yapan siz deri işçileri, sığır ve keçi derilerini hep (saray) mutfağından alacaksınız. Başka deri kullanmayınız... Siz sakalar sulara dikkat ediniz.! (Suyu) eleklerle sürekli süzünüz. Ben kral bir zamanlar Sanahuitta kentinde su leğeninin içinde bir kıl bulmuştum. Ben kralın ruhu gazaba gelmiş ve sakalara “ama bu iğrenç bir şey!” diye haykırmıştım. Arnili isimli bir sorumlu “kabahat Zuliya’nındır” demişti. Kral “Zuliya ırmağa gitsin ! Eğer temiz ise, ruhunu temizlesin; (ama) kirli ise, ölsün!” demişti. Zuliya ırmağa gitti. (Evet, gerçekten) kirli idi... onu Suresta kentine götürdüler ve idam ettiler.³⁴⁷”

Dine büyük önem veren Hititler, sadece sarayda değil tapınakta da sert kurallar belirlemişlerdir. Tapınak tanrıların mekânıdır ve tapınakta yapılan suç doğrudan tanrılara karşı yapılmıştır. Öncelikle tapınak temizlenmeli ve tapınak görevlileri bedenlerini temizlemektedir. Nöbetçi oldukları süre zarfında hem bedenleri hem de ruhen temiz kalmak zorundadırlar. Bu sebeple kadınlara yaklaşmaları yasaktır. Çünkü kirlilik kötü ruhlara barındırır ve bu tanrılara sirayet eder. Ayrıca yabancılar tanrılara yaklaştırılmamalıdır.

“Eğer o bir yabancı ise, o Hititli bir insan değilse ve tanrılara yaklaşırsa o ölüm cezasına çarptırılsın. Her kim onu yukarı götürürse, onun için ona ölüm cezası verilir³⁴⁸.”

Tapınağa ait mallar da tanrıya aittir. Bu sebeple onların mallarını çalmak da ülkeyi felakete sokar. Tanrıların sunuları düzenli bir biçimde yapılmalıdır. Tapınak yakmak ise sadece görevlileri değil onların soylarının da mahvolmasına sebep olmaktadır.

Hitit yasalarında hayvanlarla cinsel ilişkiye girme suçu da yer almaktadır. Bu tür suçlar Hitit yasalarında lanet edilecek bir eylemdir şeklinde geçmektedir. Kralın hükmü ile ölüme mahkum edildiği bilinmektedir. Bunun haricinde ensest ilişki de Hitit yasalarında yer almaktadır ve aynı şekilde bu tür suçlar da lanet edilecek eylem şeklinde ifade edilmiştir. Bu tür suçları işleyen kişilerin rahip olamayacağı ve kralın huzuruna çıkmayacağı şeklinde ifadeler de bulunmaktadır.

³⁴⁷ Ünal, 2005, a. g. e., 123.

³⁴⁸ Süel, 1985, a. g. e., 37.

4. HUKUK ANLAYIŞLARI VE KANUNLARININ MUKAYESESİ

4.1. Sumer Hukuk Anlayışının Sami Hukuk Anlayışı ile Mukayesesi

4.1.1.Sumer medeniyeti ve Sami medeniyeti arasındaki ilişkiler

Sümer ve Sami hukuklarının ana kaynağını oluşturan kanun metinlerinin aynı şekilde düzenlenmiş olması dikkat çekicidir. Her iki medeniyette de kanunlar aynı yapıdadır. Her iki medeniyette yayımlanan kanunlara bakıldığında epilog, metin ve prolog bölümlerinden oluşmaktadır³⁴⁹. Prolog bölümünde neden krallığın meşruiyeti vurgulanmakta ve tanrılar tarafından seçildiği ifade edilmektedir. Metin bölümünde yasalar yer alırken epilog bölümünde de başarılı olduğundan ve sonuçlardan bahsedilmektedir. Bu benzerlik kültürel bir devamlılığın belirtileri olarak görülmektedir.

Her iki medeniyette de kral halkına hizmet etmek için tanrılar tarafından seçilmiş hizmetkâr durumundadır³⁵⁰. Tanrılara yapılan hakaret, tanrıların kızmasına sebep olur ve tanrılar o halkı cezalandırır. Kendini tanrı ilan ederek Enlil'in şehri Nippur'u yağmalaması sonucu Gutilerle cezalandırılması ve Sargon'un tapınak yağmalaması sonucu Kimmerlere yenilmesi ve na'aşının bulunamaması aynı anlayışın ürünüdür. Bu tür anlayışların toplumdan beslenen hukuku etkilemesi de kaçınılmazdır. Her iki medeniyette de din adamlarına ve tanrılara hürmet gösterilmesi ve nādītum sınıfındaki rahibelere önem verilmesi de bu anlayışın ürünüdür.

Sümer ve Sami medeniyetine mensup kişiler aynı coğrafyada hayatlarını sürdürmüşler ve bu coğrafyada medeniyetlerini tesis etmişlerdir. Her iki hukuk anlayışı arasındaki farkın nedeni, farklı kökenlere dayanmasından gelmektedir. Her iki medeniyette de aynı aile yapısı görülmektedir. Ancak toprak, ceza ve borçlanma durumlarında farklılıklar görülmektedir. Sümer medeniyetinde tapınak ekonomisi halimken, borçlanmaya ait vesikalar nadir olarak görülmektedir. Bunun sebebi özel mülkiyet anlayışının gelişmemiş olmasıdır.

³⁴⁹ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 115.

³⁵⁰ Bilgiç, 1963, *a. g. m.*, 118.

4.1.2. Sami ve Sumer aile hukukunun mukayesesi

Aile kültürü yaşatan ve gelecek nesillere aktaran en küçük sosyal birimdir. Sumer ve Sami aile hukuku birbirine çok benzemektedir. Çünkü bu iki medeniyet aynı coğrafyada iç içe yaşamış ve birbirlerinden kız alıp vermişlerdir. Bunun neticesinde oluşan ailelerin her iki medeniyeti de temsil ettiği söylenebilir. Aile hukukunu incelerken evlenme, boşanma, evlatlık, miras ve zina konuları incelenecektir.

Aile evlilik sonucunda oluşmaktadır. Her iki medeniyeti temsil eden kanun maddeleri incelendiğinde aynı geleneğin izlerine rastlanmaktadır. Evlenme işlemi ilk olarak damadın kızı babasından istemesi ve kızın babasına başlık ücreti vermesi sonucunda gerçekleşmektedir. Bu işlemde sonra kız kimseye verilemez. Her kim bunu bozarsa cezalandırılmaktadır. Damat kızdan vazgeçerse, başlık geri ödenmez, kayınbaba vazgeçerse başlığın iki katını ödemektedir. Bu usul hukuk terminolojisine satın alma evliliği olarak geçmiştir ve kız bu işlemde pasif bir konuma sahiptir. Bu işlemlerin ardından bir evlilik sözleşmesi imzalanmaktadır. Sümerliler de bu işlemi gerçekleştirmektedir.

“Ninurta – masnum kızı Ama – Sukkal, Lugal – azida oğlu Enlil yüksek rahibi Enlil – izzu ile evlendi. Ama – Sukkal kocasına çeyiz olarak 19 şekel gümüş getirdi. Eğer Enlil İzzu sen benim karım değilsin derse, o 19 şekel gümüşü geri ödeyecek ve boşanma tazminatı olarak ½ mana gümüş taratacaktır. Diğer taraftan, eğer Ama – Sukkal sen benim kocam değilsin derse, ceza olarak 19 şekel gümüş çeyizi kaybedecektir ve boşanma tazminatı olarak da ½ mina gümüş tartacaktır. Karşılıklı sözleşmede, onlar kralın önünde yemin ettiler.”³⁵¹

Babil krallığında evlilik sözleşmelerinde genelde Naditum sınıfına giren kadınların kocalarına Sugitum temin etmesi durumu görülmektedir. Bunun sebebi ise Naditumların tanrılara ait olduğu ve çocuk doğurmaması gerektiği ilkesidir.

“İlšu – ibni kızı, Būr – Adad oğlu Emuq – ili – šitmar’ın eşi Marduk Naditusu İnūh – Esagil Kocası Būr – Adad oğlu Emuq ili šitmar’a evleneceği İlšu ibni kızı Sabitum

³⁵¹ Meek, T. J. (1950). *Mesopotamian Legal Documents*, Ancient Near Eastern Texts Related to Old Testament (Edited by James B. Pritchard), Princeton, 219.

kızı şugitum Annabu'yu temin etti. Gelinlik hediyesi olarak Enuh – Esagil ve Emuq ili şitmar'ın elinden 5 şekel gümüşü onun annesi Sabitum aldı.” “Onlar ...huzurunda yemin etti”³⁵².

Her iki medeniyete ait kanun metinleri incelendiğinde evlilik sözleşmesi olmayan kadınlar eş değildir. Çocukları babasından miras alamaz ve kadın kocası üzerinde hak iddia edemez.

Boşanma işlemi ise evlilikle başlayan birlikteliğin sona ermesidir. Bu işlemin gerçekleşmesinde kadının durumu ve erkeğin pozisyonu önemli bir yere sahiptir. Sumer kanunları incelendiğinde kadının kız olarak alınması veya dul olarak alınması durumu sonucu belirlerken, Hammurabi kanunu çocuk sahibi olup olmaması sonucu belirlemektedir. Sumerlilerden günümüze kadar gelmiş boşanma davası metinleri bulunmaktadır.

“Son yargılama: Nig – Baba'nın oğlu Lu – Utu Geme – Enlil'i boşadı. Görevli Dugidu Geme – Enlil'in kralın huzurunda bana 10 şekel gümüş ver ve ben sana karşı hiçbir istekle bulunmayacağım ve onun 10 şekel gümüşü kaybettiği şeklinde fikrini söylediğine yemin etti. Ur – Lama yöneticiydi.”³⁵³

Sumer medeniyetine ait metinlerin azlığı nedeniyle çocuk sahibi çiftlerin boşanmanın ardından nasıl bir paylaşım gerçekleştirdikleri konusunda fikir yürütmek imkânsızdır. Ancak Hammurabi kanununda çocukların anneye ait olduğunu ve bu sebeple malın yarısını aldığını görmekteyiz. Kadın çocukları büyüttükten sonra evlenebilmektedir. Erkeğin durumu ise çok farklıdır. Erkek boşanmanın ardından tekrar evlenebilir ve hatta çocuk sahibi de olabilmektedir. Eğer çocuk sahibi değilse başlık parasını ödeyerek boşayabilmektedir. Başlık parası ödenmemişse Sumer kanunlarında geçerli olan 1 mana boşanma tazminata ödemektedir. Ancak boşadığı hanımı Muşkenum ise boşanma tazminatı olarak 1/3 mana gümüş ödemektedir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere sınıf sistemi aile içi ilişkileri de etkilemektedir.

³⁵² Veenhof, 1989, a. g. m., 184.

³⁵³ Meek, 1950, a. g. m., 217.

Evlatlık alma konusunda Sumer kanunlarında açıklayıcı bir madde bulunmamaktadır. Bunun sebebi Ur – Nammu kanun tabletinin tahrip edilmiş olması gösterilebilir. Ancak böyle bir maddenin kanun metninde yer almaması Sumer medeniyetinde evlatlık alma müessesesinin olmadığı anlamına gelmemelidir. Bunun aksine Hammurabi yasalarında evlatlık alma müessesesi hakkında açıklayıcı maddeler bulunmaktadır. Bu maddelere göre bir usta evlatlık alıyorsa, elinin hünerini ona öğretmelidir. Evlatlık alan aile, evlatlık alınan çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Buna karşılık evlatlık alınan çocuk da, onu evlatlık olarak alan aileye saygı duyacak ve onlardan nefret etmeyecektir. Eğer bunları ihlal ederse şiddetle cezalandırılacaktır.

Miras konusunda Sumer kanunlarının temsilcisi Ur – Nammu kanununda hiçbir bilgi yoktur. Ancak onun ardılı olan, Sami medeniyetine ait olsa da Sumer medeniyetinin etkisinde kalan Lipit – İştâr kanununda bu konuyla ilgili maddeler bulunmaktadır. Buna göre annenin çeyizi her zaman çocuklarına aittir ve koca çeyiz üzerinde hak iddia edemez. Adam bir cariye ile evlenirse çocukları olsun veya olmasın kadın kocasının evinde durmaktadır. Cariyenin çocuklarının mirastan pay almaları ise ancak ilk eşin çocuk sahibi olamamasına bağlıdır. Eğer ilk eşinden çocuklar varsa cariyenin çocukları mirastan pay alamazlar. Hammurabi kanununda durum değişmektedir. Hammurabi kanununda cariye çocukları babasının iradesine tabi kılınmıştır. Babası sahiplenirse mirastan pay alır, sahiplenmezse pay alamaz. Baba geçerli sebepler göstermek şartıyla oğlunu mirastan mahrum edebilmektedir. Bunun haricinde baba oğullarına hediyeler de vermektedir ancak bu hediyeler mirasa dâhil değildir. Diğer kardeşler bu hediye üzerinde hak talep edemez. Anne ise evde kalır veya çeyizini alıp başkasıyla evlenir. Bu onun iradesine bırakılmıştır.

Sami medeniyetinin bir diğer temsilcisi olan Asur krallığında da ağır şartlarda cezalar bulunmaktadır. Ancak bu kanun metnini diğerlerinden farklı kılan giyimli ilgili kanun maddesidir. Sumer ve Babil medeniyetine ait kanunlarda buna benzer bir madde bulunmamaktadır. Söz konusu madde bekar, fahişe ve evli kadınların nasıl giyinmesi gerektiği hususunda detaylı bilgi vermektedir.

4.1.3. Sumer ve Sami borçlanma hukukunun mukayesesi

Borç kavramı kişilerin ihtiyaçları gereği başkalarından aldığı ürün, para ve benzeri şeylerdir. Sumer ve Sami medeniyetinden kalma hukuki metinler incelendiğinde borçlanma hususunda gümüş veya arpa kullanıldığı görülmektedir. Sumer medeniyetinden günümüze kadar gelen belgelerde faizli borç kavramına çok rastlanmamıştır. Bu sebeple bazı araştırmacılar Sumer medeniyetinde özel mülkiyet kavramının gelişmediğini ve Sumer ekonomisinin bir mabed sosyalizmine dayandığı ifade etmektedirler. Yeni Sumer çağında borçlanma bilinci gelişmiştir. O devirden borçlanma ile ilgili metinler günümüze ulaşmıştır.

“Adda Kala Ur azaga’dan her 60 şeşel gümüşte 5 şeşel gümüş faizle 120 şeşel borç almıştır. Sig ayında geri ödeyecek. O kralın huzurunda yemin etti.³⁵⁴”

Metinden anlaşılacağı üzere yüzde 8.3 faizle borç verilmektedir. Ancak Sami medeniyetler buna özen göstermiş ve kanun metinlerinde de geniş yer vermişlerdir. Faiz oranları da kanunlarca belirlenmiştir. Buna göre 1 GUR arpa için 1 parşiktu + 4 SA arpa ve 1 şeşel gümüş için 6 danenin 1/6 şeşelidir³⁵⁵. Kim bu faiz oranını ihmal ederse, o verdiği parayı kaybeder. Borcunu gizlice temin edemez. Ancak borcun ödenmediği durumlarda, rehin alma yöntemi uygulanmaktadır. Rehlin alınan kişiye kötü muamele yapılamaz veya köle olarak satılamaz. Borç karşılığında köle olarak ev hanesinden biri de verilmektedir. Bu uygulama Sumer medeniyetinde de bulunmaktadır. Zira Urukagina bu şekilde köle olan kişileri affetmiş ve onlara özgürlüklerini geri vermiştir. Hammurabi ise bu şekilde olan köleliği üç yıla sınırlamıştır.

Sümer medeniyetinden kalma metinlerde görülmesine de Babil medeniyetine ait hukuki metinlerde emanetçiye para verme veya ayak satıcısına para verme uygulamasına rastlanmaktadır. Bu uygulamaya göre ayak satıcı parayı arttırmak ve kaydetmek zorundadır. Eğer bunu yapmazsa cezalandırılmaktadır. Eğer parayı borç olarak verirse anaparayı ödemek zorundadır. Sadece düşmanlar tarafından soyulursa ve bunu yeminle kanıtlarsa borçtan muaf olabilir. Eğer usulsüzlük

³⁵⁴ Meek, 1950, *a. g. m.*, 217.

³⁵⁵ Tosun – Yalvaç, 2002, *a. g. e.*, 193.

yaparsa ceza olarak verilen paranın üç katını ödeyecektir. Söz konusu usulsüzlüğü tüccar yaparsa paranın altı katını ceza olarak ödeyecektir.

Sumer ve Babil Medeniyetlerinde halk ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar genelde orta kesimde bulunan insanları etkileyen ve ekonomik dengesizliklerden kaynaklanan sorunlardır. Böyle durumlarda devlet müdahale edip, vergi muafiyeti ve borç affı gibi yöntemlere başvurmuşlardır. Sumer krallarından Urukagina bu girişimin öncüsü durumundadır. Yayınladığı reform talimatnamesinde halkın acı çektiğini anlatmaktadır. Bu girişimin Babil krallığındaki en önemli temsilcisi Ammi – Saduqa'dır. Babil kralı Ammi – Şaduqa da Urukagina gibi vergi görevlilerini uyarmakta ve devlete ödemesi gereken vergilerden muaf kılmaktadır. Urukagina hedef kitle olarak din adamlarını gösterirken, Ammi – Şaduqa vergi toplayan devlet görevlilerini uyarmıştır.

4.1.4. Sumer ve Sami toprak hukukunun mukayesesi

Sumer medeniyetinde toprak üç ayrı bölümde değerlendirilmiştir. Bunlar krala ait topraklar, din adamlarına ait topraklar ve hür çiftçilere ait topraklardır. Hür çiftçiler Sumer yönetiminde faaliyette bulunurken sıkıntılarla karşılaşmıştır. Din adamları ise geniş topraklara sahip olmuş ve halkın tepkisini çekmiştir. Hammurabi ise buna ek olarak kendine ait olan toprakları hizmetkârlarına dağıtmıştır.

Osmanlı imparatorluğu tarafından da kullanılan tımar sisteminin tarihteki ilk uygulayıcısı Hammurabi'dir. Hammurabi Sumer devleti tarafından uygulanan arazi tahsisatını aynen devam ettirmekle beraber sadece krala ait topraklardan bazılarını dağıtmıştır. Bu topraklara sahip kişiler kanun metinlerinde redum, bairum, balıkçı ve laputtum şeklinde geçmektedir. Bunlardan redum ve bairum asker, laputtum subay ve balıkçı da nakliyecidir. Bunlar kralın işlerini yönetir ve sefere katılırlar.

Sumer medeniyetinden ders alan Babil krallığı tapınağın gücünü kısıtlamış ve sarayı merkez konumuna getirmiştir. Eskiden din adamları tarafından toplanan vergiler saray görevlileri tarafından toplanmıştır. Tımar şeklinde adlandırılan arazi sisteminde görülen sorunların çözümü de kanunlarca belirlenmiştir. Buna göre

tımar sahibi arazisini satamaz, miras bırakamaz. Arazisini terk etmesi durumunda 1 yıl süre belirlenir. Bu süre içinde gelmezse arazisi başkasına verilir. Eğer esir düşerse arazisi başkasına verilse de geri iade edilir.

4.1.5. Sumer ve Sami ceza hukukunun mukayesesi

Her iki medeniyette görülen ve hukukun temel taşı olan suç ve ceza kavramı, Sumer ve Sami medeniyetinde farklılaşmıştır. Sumer ve Sami medeniyetinde görülen bu farklılaşma, her iki medeniyetin kökenlerinin farklı coğrafyalara dayanmasından kaynaklanmaktadır. Sumer medeniyetini temsil eden insanların nereden geldiği bilinmemekle beraber kuzeyden veya deniz üzerinden geldiği zannedilmektedir. Sami medeniyetini temsil eden insanlar ise güneyde bulunan çöllerden gelmektedir. Buradan farklı coğrafyalardan geldiğini çıkarabiliriz.

Her ne kadar zina ve büyü suçları ölümle cezalandırılrsa da adam yaralama ve hırsızlık gibi suçlar tazminat cezası ile cezalandırılmaktadır. Buna göre ayak kırmanın cezası 10 şekel, kemik kırmanın cezası 1 mana ve burun kesmenin cezası 2/3 manadır. Sami bir kavim tarafından Akadça yazılmasına rağmen Eşnunna kanunu da bu tür suçlarda tazminat cezası uygulanmaktadır. Eşnunna kanununa göre burun ısırmanın cezası 1 mana, göz çıkarmanın cezası 1 mana, diş sökmenin cezası 1/2 mana, kulak koparmanın cezası 1/3 mana ve yanağa tokat atmanın cezası ise 10 şekel gümüştür. Görüleceği üzere Babil öncesinde görülen ceza hukuku, bu tür suçlarda genelde para cezasını öngörmektedir.

Hammurabi öncesinde para cezası uygulanan bu suçlar, Hammurabi yasalarında daha ağır bir cezayla karşılaşmaktadır. Buna göre eğer bir adam kemik kırarsa, onun da kemiğini kırarlar, dişini sökerse onun da dişini söcekler, gözünü kör ederlerse onun da gözünü kör edeceklerdir. Hukuk terminolojisine kısasa kısas olarak giren bu uygulama sadece Sami medeniyete dâhil olan Babil ve Asur kanunlarında görülmektedir. Bu nedenle kısasa kısas uygulaması Sami geleneğe dayanan bir uygulamadır. Bu usul kendi ayarında insanların birbirine karşı işlediği suçlarda geçerlidir. Daha düşük sınıflara karşı işlenen bu tür suçlar para ile cezalandırılmaktadır. Bunun sebebi Babil hukukuna hakim olan ve ceza hukukunda açıkça görülen sınıf sisteminin Babil toplumundaki önemidir.

Kölelik meselesine gelince her iki medeniyette de kölelik kurumu bulunmaktadır. Köleler kanunlarda bir özne değil, bir nesne olarak geçmektedir. Onlara alınıp satılır ve sahipleri tarafından her türlü cezaya çarptırılır. Onların kaçması durumunda saklayan ceza alırken, onu getiren ödüllendirilmektedir. Sadece Lipit - İştâr kanununda fiyatının iki katını ödemesi durumunda serbest kalabilmektedir. Sumer medeniyetine ait belgelerde buna benzer uygulamalara rastlanırken, yasa metinlerine yansımamıştır. Hammurabi kanununda kölelerin farklı tıraş edildiği, bir özgür gibi tıraş edildiğinde ise tıraş edenin cezalandırılacağı geçmektedir. Kanun metinlerinde köle satışlarına dair maddeler de bulunmaktadır. Buna göre sonradan hastalıklı olan köleler geri iade edilmektedir.

4.2. Sumer ve Hitit Hukuk Anlayışlarının Mukayesesi

4.2.1. Sumer ve Hitit medeniyetlerine genel bakış

Sümer ve Hitit medeniyetleri hem farklı coğrafyalarda yaşamış hem de farklı zaman dilimlerinde hayatını sürdürmüşlerdir. Ancak zaman içerisinde devam eden hukuki normlar Hititlerde de kendini göstermiştir. Aile hukuku ve ceza hukuku birbirine çok benzemektedir. Ancak her iki medeniyette de faiz ve borçlanma ile ilgili hukuki belgelerde netlik yoktur. Sümer medeniyetinde tapınak ekonomisi şeklinde adlandırılan ekonomik yapı hâkimken, Hititlerde saray ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer almaktadır.

Farklı zaman ve coğrafya'da yaşamalarına rağmen Hitit ve Sumer medeniyetleri aynı düşünce yapısına sahiptirler. Buna göre tanrılar ülkenin gerçek sahibidir. Onlara karşı suç işlemek ülkeye felakete sürükler. Urukagina sonrası Lagaş şehrinin işgali, Naram Sin'in Enlil tapınağını yağmalaması sonucu Gutium kabilelerinin istilalarına uğraması Sumer toplumunun dine değer verdiğini ve tanrılara yapılan saygısızlığın şiddetle cezalandırılacağı düşüncesini kanıtlamaktadır. Hitit toplumu bunu daha çok abartmış ve bu anlayışı tüm idareye yansıtılmışlardır. İlk olarak kral yıllıkları ve anlaşmalar bunu desteklemektedir. Zira II. Murşili tarafından yazdırılan veba duaları metninde, bunun ceza olarak gönderildiği bilinci yer almaktadır. Hititler bunu ileri derecede önemsemişlerdir.

4.2.2. Sumer ve Hitit aile hukukunun mukayesesi

Sumer medeniyetinde görüleceği üzere, Hitit medeniyetinde de satın alma evliliği görülmektedir. Hitit kanunları bu geleneği ayrıntılarıyla belirtmiş ve evliliğin bir sözleşme ile resmileştirildiğini ifade etmiştir. Koloni devri Anadolu halkında görülen eşitlikçi yapının aksine Hititlerde kadın daha düşük bir statüye sahip olmuştur. Bunun nedeni Hitit kavimlerinin yaptığı sosyal düzenlemelerle Anadolu sosyal yapısını yeniden inşa etmesidir.

Evliliğin ardın kadın kocasına sadık kalmalıdır. Kadın kimse ile yakınlaşamaz. Eğer kadına kim yaklaşırsa ve bu yakınlaşama dışarıda olursa adam suçlu kadın suçsuzdur. Bu yakınlaşama evde olursa kadın ve erkek suçludur. Koca bu durumda kadını ve yakınlaştığı kişiyi öldürebilir veya kralın mahkemesine götürebilir. Kralın mahkemesinde kadını isterse affedebilir. Ölüm isterse hüküm krala aittir. Sumer medeniyetinde ise zina suçlamalarında su ordali uygulanmaktadır. Bu gelenek Anadolu geleneğinde yer almasına rağmen kanunlarda ismi geçmemektedir. Ancak biz kralın yerel görevlilere gönderdiği talimatlardan anlıyoruz ki, Hititler devrinde su ordali kullanılmaktadır. Ancak bu uygulama saraya ait değildir. Hitit kralları yöresel geleneklere saygı duyduğundan görevlilere buna benzer talimatnameler göndermiştir³⁵⁶.

Boşanma durumunda ise Sumer kanunları kadının kız veya dul olarak evlenme durumuna göre hüküm vermektedir. Hitit kanunları ise çocukların kime gideceği vurgulanmaktadır. Buna göre çocuklar babaya aittir, anne kendisi için bir çocuk alacaktır.

Evlatlık alma hakkında Sumer kanunları sessiz kalmaktadır. Bu nedenle evlatlık alma uygulamasının Sumer medeniyetinde nasıl gerçekleştiği hakkında fikir vermek zordur. Her ne kadar Hitit yasalarında evlatlık alma ile ilgili madde bulunmasa da, o devirden kalma belgeler bu uygulamanın varlığını kanıtlamaktadır. Hattuşili vasiyetnamesi, İnandık toprak bağış belgesi ve Telepinu fermanı bu konuda bilgi vermektedir. Bu belgeler incelendiğinde içgüveysi yoluyla alınan kişinin evlatlık alındığı da görülmektedir. Buradaki amaç ailenin erkek evladı

³⁵⁶ Khurt, 2013, *a. g. e.*, 358, 359.

olmaması durumunda ailenin mirasına sahip çıkacak birisini bulmaktır. Hattuşili de bıraktığı vasiyetnamede krallığa varis olarak bıraktığı Murşili'yi evlatlık edindiğini ifade etmektedir.

Miras konusu ile ilgili Ur Nammu kanunu suskundur. Hititlerde ise kadının ölümü durumunda çeyizin kime verileceğini ifade eden yasa bulunmaktadır. Buna göre çocuğu olan bir kadının çeyizi her zaman çocuklarına aittir. Çocuğu olmayan biri düşünülürse başlık parası kıstasına göre hüküm verilmektedir. Başlık verildiyse çeyiz kocanın, verilmediyse çeyiz babanıdır.

Sumer kanunlarında görülen zina cezalarının yanında, Hitit medeniyetinde ensest ilişki ile ilgili hükümler de bulunmaktadır. Hitit yasalarının 189, 190, 191 ve 195. Maddeleri incelendiğinde bu suçun cezaları hakkında bilgi edinebiliriz. Hitit yasaları bu eylemi lanet edilecek bir eylem şeklinde tanımlamaktadır. Hitit kralı I. Şuppiluliuma'nın Haişa kralı Huqqana ile yaptığı antlaşmada bunu vurgulaması, Hitit toplumunun bu hususa çok önem verdiğini kanıtlamaktadır.

4.2.3. Sumer ve Hitit borçlanma hukukunun mukayesesi

Sumer Medeniyetine ait borç vesikaları, yeni Sumer çağından itibaren görülmeye başlanmıştır. Buna göre özel mülkiyet düşüncesi zaman içerisinde toplum tarafından benimsenmeye başlamıştır. Lipit İştar ve Eşnunna kanununda borçlanmaya dair daha fazla kanun maddesi olması bunu ispatlamaktadır.

Hitit medeniyetinde, Sumer medeniyetinden yaklaşık bin yıl sonra kurulmasına rağmen, borçlanmayla ilgili bir belge bulunamamıştır. Bunun nedeni olarak Hititlerin yazı aracı olarak tahtayı kullanmasını gösterebiliriz. Çünkü Batı'dan gelen kabileler Hattuşaş kentini yakmışlardır. Bu yangın sonucunda tahta üzerine yazılmış belgelerin yok olması doğaldır. Bu sebeple Hitit medeniyetinde ne kadar faiz uygulandığı hakkında bilgimiz yoktur. Hititlerde borçlanma ve faiz uygulamasının olduğunu III Hattuşili'nin Ugarit kralının yakınmasından dolayı tüccarlara tefeciliği yasaklamasından bilmekteyiz³⁵⁷.

³⁵⁷ Klengel, H., 2001, a.g.e., s.84.

Her ne kadar saray tüccarları desteklese de saray sürekli yerli ürün kullanmış ve hiçbir yabancı hammadde saraya sokulmamıştır. Ancak bu durum borçlanma kavramının gelişiminde ve ticari faaliyetlerin ilerlemesinde bir engel oluşturmamıştır.

4.2.4. Sumer ve Hitit toprak hukukunun mukayesesi

Sumer kralları zirai faaliyetlere çok önem vermiş ve kanallar açarak toprak verimini arttırmışlardır. Toprağın tuzlanmasını önlemek için nadasa bırakma yöntemini benimsemişlerdir. Genelde yılda dört defa sulanan tarlalara bir dinlenme süresi verilir ve su kanalları temizlenirdi³⁵⁸.

Sumer medeniyetinde topraklar üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlar:

1. Krala ve kraliyet ailesine ait topraklar
2. Tapınağa ve tanrılara ait topraklar
3. Özgür çiftçilere ait topraklar

Sumer krallarından, Lagaş kralı Urukagina tapınakların arazilerin çoğaldığından ve rahiplerin halka eziyet etmesinden yakınmaktadır. Burada sıkıntıya sokulan kişiler özgür çiftçilerdir.

Hitit kralları da toprak verimine önem vermişlerdir. Ancak Anadolu coğrafyasının sulama kanalları açmak için uygun olmaması tarımsal potansiyelin daha düşük olmasına sebep olmuştur. Toprak tahsisatında ise Hititler farklı bir yol izlemişlerdir. İlk defa Babil kralı Hammurabi tarafından uygulamaya sokulan tımar sistemi Hititler tarafından da uygulanmıştır. Bu uygulama için kral topraklarının bir kısmını hizmetkârlarına dağıtmış ve karşılığında hizmet ve sadakatlerini kazanmışlardır.

Hitit yasalarına ILKU sistemi olarak geçen bu toprak tahsisatı, sahibine iki yükümlülük getirmiştir. Bunlar şahhan ve luzzi yükümlülükleridir. Genelde zanaatkar ve ilku adamı arasındaki bir ortaklıkla idare edilen ilku arazisi, kanunlarca korumya alınmıştır buna göre ilku terk edilemez devredilemez ve miras bırakılamaz.

³⁵⁸ Klengel, H., 2001, a.g.e., s.31.

4.2.5. Sumer ve Hitit ceza hukukunun mukayesesi

Sumer ve Hitit ceza hukukunda görülen benzerlikler dikkat çekicidir. Farklı zaman diliminde ve farklı coğrafyada yaşamalarına rağmen aynı hükümlerin görülmesi dikkatleri üzerine çekmektedir. Arasındaki tek farklılık Sumer ceza hukukunda görülen su ordali uygulamasıdır. Çoğu uzman tarafından bir Anadolu geleneği olduğu söylenen su ordali uygulamasının Hitit yasalarında görülmemesi ilginçtir. Bunun haricinde görülen yaralama suçlarında birbirine yakın cezalar görülmektedir. Örneğin Sumer medeniyetini temsil eden Ur – Nammu kanununun 15. Maddesi:

“Eğer bir adam, bir adamın silah ile kendi ayarında birinin ayağını kırarsa 10 şeşel gümüş ödemektedir.”³⁵⁹

Hitit yasalarının 11 ve 12. Maddesi de benzer bir suça yakın bir ceza vermektedir.

“Eğer özgür bir kişinin elini ya da ayağını bir kimse kırarsa, o zaman yirmi şeşel gümüş versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırsın.

Eğer bir erkek kölenin ya da kadın kölenin elini ya da ayağını bir kimse kırarsa, 10 şeşel gümüş versin ve suçu evinden uzaklaştırsın.”³⁶⁰

Her iki madde de incelendiğinde bu benzerlik açığa çıkmaktadır. Sadece Sumer kanunlarında kendi ayarında birine yapılan girişim, Hitit yasalarında köleye yapılan aynı girişimle aynı cezaya çarptırılmaktadır. Burada Hitit yasalarının amacı olarak mağduriyeti gidermek ve oluşacak kan davalarının önünü kesmektir. Sumerliler de aynı anlayışa sahip olmalıdır ki aynı şekilde cezayı uygulamaktadırlar.

Hırsızlık konusunda Sumer kanunları sessiz kalmaktadır. Onun ardılı olan ve Sumer medeniyetinden izler taşıyan Lipit İştâr kanununda bir kişinin bahçesine girip hırsızlıkla yakalanan kişi 10 şeşel gümüş ödeme cezasına çarptırılmaktadır. Sumer kanunlarının aksine Hitit kanunları hırsızlıkla ilgili kanun maddeleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Hayvan çalma, eşya çalma ve tarladan ürün çalma ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Ayrıca çalınan malın niteliği de cezayı etkilemesi dikkat çekicidir.

³⁵⁹ Tosun, M. – Yalvaç, K., 2002, a.g.e., s. 41.

³⁶⁰ İmparati, F., 1992, a.g.e., s.43.

57) *Eğer iyi cins bir öküzü biri çalarsa, eğer sütten kesilmiş öküz <ise> cins bir öküz değildir, eğer bir yaşında bir öküzse iyi cins öküz değil, eğer iki yaşında ise iyi cins bir öküzdür. Eskiden otuz öküz veriliyordu, ve şimdi on beş öküz versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırsın.”*

58) *eğer cins bir atı biri çalarsa, eğer sütten kesilmiş ise iyi cins bir at değildir. Eğer bir yaşında ise iyi cins bir at değildir, eğer iki yaşında ise iyi cins bir attır. Eskiden otuz at veriliyordu, şimdi beş at iki yaşında, beş at at bir yaşında , beş sütten kesilmiş at versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırsın³⁶¹”*

Metinde de görüleceği üzere iyi bir cinsin nasıl olduğu tanımlanmakta ve iyi cins bir öküz veya at çalındığında ceza verildiğini görmekteyiz. Bu açıdan düşünüldüğünde eski çağ hukuk gelenekleri içerisinde en modern ceza hukukunun Hititlere ait olduğunu söyleyebiliriz.

Bunların dışında Hitit yasaları hayvanla ilişkiye girmeyi de suç olarak algılamaktadır. Bu suçu işleyen kişiler kralın hükmüne göre ceza verilmektedir. Bu tür eylemler lanet edilecek eylem olarak tanımlanmaktadır ve bu suçu işleyen kişiler kralın huzuruna çıkamazlar ve rahip olamazlar.

4.3. Sami ve Hitit Hukukunun Mukayesesi

4.3.1. Sami ve Hitit hukukuna genel bakış

Hitit krallığı Anadolu’da kurulmuş bir krallıktır. Babil krallığı ise Mezopotamya kültürünü temsil etmektedir. I. Murşili tarafından gerçekleştirilen Babil seferi ile Hitit krallığı Babil’i işgal etse de uzun süre hâkimiyet sürememiştir. I. Murşili’nin ölümü ve meydana gelen Ari Mitanni kavimlerinin göçü ile bölgedeki siyasi yapı değişmiş ve Hitit krallığı Anadolu içlerine gerilemiştir. Murşili’nin bu seferden sonra Babil’den zanaatkârların getirildiğini bilmekteyiz. Hitit krallığına götürülen bu esir ve zanaatkârların Hitit medeniyetini etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Hitit ve Sami kanunları incelendiğinde Aile ve toprak kanunlarının birbirine çok benzediği görülmektedir. Bunun aksine ceza hukukunda tam bie zıtlık söz

³⁶¹ İmparati, F., 1992, a.g.e., s.77.

konusudur. Hititlerde borçlanma hukuku hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır. Söz konusu faiz oranları hakkındaki bilgi yoktur. Bu sebeple bu konuda mukayese ile net sonuçlara ulaşmak imkânsızdır. Hitit yasalarında tüccarlara büyük önem verildiğini ve diğer belgelerde tüccarların Hitit krallığı adına ticaret yaptığı ve tüccarlara karşı saldırıların cezalandırılacağını bilmekteyiz. Bu konuda Babil krallığı ile benzeştiğini söyleyebiliriz.

4.3.2. Sami ve Hitit aile hukukunun mukayesesi

Sami medeniyetinde kadınların çok düşük statüde olduğu bilinmektedir. Hitit medeniyetinde de kadın düşük bir statüye sahiptir. Ancak Sami geleneğinin aksine anne çocukları üzerinde etkisi vardır ve istediğinde evladını reddeder, istediğinde de kabul eder. Hitit yasalarınca kadın bu yetkiye sahipken Sami medeniyetinde baba mirasından mahrum etme hakkına sahiptir. Kadın ise evladına reddetme hakkına sahip değildir. Sami medeniyetinde sıklıkla geçen Naditum sınıfına ait kadınlara benzer bir sınıf Hitit yasalarında görülmemektedir. Hitit medeniyetinde munus.meş KAR.KID şeklinde adlandırılan bir rahibe sınıfı bulunsa da, bu sınıfa ait kadınlar nādītum sınıfına ait kadınlar kadar toplumsal faaliyetlere katılmamışlar ve evlilik yapmamışlardır.

Her iki medeniyete ait kanun maddelerinde satın alma evliliği görülmektedir. Sami medeniyetini temsil eden Hammurabi kanununda başlık ve çeyiz olarak geçen terimler, Hitit kanunlarına Kuşata ve ivaru olarak geçmiştir. Her iki medeniyette de evlilik sözleşmesi esastır.

Boşanma durumunda ise durum farklılaşmaktadır. Sami medeniyetini temsil eden Hammurabi kanununda çocukları anne alır. Kocasının tüm malının yarısına sahip olur, ancak malları satamaz. Çünkü çocukları büyüdüğünde malları onlara verir kendi evde oturur. Eğer evlenmek isterse çocuklarını büyüttükten sonra, çeyizi ile beraber yeni kocasına varır. Ancak Hititlerde çocuklar babaya verilmektedir. Kadın kendi için bir çocuk alacaktır. Hammurabi kanununda çocuksuz birini boşarken başlık parası geri verilmiştir. Başlık parası yoksa 1 mana, eğer kadın bir müşkenum ise 1/3 mana tazminat almıştır. Hititlerde ne kadar tazminat verildiği

konusunda yasalarda bilgi yoktur. Hititlerde herhangi bir sınıf farkı görünmezken, Hammurabi yasalarında tazminat ücreti sınıflara göre farklılaşmaktadır.

Kadın evlilik süresince kocasına sadık kalmaktadır. Zina durumunda kadın şiddetle cezalandırılmaktadır. Her iki kanun metni de kadının hükmünü kocasına bırakmıştır. Buna göre erkek kadını ölüme mahkum ederse kadın ve kadınla yatan adam öldürülür. Ancak Hititlerde kadın mahkemeye getirilirse kralın iradesine göre öldürülür. Aynı şekilde bu olay Babil krallığında olursa kocasının iradesine göre ölür veya yaşar, kral müdahale edemez.

Evlatlık alma hakkında Hitit yasaları suskundur. Ancak Hititlerden kalma belgelerde bu uygulamayı görmekteyiz. Buna göre evlatlık alınman kişi ailenin mirasına da sahip olabilmektedir. Hammurabi kanunu bu konuda daha detaylı bilgi vermektedir. Buna göre evlatlık kendisini evlat edinen anne ve babaya saygı duymalı ve gerçek ailesini aramamalıdır.

Miras konusunda iki medeniyette de hükümler bulunmaktadır. Her iki medeniyeti temsil eden kanunlarda anne öldüğünde çeyizi çocuklarına kalmaktadır. Kadının kocası ise bunun üzerine hak iddia edemez.

4.3.3. Sami ve Hitit Borçlanma Hukukunun Mukayesesi

Hammurabi kanununda borçlanma ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Buna göre faizler belirlenmiş ve ticari faaliyetleri sözleşmelerle resmileştirilmiştir. Kanun maddelerine bakıldığında çiftçilerin hasatta ödemek üzere tüccarlardan borç almış ve faizle ödenmiştir. Kral bazı devirlerde bu borçları affetmiştir.

Tarım ve ticaret faaliyetlerinin yoğun olduğu Babil krallığında borçlanma eylemi kanunlarca denetlenmiştir. Buna göre Babil krallığında faizler belirlenmiş ve gereğinden fazla faiz alanın, parasının yanacağı yani ödenmemesi gerektiği anlatılmıştır. Asur ticaret kolonileri devri hariç, Eskiçağ Yakınoğu medeniyetlerinde borçlanmaya en fazla önem veren medeniyet Babil medeniyetidir.

Babil krallığının aksine Hititlerde borçlanmaya dair herhangi bir belge bulunmaması ilginçtir. Asur Koloni Devri'nde ticari faaliyetlerin etkili olduğu Anadolu coğrafyası Hititler devrinde sessizliğe bürünmüştür. Bunun sebebini anlamak gerçekten güçtür. Kanun maddelerinde tüccarları koruyan birkaç madde bulunması ve Amarna çağı belgelerinde Uralı tüccarların ticareti için Ugarit ile yapılan antlaşmalar bunu göstermektedir.

4.3.4. Sami ve Hitit toprak hukukunun mukayesesi

Hitit ve Sami medeniyetlerinin en çok benzeştiği hukuk alanı toprak hukukudur. Buna göre kral kendisine ait toprakların bir kısmını hizmetinde çalışan kişilere bırakmıştır. Hitit kralları da bu uygulamayı benimsemiştir. Bilindiği üzere Babil krallığında balıkçı, redum ve bairum şeklinde isimlendirilen askerler ve vergi mükellefleri bu toprağa sahiptir. Düzenli olarak vergilerini öderler ve hizmetlerini yerine getirirler. Hammurabi bu uygulama sayesinde büyük bir orduyu oluşturmuş ve arazilerin işlenmesini sağlamıştır. Hititler de bu kazanımları elde etmişlerdir. Hititlerden sonra Orta Asur krallığının da bu sistemi uyguladığı bilinmektedir.

Hammurabi tarafından ilk defa uygulanan bu sistem gelecekte Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı gibi medeniyetler tarafından da uygulanmıştır. Hititler ise bu uygulamayı daha geniş bir alanda uygulamıştır. Şahhan ve Luzzi gibi yükümlülükler görülse de bunlar Hammurabi kanununda görülen vergi ve angarya mükellefiyetlerinin Hititçe karşılıklarıdır.

Babil kanunlarında görülmesi de Hitit kanunlarında vergi muafiyeti uygulaması da görülmektedir. Buna göre Arinna şehrinin dokumacıları şahhan ve luzziyi yerine getirmemektedirler³⁶². Hititlerde toprak bağış belgeleri de bulunmaktadır. İnandık'ta ortaya çıkan bir bağış belgesi bu uygulamanın Hititler tarafından kullanıldığını kanıtlamaktadır. Belgede geçen "gelecekte Pappa ve ahfadı, -(veya) herhangi bir kimse – Zidi'ye ve ahfadına karşı hukuki nitelikte bir istekte bulunmayacak³⁶³" ibaresi bize bu toprakların miras bırakıldığını da göstermektedir.

³⁶² İmparati, 1992, *a. g. e.*, 71.

³⁶³ Balkan, 1973, *a. g. e.*, 4.

Hititler ve Babil krallığı topraklarının bir kısmını tanrılara vermişlerdir. Bu topraklar rahipler tarafından işlenir ve ilk ürünleri tanrılara sunulurdu. Bu uygulama tanrıların öfkelerini gidermek ve onların desteğini sağlamak için yapılmaktadır. Eskiçağ medeniyetlerinin hemen hemen hepsinde tanrılara ait araziler bulunmaktadır. Ancak Hitit ve Babil medeniyeti hiçbir zaman tapınak tarafından tehdit edilmemiştir. Bunun sebebi her iki medeniyetin ekonomik sistemlerinde sarayın etkin konumda olmasıdır.

4.3.5. Sami ve Hitit ceza hukukunun mukayesesi

Sami ve Hitit medeniyetine ait kanunlarda ceza hukukuna geniş yer verilmiştir. Ancak her iki medeniyetin kanunları incelendiğinde bariz bir fark görülmektedir. Hammurabi kanununda görülen kısasa kısas uygulaması ve ateşe atma ve kazığı oturtma gibi şiddete dayanan cezalar Hitit yasalarında bulunmamaktadır. Sadece kölelere karşı burun ve kulak kesme şeklinde yaralama cezaları bulunmaktadır. Hitit medeniyeti ceza hukuku açısından daha modern bir görünüm sergilemektedir. Hititlerin amacı mağduriyeti gidermektir. Hammurabi kanunun amacı ise aynı acının karşı taraf tarafından yaşanmasıdır. Ancak bu uygulama karşılıklı nefret ve düşmanlığı da beraberinde getirmektedir. Oysa Hitit yasaları bu nefreti önlemeye ve toplum içerisinde barışı sağlamaya çalışmıştır.

Hitit yasalarında sadece büyü suçu kralın hükmüne girmektedir. Kralın hükmüne giren suçlar ölüm cezalarıdır. Ölüm cezasını sadece kralın mahkemesi vermektedir. Ancak Hammurabi yasaları çoğu suçlarda ölüm cezasını öngörmektedir. Ölüm cezalarının bazıları suya atılacaktır şeklinde geçmektedir. Bu uygulama su ordali olup Sumer ve Sami medeniyetlerinde kullanılmaktadır. Asur Koloni Çağı Anadolu halkının geleneksel bir cezalandırma veya temize çıkma yöntemi olarak kullanılmıştır. Hitit yasalarında yer almamasına rağmen Anadolu halkının bu geleneği sürdürdüğünü bilmekteyiz.

Hititler tapınaklar için ayrı bir talimatname metni de bırakmışlardır. Bu talimatnamelere göre tapınaklar temiz tutulmalı ve rahipler her gün temizlenmelidir. Sami medeniyetinden farklı olarak Hititler her şeyi tanrıların

iradesine ve büyüye bağlamışlardır. Bu nedenle din konusuna daha fazla önem vermiş ve tanrıları her zaman mutlu etmek için çabalamışlardır.

Hırsızlık suçlarında ise çalınan nesnelere değerlendirilmektedir. Hammurabi yasalarında şahitsiz alınan malın çalınmış mal olabileceği uyarısında bulunmaktadır. Böyle bir suçlamada şahitler suçluyu belirlemektedir. O sebeple her satış sırasında bir şahit bulunmalıdır. Hititlerde ise daha çok çalınan mal, kalitesi ve çalan kişi vurgulanmaktadır. Eğer mahpus bir kişi bir şey çalarsa ceza yoktur maddesi bize bunu kanıtlamaktadır.

Kölelik hususunda Hititler daha modern bir yaklaşım sergilemişlerdir. Çünkü Hitit medeniyetinde köle sadece bir nesne değil, aynı zamanda da bir öznedir. Kölelerin evlenebildiği ve mal mülk edinebildiği görülmektedir. Sami medeniyetinde ise köle sadece alınıp satılan bir nesnedir ve hiçbir hakkı yoktur. Sahibi ne isterse onu yapar. Ancak her iki medeniyette de kölelerin özgür kişilerle yaptığı evlilikler söz konusudur. Bunun neticesinde doğan çocuklar özgürdür.

5. SONUÇ

Hukuk zaman içerisinde oluşmuş kurallar bütünüdür. Hukukun ne zaman ortaya çıktığını belirlemek imkânsızdır. Ancak yazının icadı ile birlikte hukukun gelişimi de izlenmeye başlamıştır. Hukuk eskiçağda düzeni korumak ve halk arasında adaletin hüküm sürdüğü düşüncesinin yerleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Eskiçağ dünyasında hukuk, ekonomi ve din kavramları birbiriyle iç içe geçmiştir. hukuk kavramın zaman içerisinde geliştiği ve çeşitlendiğini söyleyebiliriz. Yazıyı icat eden ilk uygarlık Sumer uygarlığıdır. Bunun doğal sonucu olarak ilk hukuki belgelerde Sumer uygarlığına aittir.

Sumer medeniyeti dine çok önem vermiş ve her Sumer kralı kendisini tanrıların hizmetkârı unvanını vermiştir. Sumer medeniyetine ait hukuki belgeler arasında ekonomik temele dayanan belgeler yoğunluktadır. Bu nedenle Emin Bilgiç iktisadi ve hukuki kurumların birbirlerini beslediğini ifade etmiştir. Sumer medeniyeti tarafından oluşturulan kanun metni Mezopotamya kanun yapma geleneğinin başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz. Bu geleneğe göre kanun metni üç bölümden oluşmaktadır ve kral her zaman tanrıların seçtiği hizmetkar olarak tanımlanmaktadır. Bu gelenek Babil krallığı tarafından da benimsenmiştir. Ancak Hitit ve Orta Asur kanunları bu formata uygun değildir.

Aile hukukun geleceğe aktarıldığı en küçük sosyal birimdir. Sami, Sumer ve Hitit medeniyetleri incelendiğinde, en çok benzeyen hukuk alanı aile hukukudur. Bu hukuk anlayışına göre kadın pasif bir konumdadır evlilik kayınbaba ve damat taraflarının anlaşmasına dayanmaktadır. Her medeniyet evlilik sözleşmesini önemsemekte ve sözleşmesi olmayanları evli olarak kabul etmemektedir. Boşanma, evlatlık alma ve miras konularında ise durum farklılaşmaktadır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki her hukuk kendi geleneklerine bağlıdır. Anadolu halkının hukuk anlayışı eşitlikçi bir yapıyı benimsemektedir. Hititler bu yapıyı benimsemese de kendi hukuk geleneklerine yansıtılmışlardır. Bu geleneğin sonucunda anne evladını reddetme hakkını elde etmiştir. Ayrıca boşanma hakkına da sahiptir.

Boşanma işlemi ise çok farklı anlayışlara dayanmaktadır. Sumer toplumu boşanma sonucunda tazminat ödenmesinden bahsetmiştir. Ancak Hammurabi

kanunları çocuklu birinin boşandıktan sonra malın yarısını aldığını ve çocuklara bakmakla yükümlü olduğunu söylemiştir. Bunun tersine Hitit kanunları da çocukların vesayetini babaya vermekte, kadın ise sadece bir çocuk alabilmektedir.

Miras ve evlatlık alma konuların Sumer kanunları sessiz kalmaktadır. Ancak Sami ve Hitit kanunları annenin ölümü sonrasında çeyizin çocuklarına ait olduğunu ifade etmiştir. Evlatlık alma hususunda Hammurabi yasaları detaylı bilgi vermektedir. Hitit yasaları ise sessiz kalmaktadır. Ancak belgelerden aldığımız bilgilere göre evlatlık alınan kişinin babanın varisi olabileceği ve kızının evlendiği kişinin evlatlık alındığı görülmektedir.

Borçlanma ile ilgili kanunlar sami medeniyetine mensup eşnunna ve Babil kanunlarında çoğunluğu oluşturmaktadır. Eşnunna coğrafi konuma bakıldığında ticarete elverişli olduğu görülmektedir. Babil krallığı ise ticarete ve ziraata önem vermiştir. Eşnunna kanununda genel değerler tespit edilirken, Hammurabi kanununda ise çiftçilerin tüccarlardan borç aldığı bilinmektedir. Buna göre çiftçi borcunu hasatta ödeyecektir. Sami bir kavim tarafından kurulan Asur krallığı ise Anadolu coğrafyasında kurduğu koloni sistemi ile ekonomisini güçlendirmiştir. Ancak bu devre ait belgeler incelendiğinde faizlerin daha yüksek olduğu ve devlet tarafından uygulanan belirli bir faizin olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Asurlu tüccarlar çiftçilerden çok kendi aralarında borçlanma yoluna gitmişlerdir. Nadiren tüccarlar yerlilerden de borç almıştır.

Toprak konusunda ise Mezopotamya kanunları ülkenin tanrılara ait olduğunu söylemektedir. Tanrılar topraklarını adaletle yönetmişler ve bu görevi icra için kralları seçmişlerdir. Tüm kanun metinlerin prolog bölümünde bu anlatılmaktadır. Sumer medeniyetinde topraklar üç bölümde incelenmiştir. Bunlar krala ait, tanrılara ait ve özgür çiftçilere ait topraklardır. Sumer medeniyetinin yıkılmasının ardından kurulan Babil krallığı bu tahsisatı yeniden düzenlemiştir. Buna göre kral kendine ait toprakların bir kısmını hizmetkârlarına vermiştir. Bu topraklar alınamaz, satılamaz ve miras bırakılamaz topraklardır. Bu sistemi Hitit kralları da benimsemiş ve aynı şekilde kendi topraklarında uygulamışlardır. Hammurabi kanununda geçen vergi ve angarya yükümlülükleri Hitit yasalarına şahhan ve Luzzi yükümlülüğü şeklinde geçmiştir. Ancak manalarında değişiklik olduğu söylenemez.

Ceza hukuku ise geleneksel hukukun en etkin olduğu alandır. Sumerlilerde su ordali, Babil krallığında görülen kısasa kısas ve Hititlerde görülen tazminat ağırlıklı suçlar bunun kanıtıdır. Buna rağmen Sumer ve Hitit medeniyetinde benzer hükümlerin görülmesi hukukun devamlılığına bir işaret olarak görülebilir. Zina ve büyü suçlarının Sumer, Sami ve Hitit medeniyetinde ölüm cezasına layık görülmesi dikkate değer bir durumdur.

Eskiçağda yaşamış Mezopotamya ve Anadolu medeniyetleri incelendiğinde sürekli birbirleriyle hem ticari hem de kültürel alışverişlerde bulunmuşlardır. Anadolu yerli hukukunda görülen su ordalinin Sumer, Babil ve Asur krallıklarında görülmesi bunu kanıtlamaktadır. Hammurabi tarafından uygulanan toprak sisteminin Hitit krallığı tarafından uygulanması ve Hitit, Babil, Asur ve Sumer medeniyetinde aynı tür evliliğin uygulanması da bunu kanıtlamaktadır. Hukuk insan tarafından oluşturulmuştur. Her göç ve her ticari seyahat bir kültürel alışveriştir. Bu sebeple eskiçağda yaşamış medeniyetlerin, özellikle birbirine yakın coğrafyalarda kurulan Anadolu ve Mezopotamya medeniyetlerinin, birbirinden bağımsız gelişmesi imkânsızdır ve hukuk her zaman gelecek nesillere aktarılacaktır. Çünkü hukuk canlı bir mekanizmadır ve tamamen olmasa bile bazı izleri günümüze kadar süre gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, İ. (2000a), "Kültepe'den Yeni Bir Vasiyetname", ArAn, Volume 4, Ankara, s. 1 – 16.
- Albayrak, İ. (2000b) "Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlarla Yerli Halk Arasındaki İlişkiler, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s. 35 – 42.
- Albayrak, İ. (2006), Kültepe Tabletleri IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Alp, S. (1947a), "Hitit Kanunları Hakkında", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt V, Sayı 5, Ankara, s. 465 – 482.
- Alp, S. (1947b), "Hitit Kralı IV. Tuthaliya'nın Askeri Fermanı", Belleten, Cilt XI, Sayı 43, Ankara, s. 383 – 402.
- Alp, S. (1949), "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", Belleten, Cilt XIII, Sayı 50, Ankara, s. 245 – 270.
- Alp, S. (2011), Hititler Çağında Anadolu, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Alpman, A. (1970), "M. Ö. XX – XII Yüzyıllar Arasında Anadolu'da Evlatlık Alma Müessesesi" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII, Sayı 3.4, Ankara, s. 317 – 332.
- Balkan, K. (1943), "Babil'de Feodalizm Araştırmaları Kas'lar Devrinde Babil", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt II, Sayı 1, Ankara, s. 045 – 055.
- Balkan, K. (1948), "Eti Hukukunda İlgüveylik", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt VI, Sayı 3, Ankara, s. 147 – 152.
- Balkan, K. (1957), Mama Kralı Anum – Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Balkan, K. (1973), İnadık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1973.
- Balkan, K. (1987), "Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması", Belleten, Cilt LI, Sayı 200, Ankara, s. 417 – 427.
- Balkan, K. ve Landsberger, B. (1950), "Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi", Belleten, Cilt XIV, Sayı 54, Ankara, s. 171 – 218.
- Bayram, S. (1998), "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kültepe'nin Hukuki Manzarası", II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s. 75 – 83.
- Bilgiç, E. (1940a), "Umumi İktisadi Meseleler ve Borçlanma Bakımından Eski Babil ve Kapadokya Vesikaları Arasındaki Benzerlikler ve Farklar", Belleten, Cilt IV, Sayı 4 – 5, Ankara, s. 333 – 338.

- Bilgiç, E. (1940b), "Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde <<Faiz>> Meselesi", Belleten, Cilt IV, Sayı 4 – 5, Ankara, 1940, s. 339 – 347.
- Bilgiç, E. (1947a), "Çivi Yazılı Hukuki – İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları", Belleten, Cilt XI, Sayı 44, Ankara, s. 571 – 602.
- Bilgiç, E. (1947b) "Çivi yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt V, Sayı 4, Ankara, s. 419 – 454.
- Bilgiç, E. (1951), "Hititlerden Önce Anadolu Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XI, Sayı 3, Ankara, s. 227 – 238.
- Bilgiç, E. (1963), "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Hukuk Anlayışı ve Ananesi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 3.4, Ankara, s. 103 – 119.
- Bilgiç, E. (1982), "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 75 – 121.
- Bilgiç, E. (1995), Ankara Kültepe Tabletleri II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bilgiç, E. ve Diğerleri (1990), Ankara Kültepe Tabletleri I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, G. (1981), "Eski Hukuk Sisteminde Kölelik", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XXXVIII, Sayı 1 – 4, Ankara, s. 65 – 106.
- Bryce, T. (2002), Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, Dost Kitabevi, Ankara
- Çakmak, D. (2012), Hitit İmparatorluğunun Toplumsal ve İktisadi Yapısı, Libra Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, S. (1990), "Kültepe Metinlerinde Bulunan Waklum Mektupları", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXXIV, Sayı 1 – 2, Ankara, s. 35 – 51.
- Çeçen, S. (1997), "Kaniş Karum'unun Diğer Karum ve Wabartumlar'a "KU.AN" ile İlgili Önemli Talimatlar", Belleten, Cilt LXI, Sayı 231, Ankara, s.219 – 235.
- Çeçen, S. Ve Bayram, S. (1996), "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", Belleten, Cilt LX, Sayı 229, Ankara, s. 579 – 604.
- Demirci, G. ve Floriti, H. Hande Duymuş (2013), "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt XXXII, Sayı 54, Ankara, s. 25 – 40.

- Dinçol, A. M. (1982), "Hitit Uygarlığı", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Cilt 1, Görsel Yayınları, İstanbul, s.54 – 120.
- Dinçol, A. M. (1990), "Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku ile Etkileşimi", AnAr, Cilt XII, İstanbul, s.83 – 99.
- Dinçol, B. (2003), Eski Önasya Toplumlarında Suç ve Ceza, İstanbul.
- Doğan, E. (2012), Hitit Hukuku, Fam Yayınları, İstanbul.
- Gökçek, L. G. (1998), "Kültepe Vesikalarında Geçen Nesne Fiyatları", II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s. 155 – 170.
- Gökçek, L. G. (2000), "Kültepe Vesikalarına Göre Asur – Kaniş Arası Ulaşım ve Taşımacılık", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s.183 – 192.
- Gökçek, L. G. (2009), "Asur Ticaret Kolonileri Döneminde (MÖ 1975 – 1732) Anadolu'da Vergi Uygulamaları ve Kaçakçılık", Gazi Akademik Bakış, Cilt IV, Ankara, s. 147 – 156.
- Gökçek, L. G. (2015), Asurlular, Bilgin Sanat Yayınları, Ankara.
- Gökçek, L. G. ve Akyüz, F. (2013), "Sumer Kanunları", Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, Cilt IX, Sayı 1, Elazığ, s. 1 – 9.
- Gözübüyük, A. Ş. (2012), Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Günbattı, C. (1989), "Ev Satışı ile İlgili Beş Kültepe Tableti ve Bundan Çıkan Bazı Sonuçlar", Belleten, Cilt LIII, Sayı 206, Ankara, s. 51 – 59.
- Günbattı, C. (1991), "Eski Babil Devrinde Tımar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler", Belleten, Cilt LV, Sayı 212, Ankara, s. 1 – 11.
- Günbattı, C. (1996), "Kültepe'den Akadlı Sargona'a Ait Bir Tablet" III. Hititoloji Kongresi, Çorum, s. 261 – 277.
- Günbattı, C. (1998), "Mezopotamya ile Anadolu Arasındaki İlişkileri Işık Tutan Yeni Bir Belge", II Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s. 179 – 182.
- Günbattı, C. (2000a), "Eski Anadolu'da Su Ordali", ArAn, Volume IV, Ankara, s. 73 – 88.
- Günbattı, C. (2000b), "İlk Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Anadolu'da Hukuk Anlayışı", III Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s. 219 – 222.
- Günbattı, C. (2005), "Kültepe'de Bulunan İki Antlaşma Metni", Belleten, Cilt LXIX, Sayı 256, Ankara, s. 759 – 781.
- Güriz, A. (2012), Hukukun Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Horsnell, M. J. A. (1999), The Year Names of The First Dynasty of Babylon, Volume II, McMaster University.

- İmparati, F. (1992), Hitit Yasaları, İtalyan Kültür Derneği, Ankara.
- Karauğuz, G. (2002), Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Khurt, A. (2013), Eskiçağ'da Yakındoğu, Cilt I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Y. (2005), "Hitit Öncesi ve Hitit Dönemi Anadolu'da Veraset Sistemi", V. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Ankara, s. 513 – 518.
- Kılıç, Y. (2014), Eskiçağ Aile Hukuku, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kılıç, Y. ve Mutlu, S. A. (2013), "Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar", Turkish Studies, Volume 8/7, Ankara, s. 283 – 292.
- Kınal, F. (1956), "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", Belleten, Cilt XX, Sayı 79, Ankara, s. 355 – 366.
- Kınal, F. (1962), "Eski Önasya Medeniyetlerinde Halk Meclisleri", Belleten, Cilt XXVI, Sayı 104, Ankara, s. 635 – 647.
- Kınal, F. (1982), "Hititlerde Ceza Hukuku", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün 100. Yılına Armağan Dergisi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 431 – 439.
- Kınal, F. (1983), Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kınal, F. (1998), Eski Anadolu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Klengel, H. (2001), Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü, Telos Yayınları, İstanbul.
- Kovalev, S. ve Diakov, V. (2010), İlkçağ Tarihi, Cilt I, Yordam Kitap, İstanbul.
- Köroğlu, K. (2013), Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kramer, S. N. (1983), "The Ur – Nammu Lawcode, Who was It Author", Orientale, Volumen 52(Nova Series), s. 453 – 456.
- Kramer, S. N. (1989), "Law and Justice: Gleanings From Sumerian Literature", Acadica Supplementum, Volume VI, Louven, s.77 – 82.
- Kramer, S. N. (2002a), Tarih Sumerle Başlar, Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- Kramer, S. N. (2002b), Sumerler, Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- Landsberger, B. (1943). "Sümerler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, Ankara, 1943, s. 90 – 102.
- Luckenbill, D. D. (1926), Ancient Records of Babylonia and Assyria, Chicago Press, Chicago.

- Maisels, C. K. (1999), *Uygarlığın Doğuşu* (Çeviren: Alaeddin Şenel), İmge Yayınları, Ankara.
- Meek, T. J. (1950), "Mesopotamian Legal Documents", *Ancient Naer Eastern Texts Related to The Old Testament*(Edited by James B. Pritchard), Princeton.
- Mieroop, M. V. D. (2014), *Hammurabi* (Çeviren: Bülent O. Doğan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Narçın, A. (2008), *A'dan Z'ye Asur*, Ozan Yayıncılık İstanbul.
- Oates, J. (2004), *Babil*, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Olmstead, A. T. (1964), *History of Assyria*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Oppenheim, A. L. (1977), *Ancient Mesopotamia*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Özcan, M. T. (1990), "Yazılı Hukukun Hareket Noktası Olarak İlkel Hukuk", *AnAr*, Cilt XII, İstanbul, s.55 – 81.
- Paulissian, R. (1999), "Adoption in Ancient Assyria and Babylonia," *Journal of Assyrian Academic Studies*, Volume 13, Number 2, Tarzana, s. 5 – 34.
- Reyhan, E. (1996), "Hititlerde Toprak Tahsisi", III. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Çorum, s. 481 – 489.
- Reyhan, E. (1998), "Ana hatlarıyla Hitit İdare Sistemi", *Türkiye Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Sempozyum Bildirileri* (24 – 26 Nisan 1996 Ayrıbasım), Ankara.
- Reyhan, E. (2007), "Anadolu Hitit Dönemine Ait İki Meclis: Panku ve Tulia", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 130, İstanbul, s. 1 – 20.
- Saggs, H. W. F. (1995), *Babylonians*, British Museum Press, London.
- Sever, E. (2008), *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Sever, H. (1987), *Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXXI, Sayı 1.2, Ankara, s. 421 – 428.
- Sever, H. (1990), "Yeni Kültepe Tabletlerinde Geçen "Kima Awat Narua'im" Tabiri ve Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1.2, Ankara, s. 251 – 265.
- Sever, H. (1992), "Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Kararı", *Bellekten*, Cilt LVI, Sayı 217, Ankara, s.667 – 674.
- Sever, H. (1998), "Amutum Ticareti İçin Verilmiş Bir Ruhsatname", II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s. 397 – 403.

- Sever, H. ve Çeçen, S. (2000), "Naruqqum – Ortaklığı Hakkında Yeni Bir Belge", ArAn, Volume IV, Ankara, s.167 – 175.
- Süel, A. (1985), Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Süel, A. (2012), "Hititlerde Ceza Hukuku", Ömer Çapar'a Armağan (Yayına Hazırlayan: Turgut Yiğit, Mehmet Ali Kaya ve Ayşen Sina), Hel Yayıncılık, Ankara.
- Şahin, H. A. (2000), "Kaniş Karum Mahkemesi", III Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu, Kayseri, s. 459 – 472.
- Şenel, A. (1982), İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Tosun, M. (1963), "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı 3.4, Ankara, s. 127 – 141.
- Tosun, M. (1973), "Sumer, Babil ve Asurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet ile İlgili Terimler", Belleten, Cilt XXXVII, Sayı 148, Ankara, s. 557 – 571
- Tosun, M. ve Yalvaç, K. (1981), Sumer Dili ve Grameri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tosun, M., ve Yalvaç, K. (2002). Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi – Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ünal, A. (2005), Hititler Devrinde Anadolu, Cilt III, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Veenhoff, K. R. (1989), "Three Old Babylonian Marriage Contacs Involving Naditum And Şugitum", Acadica Supplementum, Volume VI, Louven, s. 184 – 189.
- Yalvaç, K. (1965), "Eski Babil'de Kız Evladın Miras Meselesi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XXIII, Sayı 1.2, Ankara, s. 31 – 36.

Ek-1. Resimler

Resim 1. Lagaş Beyi Gudea (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

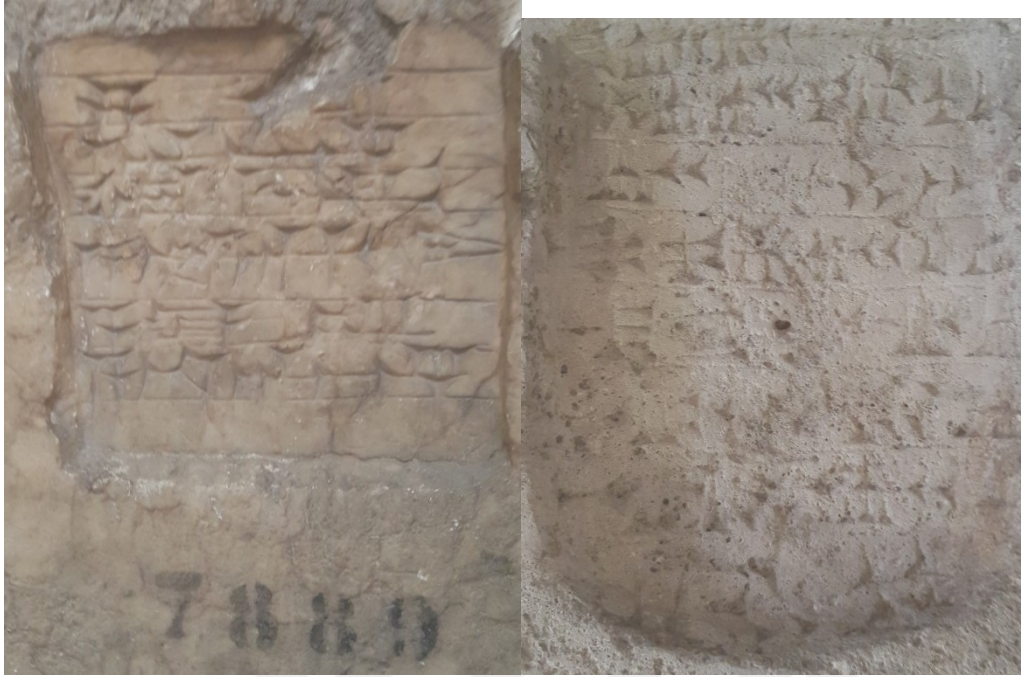
Resim 2. Lağaş Şehir Beyi Gudea'ya ait Yapı Kitabesi (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

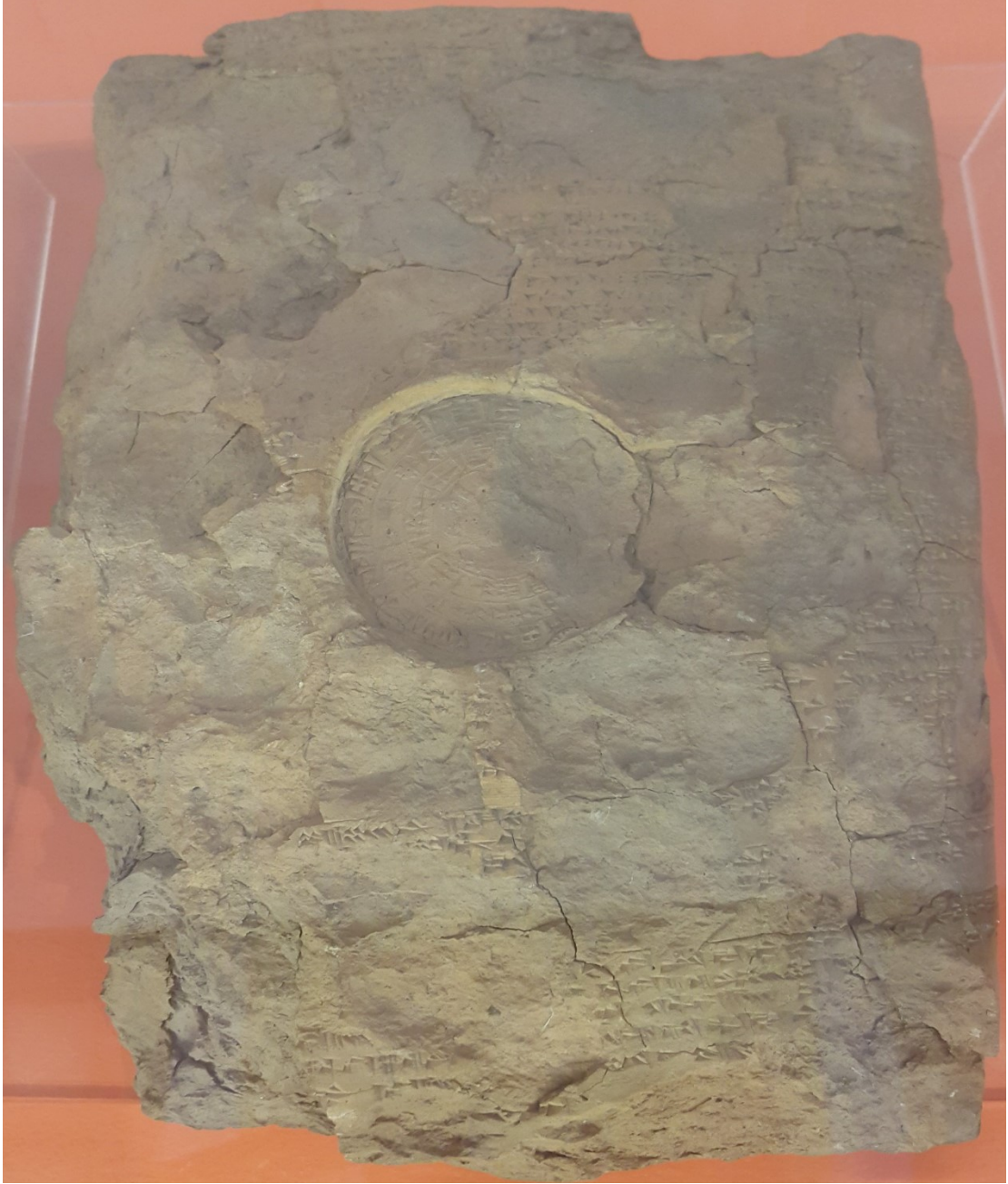
Resim 3. Sınır Taşı (Babilce: KUDURRU). (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

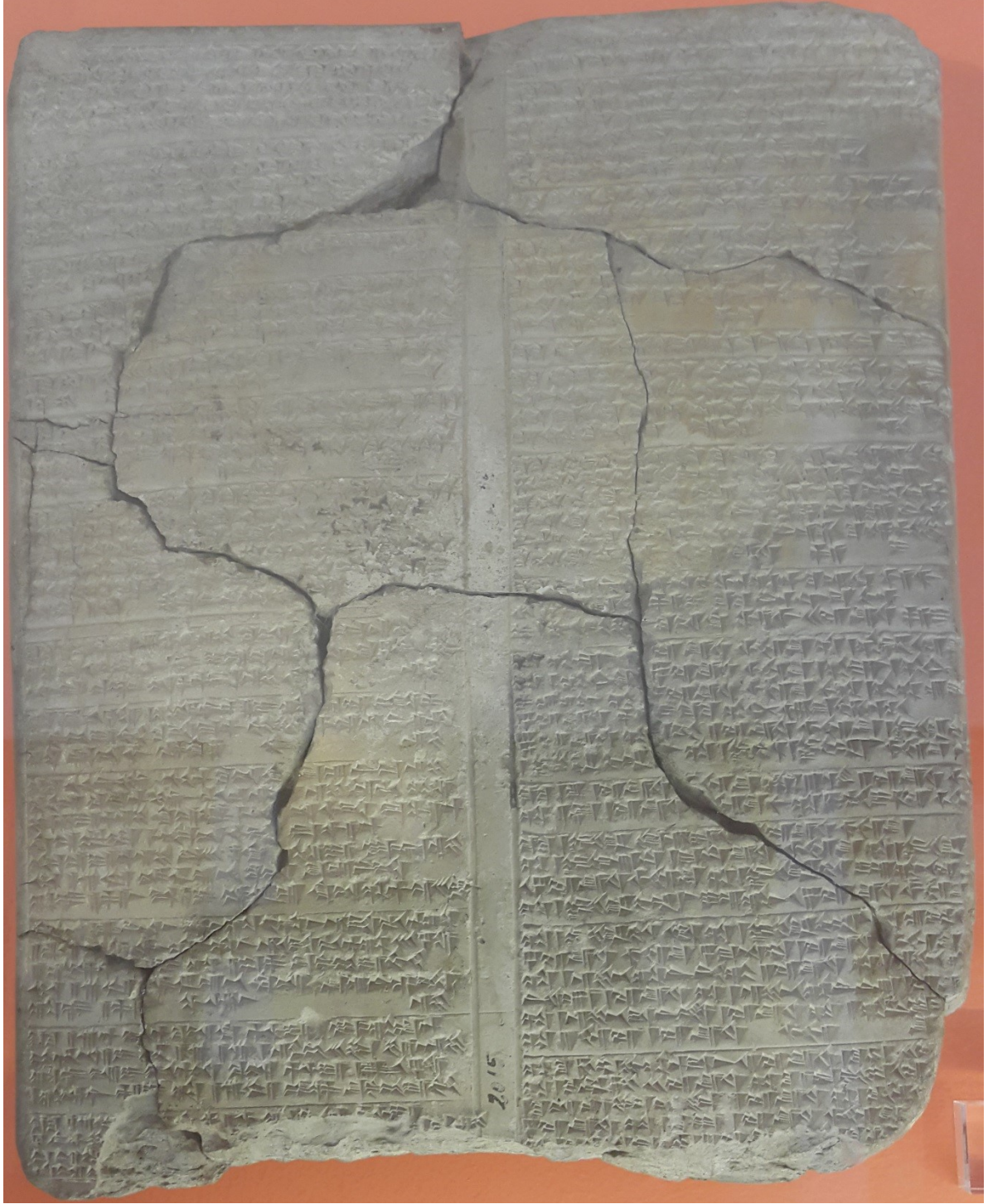
Resim 4. LimuStelleri (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

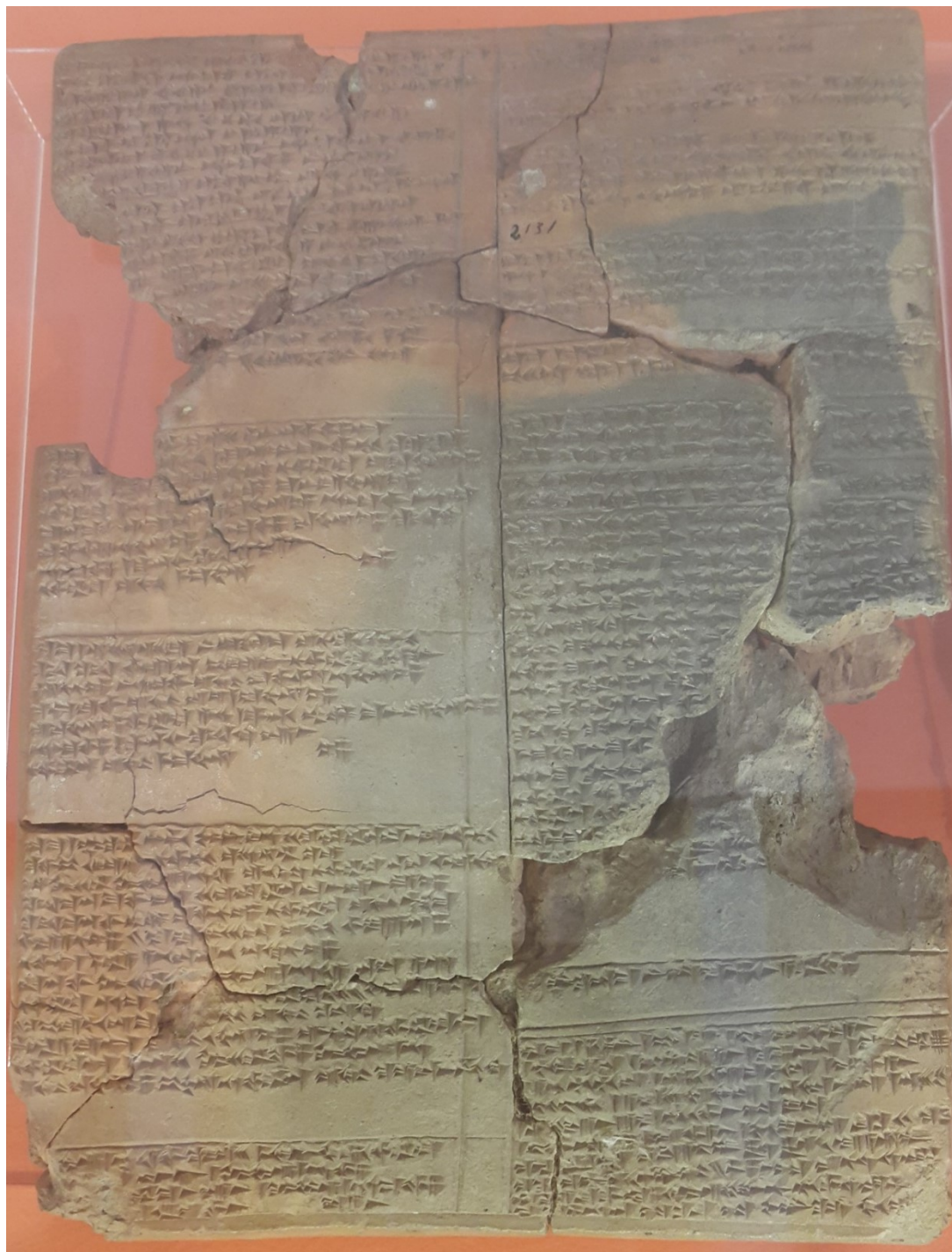
Resim 5. İnanlık Toprak Bağış Belgesi (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Resim 6. Hitit Yasları (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Resim 7. Mahkeme Tutanağı. Kraliçe Puduhepa Tarafından GAL.du ve Babası Ukkura'ya Açılan Dava. (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

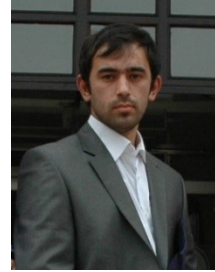
Resim 8. Tapınakta çalışan memurların Görevlerine Ait Talimatname “Şimdi Ekmek yiyeceksiniz su içeceksiniz” (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Tutkaoğlu, Uğur Can
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihiveyeri : 07.03.1990, Ankara.
Medenihali : Bekar
Telefon : 05393676224
e-mail : can.yiyit19@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Eskiçağ Tarihi	Devam ediyor
Lisans	Tarih	04/06/2012
Lise	Sosyal Bilimler	15/06/2007

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Tutkaoğlu, Uğurcan, (2016). "Kültepe Tabletlerine Göre Eski Anadolu'da Aile Hukuku", Nevşehir Baro Dergisi, Nevşehir.

Hobiler

Kitap Okumak, Sinemaya Gitmek, Müzik Dinlemek.

GAZİ GELECEKTİR..

